

ROMA
EDUCATION FUND
Invest | Educate | Engage

Preporuke za institucionalizaciju programa mentorske podrške

Analiza prakse mentorske podrške (15 godina)
– Doprinos kreiranju politika zasnovanih na podacima

Fondacija za obrazovanje Roma

**STUDIJA O MENTORSKOJ
PODRŠCI SREDNJOŠKOLCIMA
ROMSKE NACIONALNOSTI
– 15 GODINA PRAKSE**

Preporuke za institucionalizaciju mentorskog programa
– Doprinos kreiranju politika zasnovanih na podacima -

Zdenka Milivojević

Beograd, 31. maj 2023.

IZDAVAČ:

Fondacija za obrazovanje Roma
Majke Jevrosime 51, Beograd
refserbia@romaeducationfund.org

ZA IZDAVAČA:

Fondacija za obrazovanje Roma

AUTOR:

Zdenka Milivojević

LEKTURA:

Eurotranslate d.o.o.

DIZAJN I PRIPREMA:

Miross d.o.o.

GODINA IZDANJA:

Septembar 2023. godine

ŠTAMPA:

Miross d.o.o.

TIRAŽ:

500 primeraka

ISBN:

978-86-900230-8-0

Studija Preporuka je nastala u okviru projekta „Pospešivanje zapošljivosti mladih Roma – faza II“ koji realizuje Fondacija za obrazovanje Roma (FOR) Srbije uz podršku programa Nemačke finansijske saradnje, koji implementira Nemačka razvojna banka KfW u ime Vlade Republike Nemačke – Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj.

Stavovi i mišljenja izneti u studiji ne odražavaju nužno stavove FOR-a i donatora.

Svi pojmovi upotrebljeni u ovoj studiji u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.

*Biti nečija podrška u životu
veoma je bitna stvar, buditi u nekome
sigurnost i bezbrižnost velika je čast,
usmeravati nečije misli ka lepoj budućnosti
je veliko iskušenje, a to je sve zajedno
zadatak mentora!*

Marina Jaćimović,
mentorka iz FOR programa
#UpoznajteMentore

Sadržaj

Lista tabela.....	6
Lista grafikona	7
Lista dijagrama	7
Izvršni rezime	8
PREDGOVOR	9
Izrazi zahvalnosti	11
Lista skraćenica	13
1. UVOD	15
Program mentorske podrške – kratka retrospektiva	17
Suština i karakteristike programa mentorske podrške	23
Značaj (institucionalizacije) mentorske podrške.....	30
Ciljevi institucionalizacije programa mentorske podrške	32
Institucionalizacija – ukratko: pojam, faze i proces	33
Metodologija izrade <i>Preporuka</i>	35
2. ANALIZA PRIKUPLJENIH PODATAKA – DOSADAŠNJA INSTITUCIONALIZACIJA.....	43
Opšti podaci.....	45
Nosioci mentorske podrške.....	49
Profil mentora	52
Kompetencije mentora – obuke mentora	54
Veštine i znanja usvojena tokom obuka FOR-a.....	57
Predlozi tema za buduće obuke mentora	59
Način rada mentora – vrste mentorske podrške	62
Suština mentorske podrške: prednosti i slabosti.....	66
Motivacija i problemi učenika	72
Odnos školskog tima prema mentorskoj podršci	74
Ocena značaja i doprinosa mentorske podrške	75
3. ANALIZA STANJA PRE I NAKON UVOĐENJA MENTORSKE PODRŠKE.....	81
Stanje pre i nakon uvođenja mentorske podrške	81
Uticaj i ostvareni rezultati mentorske podrške	86

4. PRAVNI OKVIR INSTITUCIONALIZACIJE MENTORSKE PODRŠKE	93
Međunarodni pravni okvir	93
Nacionalni pravni okvir	95
Strateški okvir	97
Aktuelna reforma obrazovanja – REdiS 2030.	101
5. MOGUĆNOSTI INSTITUCIONALIZACIJE PROGRAMA MENTORSKE PODRŠKE	107
Spremnost škole da samoinicijativno angažuje mentora	107
Kadrovske i finansijske mogućnosti škola	109
Stavovi o institucionalizaciji mentorske podrške.....	109
Tri najvažnija koraka u pravcu institucionalizacije.....	111
Zaključci sa konsultativnih sastanaka	113
6. ZAKLJUČAK – MOGUĆI KORACI INSTITUCIONALIZACIJE MENTORSKE PODRŠKE	127
7. MENTORSKA PODRŠKA U ZEMLJAMA REGIONA	137
Bosna i Hercegovina.....	137
Crna Gora.....	140
Hrvatska	143
Severna Makedonija.....	146
Slovenija	148
PRILOZI	152
Prilog 1: Spisak srednjih škola uključenih u Program mentorske podrške od 2007/08. do 2021/22.š/g	152
Prilog 2: Sastanci sa mentorima – deo procesa izrade modularnih obuka.....	165
Prilog 3: Opis posla mentora – operativne uloge mentora	166
Prilog 4: Broj održanih dana obuke mentora i broj učesnika obuka za Modul 1, 2 i 3 u Srbiji i zemljama regiona	170
Prilog 5: Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a	172
Prilog 6: Predlozi tema za buduće obuke mentora	176
Prilog 7: Vrste mentorske podrške	178
Prilog 8: Suština mentorske podrške po oceni mentora	180
Prilog 9: Prednosti mentorske podrške.....	186
Prilog 10: Slabosti/manjkavosti mentorske podrške.....	189
Literatura i izvori	193

Lista tabela

Tabela 2.1: Pregled broja škola, mentora i mentorskog staža po regionima.....	45
Tabela 2.2: Tipovi srednjih škola uključenih u program mentorske podrške po regionima.....	46
Tabela 2.3: Broj i tipovi srednjih škola u sistemu dualnog obrazovanja po regionima.....	47
Tabela 2.4: Broj angažovanih mentora po školi	53
Tabela 2.5: Broj održanih dana obuke mentora i broj učesnika obuka za Modul 1, Modul 2 i Modul 3 u Srbiji i regionu.....	56
Tabela 2.6: Veštine i znanja usvojena tokom obuka FOR-a	58
Tabela 2.7: Predlozi tema za buduće obuke mentora	60
Tabela 2.8: Broj učenika koji su dobili jedan modalitet mentorske podrške u 2018/19. š/g...	64
Tabela 2.9: Zastupljenost različitih vrsta podrške na osnovu procene mentora i stipendista..	66
Tabela 2.10: Suština mentorske podrške po oceni mentora	67
Tabela 2.11: Najznačajnija prednost/snaga mentorske podrške.....	69
Tabela 2.12: Slabosti/manjkavosti mentorske podrške.....	70
Tabela 3.1: Pregled podataka o srednjoškolcima romske nacionalnosti pre i nakon uvođenja (projektna) mentorske podrške.....	84
Tabela 3.2: Rezultati stipendijske i mentorske podrške u prethodnih 15 godina – od školske 2007/2008. do 2021/2022. godine	89
Tabela 5.1: Pregled mentorske podrške u 2022/23. š/g – nakon ukidanja programa	108
Tabela 5.2: Tri najvažnija koraka u pravcu institucionalizacije mentorske podrške.....	112
Tabela A1: Spisak 373 mentora i 216 srednjih škola u Programu mentorske podrške od 2007/08. do 2021/22. š/g.....	152
Tabela A2: Opis posla mentora	167
Tabela A3: Broj održanih dana obuke mentora i broj učesnika obuka za Modul 1, 2 i 3 u Srbiji i zemljama regiona	170
Tabela A4: Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a – izvorni odgovori mentora.....	172
Tabela A5: Predlozi tema za buduće obuke mentora – izvorni odgovori mentora	176
Tabela A6: Broj učenika koji su dobili dve vrste mentorske podrške u 2018/19. š/g	178
Tabela A7: Broj učenika koji su dobili tri vrste mentorske podrške u 2018/19. š/g	178
Tabela A8: Broj učenika koji su dobili četiri vrste mentorske podrške u 2018/19. š/g	179
Tabela A9: Najznačajnija prednost/snaga mentorske podrške – izvorni odgovori mentora ...	186
Tabela A10: Slabosti/manjkavosti mentorske podrške – izvorni odgovori mentora	189

Lista grafikona

Grafikon 2.1: Oblasti obrazovanja koje su birali učenici u 2018/19. i 2019/20. ž/g.....	48
Grafikon 2.2: Distribucija mentora i direktora po polu.....	48
Grafikon 2.3: Godine starosti mentora i direktora.....	49
Grafikon 2.4: Godine rada u školi - mentori po polu.....	49
Grafikon 2.5: Godine rada u školi - direktori po polu.....	50
Grafikon 2.6: Mentorska podrška je isključivo projektna aktivnost.....	50
Grafikon 2.7: Redovno radno mesto mentora.....	52
Grafikon 2.8: Učešće mentora u obukama FOR-a - distribucija po polu.....	56
Grafikon 2.9: Broj obuka u kojima su učestvovali mentori – po polu.....	57
Grafikon 2.10: Da li su buke FOR-a bile prilika da se usvoje nove veštine i znanja.....	57
Grafikon 2.11: Osposobljenost za ulogu mentora nakon obuka.....	59
Grafikon 2.12: Učestalost komunikacije mentora sa učenicima.....	63
Grafikon 2.13: Odgovornost mentorisanih učenika.....	64
Grafikon 2.14: Izazovi za mentore – školska 2019/20. godina.....	72
Grafikon 2.15: Motivacija učenika na kraju školske 2018/19. i 2019/20. godine.....	73
Grafikon 2.16: Poteškoće sa kojima su se mentorisani učenici suočavali tokom 2019/20. ž/g.....	74
Grafikon 2.17: Odnos članova školskog tima prema mentorskoj podršci.....	75
Grafikon 2.18: Važnost mentorske podrške za obrazovnu inkluziju učenika.....	75
Grafikon 2.19: Doprinosi mentorske podrške obrazovnoj inkluziji učenika.....	76
Grafikon 2.20: Mentorska podrška bi mogla da bude značajan vid podrške i drugim učenicima.....	76
Grafikon 3.1: Rang – uticaj mentorske podrške.....	86
Grafikon 3.2: Planovi učenika koji su završili srednju školu 2019/20. godine.....	87
Grafikon 5.1: Mentorska podrška u 2022/23. ž/g – nakon ukidanja programa.....	107
Grafikon 5.2: Spremnost škole da samoinicijativno angažuje mentora.....	108
Grafikon 5.3: Kadrovske i finansijske mogućnosti škola.....	109
Grafikon 5.4: Mentorska podrška treba sa nivoa projektne aktivnosti da pređe na nivo sistemske mere podrške učenicima.....	110
Grafikon 5.5: Najvažniji preduslov institucionalizacije mentorske podrške je da je ona neophodna određenoj grupi učenika.....	110
Grafikon 5.6: Mentorska podrška treba da bude integralni deo programa i kurikula SŠ.....	111

Lista dijagrama

Slika 1.1: Institucionalizacija nove društvene prakse počinje kada.....	34
Slika 1.2: Tri faze procesa promene koje se preklapaju.....	34

Izvršni rezime

Zaseban dokument

Predgovor

Preporuke za institucionalizaciju mentorskog programa (u daljem tekstu: *Preporuke*) su empirijska studija (*evidence-based policymaking*) Fondacije za obrazovanje Roma (FOR) Srbije. Studija je pripremljena u okviru projekta *Pospešivanje zapošljivosti mladih Roma – faza II (2018 - 2023. godine)*. Projekat se realizuje uz podršku programa Nemačke finansijske saradnje, koji implementira Nemačka razvojna banka KfW u ime Vlade Republike Nemačke – Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj.

Ideja da se uradi empirijska studija *Preporuke* zasnovana je na činjenici da se program mentorske podrške, namenjen učenicima romske nacionalnosti, primenjivao kao projektna aktivnost petnaest godina – prvo u srednjim školama na teritoriji Vojvodine od školske 2007/08. do 2013/14. godine, a zatim i u srednjim školama na teritoriji cele Srbije – od školske 2014/15. do 2021/22. godine.

Praksa duga petnaest godina potvrdila je da program uspešno adresira niz problema romskih srednjoškolaca kao što su: a) niska stopa upisa i visoka stopa isipanja, posebno tokom prve godine srednjeg obrazovanja; b) niska obrazovna postignuća i neredovnost pohađanja; c) niska očekivanja nastavnika od romskih učenika; d) slaba socijalna interakcija između romskih i ostalih učenika; e) predrasude i diskriminacija Roma; f) evidentno siromaštvo romskih porodica (nedostatak sredstava za pokrivanje troškova školovanja, uslovi stanovanja koji ometaju učenje i školovanje); g) specifičan odnos i stavovi romskih roditelja i dece, posebno u pogledu obrazovanja dece ženskog pola; itd.

Za potrebe izrade *Preporuka* sprovedena su kvantitativna i kvalitativna istraživanja primarnih i sekundarnih izvora koja su imala za cilj da daju a) pregled i analizu prakse mentorske podrške tokom prethodnih 15 godina, odnosno stepen dosadašnje institucionalizacije mentorske podrške, b) pregled stanja o srednjoškolskom obrazovanju romske dece pre i nakon (projektnog) uvođenja mentorske podrške, c) uvid u pravni i strateški okvir referentan za institucionalizaciju mentorskog programa, d) predlog koraka za dovršavanje procesa institucionalizacije mentorskog programa i e) pregled mentorskog programa u zemljama regiona.

Studija *Preporuke* ima sedam celina. U prvom delu dat je pregled i suština mentorske podrške, značaj njene institucionalizacije, kratak podsetnik o pojmu, fazama i procesu institucionalizacije, metodologija izrade *Preporuka* i na kraju ograničenja u izradi studije. U drugom delu prikazani su istraživački nalazi – analiza mentorske prakse, odnosno analiza nezvanične institucionalizacije mentorske podrške u prethodnih 15 godina. Analiza se zasniva na podacima iz: a) dostupnih izveštaja sa vođovodanskog projekta, b) dokumentacije i mentorskih baza podataka FOR-a, c) online upitnika za direktore srednjih škola koje su bile uključene u program i

online upitnika za mentore koji su bili angažovani tokom prethodnih 15 godina. U trećem delu data je analiza podataka o srednjoškolskom obrazovanju romskih tinejdžera pre i nakon uvođenja mentorske podrške, uključujući i procenu uticaja, ishoda i rezultata mentorske podrške. U četvrtom delu je dat pregled međunarodnog, nacionalnog i strateškog okvira institucionalizacije mentorske podrške, uključujući i aktuelnu reformu obrazovanja koja se odvija u okviru REdiS 2030. projekta. Peti deo odnosi se na mogućnosti institucionalizacije programa mentorske podrške. U šestom delu je, kroz kratke analitičke crtice, dat pregled obrazovnih sistema u zemljama regiona sa fokusom na inkluziju i srednjoškolsko obrazovanje Roma. Sedmi deo studije se odnosi na zaključak – predlog koraka u pravcu institucionalizacije mentorske podrške zasnovanih na analizi podataka prikupljenih iz primarnih i sekundarnih izvora, uključujući i uvide sa pet konsultativnih sastanaka. Na kraju studije dati su prilozi i literatura.

Izrada *Preporuka* sprovedena je u periodu od 30. 11. 2022. do 31. 05. 2023. godine.

Izrazi zahvalnosti

Tim Fondacije za obrazovanje Roma Srbije, koju zastupa direktor Redjepali Chupi i menadžer programa FOR-a Adi Sinani pokrenuli su izradu *Preporuka za institucionalizaciju Programa mentorske podrške* krajem 2022. godine. U timu Fondacije je odnedavno Ružica Dević, koordinatorka Programa stipendiranja i mentorske podrške za učenike srednjih škola romske nacionalnosti (SSMP), a njena efikasnost je značajno doprinela pravovremenom prikupljanju podataka od mentora i direktora i održavanju pet konsultativnih sastanaka.

Veliki broj osoba iz obrazovnog sistema u Republici Srbiji dao je svoj doprinos pokretanju i trajanju Programa mentorske podrške – svi oni su omogućili da mentorska podrška bude kontinuirana, aktivna projektna mera podrške učenicima romske nacionalnosti u proteklih petnaest godina njene primene.

Zahvalnost timu Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje AP Vojvodine koji je inicirao, pokrenuo i vodio program mentorske podrške u periodu od 2007. do 2014. godine. Tim su činili dr Jegeš Zoltan, rukovodilac projekta, Jelena Kriš Piger, koordinatorka projekta, Marija Aleksandrović, direktorka projekta u periodu od 2007-2011. godine i Dragana Dimitrov, direktorka projekta u periodu od 2011-2014. godine. U timu je bilo 110 angažovanih nastavnika/mentora iz 80 srednjih škola u AP Vojvodini. Zaslužni za obuku mentora u timu Pokrajinskog sekretarijata bili su Ivana Koprivica, Ibolja Gera, Sonja Miladinović, Vesna Radulović i Zlatica Jović. Tim mentora Pokrajinskog sekretarijata koji su, kao značajan resurs znanja i iskustava u primeni mentorske podrške, doprineli razvijanju i izradi modularnih obuka u okviru FOR-a činili su: Ana Tomić, Danijela Ovuka, Dragan Popov, Erika Rončak Petrović, Evica Vujučić, Ines Bereš, Jelena Nedić, Katica Rajkov, Ljubica Radišić, Marica Kresoja, Nataša Škrbić, Nenad Bošković, Neveka Žeželj, Otilija Čavić, Slobodan Jovanović, Snežana Radišić, Svetlana Kalapiš, Zdenka Vojnić Tunić, Željka Kovačev, Zorica Rodić, Zorka Turtureja.

Zahvalnost Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije na saradnji i podršci. Zahvalnost koordinatorku i članovima međuministarske Radne grupe MPNTR koju su činili: Angelina Skarep, kao koordinatorka Radne grupe i članovi iz MPNTR: Dragana Petrović, Ljiljana Simić, Vesna Acković, Mirjana Međeški Trbuk, Danijela Vuković, Slavica Jašić, Dejan Pavlović (Misija OEBS-a u Republici Srbiji), Radenka Vasiljević (FOR) i Marija Aleksandrović (FOR).

Zahvalnost Fondaciji za obrazovanje Roma, na čelu sa Natašom Kočić-Rakočević (1969. – 2019.), koja je sa svojim timom doprinela očuvanju kontinuiteta i proširenju programa mentorske podrške na srednje škole širom Srbije i nastavila dalje da razvija i unapređuje ovu aktivnu projektnu meru podrške romskim srednjoškolcima u periodu od 2014. do 2019. godine. Tim FOR-a su činili: Radenka Vasiljević, Zorana

Zlatić, Jelena Bojić Lutiger, Fatima Kamberović, Tanja Jovanović, Sanela Bahtijarević, Aleksandar Jovanović i Alen Demiri. Tim FOR-a zaslužan za kreiranje modularnih obuka za mentore (za Modul 1, 2 i 3) i istovremeno za obuke mentora činili su: Nataša Kočić-Rakočević (inicijator), Borislava Maksimović, Radmila Gošović, Milena Jerotijević i Zdenka Milivojević (u periodu od maja 2015., zaključno sa obukama u Bugarskoj, Sofiji, 8–11. 2. 2017.) Prošireni tim voditeljki modularnih obuka FOR-a u sastavu: Gordana Đigić, Ljiljana Simić, Valentina Zavišić i Valentina Rančić. Izveštaj koji je doprineo izradi modularnih obuka uradila je Aleksandra Pejatović.

Posebna zahvalnost svim mentorima i direktorima srednjih škola širom Srbije koji su tokom proteklih 15 godina radili na u primeni mentorske podrške – imena svih mentora nije moguće ovde navesti. Zahvalnost na otvorenosti za učestvovanje u online istraživanju, na veoma korisnim inputima o institucionalizaciji mentorske podrške i vremenu koje su izdvojili za popunjavanje upitnika.

Zahvalnost predstavnicima Školskih uprava i lokalnih samouprava Niša, Novog Sada, Kragujevca, Vranja i Beograda, predstavnicima civilnog društva i mentorima koji su učestvovali na pet konsultativnih sastanaka i dali korisne uvide i zapažanja o programu mentorske podrške – imena svih pojedinaca koji su učestvovali na ovim sastancima nije moguće ovde navesti. Moderator konsultativnih sastanaka su bili Tatjana Antić Savarese (Niš, Vranje i Beograd) i Jadranka Ivković (Novi Sad i Kragujevac).

Lista skraćenica

APV	Autonomna pokrajina Vojvodina
CEI	Centralnoevropska inicijativa (Central European Initiative)
EC	Evropska komisija (European Commission)
EU IPA	Instrument za pretpristupnu pomoć Evropske unije (Instrument for Pre-Accession Assistance)
EU NRIS	Nacionalne Strategije Integracije Roma (NRIS) (EU National Roma Integration Strategies)
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
FOR	Fondacija za obrazovanje Roma
GIZ	Nemačka organizacija za međunarodnu saradnju (GIZ)
KEP	Program razmene znanja (CEI Know-how Exchange Program (KEP))
LSU	Jedinice lokalne samouprave
MESS	Ministarstvo prosvete, nauke i sporta Slovenije
MPNTR	Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja
NIPAK	Nacionalni IPA koordinator
NPUR	Nacionalni program mera za Rome Vlade Republike Slovenije
NSRNM	Nacionalni savet romske nacionalne manjine
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development)
OSCE	OEBS Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju (Organization for Security and Cooperation in Europe)
PA	Pedagoški asistent
REF	Fond za obrazovanje Roma (Roma Education Fund)
RS	Republika Srbija
RSM	Republika Severna Makedonija
RZS	Republički zavod za statistiku
SSMP	Program stipendiranja i mentorstva za učenike srednjih škola romske nacionalnosti (Scholarship and Mentorship Program for Roma Students)
ŠU	Školska uprava
TARI	TARI projekat – Tehnička podrška za inkluziju Roma (Technical Assistance for Roma Inclusion)
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj (United Nations Development Programme)
ZOSOV	Zakon o osnovama Sistema obrazovanja i vaspitanja
ZUOV	Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja

1. Uvod

Uklanjanje jaza u obrazovnim ishodima između učenika romske nacionalnosti i učenika opšte populacije misija je kojoj je Fond za obrazovanje Roma (REF)¹, kao međunarodna, a od početka 2019. godine registrovana kao domaća neprofitna organizacija, posvećen još od svog osnivanja 2005. godine.

Danas, 18 godina kasnije, brojni izveštaji, analize i studije, kao i statistički podaci svedoče da je taj jaz donekle smanjen, ali da je još dosta izražen i da se integrisani sistem podrške u oblasti obrazovanja nameće kao neophodnost.

Jedan od najznačajnijih programa REF-a bio je SSMP program (*Scholarship and Mentorship Program for Roma Students*), odnosno *Program stipendiranja i mentorstva za učenike srednjih škola romske nacionalnosti*, koji se kroz različite projekte kontinuirano primenjivao skoro od osnivanja – od 2007. do 2022. godine. *Program stipendiranja i mentorstva za učenike srednjih škola romske nacionalnosti* (SSMP) bio je aktivan kroz projekte u nekoliko zemalja EU (Rumuniji, Slovačkoj i Bugarskoj) i van EU (Srbiji, Bosni i Hercegovini, Severnoj Makedoniji², Albaniji i Crnoj Gori). U međuvremenu, program stipendiranja preuzet je od strane nacionalnog obrazovnog sistema u Severnoj Makedoniji, od avgusta 2016. stipendije za romske učenike srednjih škola ušle su u Zakon o standardu učenika³ u ovoj državi, a Ministarstvo prosvjete preuzelo je program stipendiranja u Crnoj Gori od školske 2018/19. godine.

Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije je od školske 2019/2020. godine preuzelo sprovođenje stipendijskog programa,⁴ dok je REF zadržao sprovođenje mentorskog programa.

Mentorska podrška u srednjim školama u Srbiji nije postojala pre 2007. godine – a danas (2022/23. školske godine), nakon 15 godina prakse, prepoznata je i prihvaćena kao gotovo redovna (projektna) aktivnost i efektivan odgovor na potrebe srednjoškolaca romske nacionalnosti.

1 Fond za obrazovanje Roma (REF) je 30. 01. 2019. registrovan u Srbiji kao Fondacija za obrazovanje Roma (FOR) – neprofitna organizacija. Dostupno na: <https://search.bisnode.rs/rs/1183848/fondacija-za-obrazovanje-roma/> Budući da je u vreme pre ovog datuma poslovao kao REF, a nakon ovog datuma kao FOR – to je razlog što se u ovoj studiji mogu naći oba naziva u zavisnosti od perioda o kojem se govori.

2 Dostupno na: <https://mon.gov.mk/content/?id=4826>

3 Закон за ученичкиот стандард, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ, („Службен весник на Република Македонија“ бр. 52/2005, 117/2008, 17/2011, 135/2011, 15/2013, 41/2014, 146/2015 и 30/16). Dostupno na: https://ener.gov.mk/files/propisi_files/doc1/

4 Dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/10/Report-on-the-Realization-of-the-Action-Plan-for-the-Implementation-of-the-Strategy-for-the-Development-of-Education-in-Serbia-Until-2020-for-2019..pdf>; <https://romaworld.rs/obuke-za-mentore-u-organizaciji-ref-abolji-rezultati-romske-dece-u-obrazovanju/>; <https://romi-obrazovanjem-do-posla.org.rs/mpntr-preuzima-vodjenje-programa-stipendiranja-srednjoskolaca-romske-nacionalnosti/>

Zaključno sa avgustom 2021/22. godine, Fondacija za obrazovanje Roma (FOR) je, nakon 15 godina kontinuiteta, obustavila program mentorske podrške učenicima romske nacionalnosti.

Krajem 2022. godine tim FOR-a je inicirao izradu *Preporuka za institucionalizaciju mentorskog programa* na osnovu kojih planira da intenzivira proces formalne institucionalizacije ovog programa. Pitanje održivosti i institucionalizacije mentorske podrške je tema koju je tim FOR-a, godinama unazad, kontinuirano adresirao u interakciji sa brojnim međunarodnim i nacionalnim akterima.

Srednjoškolsko obrazovanje velikog broja romskih tinejdžera kojima je neophodna mentorska podrška sada zavisi od toga koliko dugo će proces institucionalizacije da traje, ali i od otvorene mogućnosti da mentorska podrška uopšte ne bude zvanično uvedena u sistem srednjih škola.

Imajući u vidu dobrobit i značaj mentorske podrške za srednjoškolce romske nacionalnosti, pokretanje procesa formalne institucionalizacije programa mentorske podrške trebalo je da krene najmanje jednu školsku godinu pre ukidanja programa – kako bi se izbegle negativne posledice po srednje obrazovanje učenika iz ove etničke grupe. Ukoliko proces institucionalizacije ne bude efikasno i u što skorije vreme sproveden, negativne posledice ukidanja mentorske podrške biće sve vidljivije narednih godina. Za očekivati je da će posledice ukidanja programa rezultirati kontinuiranim opadanjem broja učenika koji upisuju, redovno pohađaju i završavaju srednju školu, i sve manjem broju onih koji nastavljaju školovanje i upisuju fakultet – iz ove ili nekoliko narednih generacija romskih tinejdžera.

Srednje obrazovanje se smatra neophodnim minimumom za poboljšanje socijalnog položaja kroz obezbeđenje stabilne zarade (Čekić Marković, 2016). Bez završene srednje škole nema izgleda da se nađe radno mesto, nema mogućnosti za zaposlenje, nema daljeg obrazovanja, nema mogućnosti za napredovanje – ostaje se unutar generacijskog kruga siromaštva i socijalne isključenosti. Statistike nadalje pokazuju da osobe bez srednjoškolskog obrazovanja teško mogu da zarade dovoljno novca za sopstvenu egzistenciju, imaju trostruko veću mogućnost da budu nezaposlene i dvostruko veće izgleda da se nađu ispod granice kojom se definiše siromaštvo (Čekić Marković, 2016). Afirmativne mere i stipendiranje učenika bez mentorske podrške nisu dovoljno jak podsticaj za završavanje srednje škole. Stipendije su male i ponekad neredovne i srednjoškolci će, umesto da idu u školu, biti prinuđeni da nađu određeni posao koji će im obezbediti relativno redovan prihod neophodan za svakodnevne, osnovne životne potrebe.

Neretko se može čuti da romske porodice niko ne sprečava da svoju decu upišu u školu – ovim često ostaje izvan vidokruga da nedostatak finansijskih sredstava onemogućava romsku decu da je pohađaju. Stoga, iako svako dete načelno ima pravo na obrazovanje, veliki broj romske dece nema mogućnosti da ova svoja prava

ostvari. Uzroci koji podstiču i održavaju jaz u gotovo svim oblastima društvenog života Roma su i dalje prisutni – upravo zbog generacijskog reprodukovanja siromaštva, socijalne isključenosti, problema u dostupnosti obrazovanja, uslova života i životnog standarda i diskriminacije.⁵

Prepreke (UNICEF, 2011.) sa kojima se romska deca i dalje suočavaju u ostvarivanju svojih prava na obrazovanje, još uvek su nepremostive: akutno strukturno siromaštvo, neadekvatno stanovanje, ksenofobija i predrasude, socijalna isključenost, učenje na nepoznatom jeziku, pristrasne ocene, nedovoljno prilagođen nastavni program, neadekvatna nastava i hronično nedovoljna finansijska podrška.⁶

Oblast koja istovremeno efikasno deluje na uzroke ali i na posledice ovakvog položaja Roma jeste obrazovanje i rezultati rada unutar ove oblasti su najznačajniji za ostvarivanje dugoročnih i održivih pozitivnih promena položaja Roma. Rad na obrazovnoj inkluziji Roma podrazumeva dugoročno angažovanje i sistematski, kontinuirani rad i ulaganja kako bi se obezbedilo da generacije Roma budu u mogućnosti da im, zahvaljujući obrazovanju, vertikalna pokretljivost unutar društva bude jednako dostupna kao i ostalim građanima.

Rad na obrazovanju ne daje instant rezultate – rad u ovoj oblasti zahteva višegodišnji kontinuitet i svako, čak i vremenski najkraće ukidanje neophodnih servisa podrške unutar jednog nivoa obrazovanja negativno se odražava na onaj naredni.

Program mentorske podrške – kratka retrospektiva

Kratak opis istorijskog razvoja mentorske podrške, od njenog uvođenja do danas, indikativan je za sticanje uvida i razumevanje svrhe, dometa i značaja ove projektne mere podrške za socijalno isključene učenike koji su u riziku od ranog napuštanja škole.

Program mentorske podrške trajao je 15 godina, od školske 2007/2008. do 2021/2022. godine, i u tom periodu je imao dve faze i tri nosioca.

Prva faza je trajala sedam godina, od školske 2007/2008. do 2013/2014. godine. Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje AP Vojvodine⁷ (u daljem tekstu: Pokrajinski sekretarijat) je prvi uveo mentorsku podršku u srednje škole na teritoriji AP Vojvodine. Istovremeno, Pokrajinski sekretarijat je bio inicijator, nosilac i realizator

5 *Dostupnost usluga i mera podrške za decu romske nacionalnosti na lokalnom nivou*, Jelena Marković. Dostupno na: https://socijalnoukljuicanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/04/Dostupnost_usluga_i_mera_podske_za_decu_romske_nacionalnosti_na_lokalnom_nivou.pdf

6 UNICEF Pravo romske dece na obrazovanje, Izveštaj o položaju, Švajcarska 2011, dostupan na: <https://www.unicef.org/eca/media/1566/file/Roma%20education%20postition%20paper.pdf>

7 Pun naziv - Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne manjine – nacionalne zajednice. Dostupno na: <http://www.puma.vojvodina.gov.rs/>

programa mentorske podrške učenicima romske nacionalnosti u prvih sedam godina.⁸ **Mentorska podrška je tada prvi put uvedena u obrazovno-vaspitni proces kao aktivna projektna mera, dostupna učenicima romske nacionalnosti samo u srednjim školama sa sedištem na teritoriji AP Vojvodine.** Mentorski rad u ovom obliku nije bio poznat u okviru obrazovno-vaspitnog procesa u srednjim školama pre školske 2007/2008. godine.

Mentorska podrška je uvedena u okviru projekta *Inkluzija romskih učenika u srednje škole u AP Vojvodini*, ili kako je kasnije nazvan *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u AP Vojvodini*. Projekat je imao finansijsku podršku Fonda za obrazovanje Roma (REF), Fondacije za otvoreno društvo Beograd, a na samom početku sufinansiran je i od strane Pokrajinskog sekretarijata. Osnovni cilj Projekta bio je povećanje broja učenika romske nacionalnosti koji upisuju i završavaju redovne srednje škole na teritoriji AP Vojvodine. Zadaci Projekta bili su da obezbedi finansijsku i mentorsku podršku učenicima Romima, da ih motiviše da srednju školu završavaju sa što boljim uspehom i da ih usmerava za nastavak školovanja na akademskim studijama. U saradnji sa partnerima iz civilnog društva, Projekat je takođe nastojao da motiviše učenike osnovnih škola i njihove roditelje za upis u srednje škole i usmerava ih da upisuju profile zanimanja koja su najtraženija na tržištu rada ili zanimanja u četvorogodišnjem trajanju. Tim Pokrajinskog sekretarijata je osmislio gotovo holistički paket podrške učenicima romske nacionalnosti, a uz stipendiranje i mentorsku podršku Projektom su, kako se navodi u Izveštaju o realizaciji projekta iz 2014. godine,⁹ obezbeđena sredstva za jednokratnu pomoć za nabavku školskog pribora na početku svake školske godine, sredstva za regresiranje ukupnih ili dela putnih troškova učenicima koji ne stanuju u mestu školovanja i druge prateće projektne aktivnosti – npr. nagradna ekskurzija za najuspešnije stipendiste, nagrada u vidu laptop kompjutera za učenike koji su srednjoškolsko obrazovanje završili sa opštim uspehom 5,00, letnji kamp za devojčice, kursevi stranog jezika, školarina za učenike koji su nakon trogodišnjeg obrazovanja želeli da završe i četvrtu godinu srednje škole, posete Univerzitetu u Novom Sadu i pojedinim visokim školama strukovnih studija u cilju upoznavanja sa uslovima i mogućnostima upisa i nastavka školovanja, edukacija nastavnika mentora o mentorskom radu, itd. Ovakav paket podrške realizovan je svake školske godine u periodu od 2007/08. do 2013/14. godine.

Partneri na Projektu Pokrajinskog sekretarijata bili su Savet za integraciju Roma u AP Vojvodini, Udruženje romskih studenata, Unija romskih studenata i Vojvođanski romski centar za demokratiju.

8 Videti šire u izveštaju sa projekta *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 – 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta – rezultati*. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

9 Izveštaj sa projekta *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 – 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta – rezultati*. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

U Izveštaju o realizaciji projekta iz 2014. godine stoji da je uloga mentora bila da obezbedi učenicima individualnu pomoć i podršku u razvoju veština učenja (pedagoška uloga), da radi na optimalnoj integraciji učenika u uže i šire okruženje (socijalna uloga), kao i da razmenjuje informacije, savetuje i upoznaje se sa učenicom i njegovim ličnim problemima (psihološka uloga) i, ukoliko je potrebno, obezbedi dopunske nastavne sadržaje. Mentorski rad sa učenicima u obrazovnom sistemu podrazumevao je obezbeđivanje dodatne individualne pomoći, dopunske nastavne sadržaje, razvoj veština učenja, rešavanja ličnih ili školskih problema i podršku optimalnoj integraciji u nastavni i društveni život škole.

Obaveznu mentorsku podršku učenicima su pružali odabrani i edukovani nastavnici ili stručni saradnici srednjih škola za koje je organizovana dodatna obuka. Pomoć i podršku mentori su dobili od *Tima za monitoring i evaluaciju* i *Tima za promociju obrazovanja*. A kako bi podrška učeniku bila potpuna, mentori su sarađivali i sa nastavnim kadrom, kao i sa roditeljima učenika. Jedanaestočlani *Tim za monitoring i evaluaciju* je imao zadatak da prati stručni aspekt rada mentora, napredovanje učenika u učenju, nivo socijalne integracije u školi, kao i saradnju mentora sa roditeljima učenika. *Tim za promociju obrazovanja*, koji su činili uspešni studenti, pripadnici romske nacionalne zajednice, imao je zadatak da informiše učenike romske nacionalnosti i njihove roditelje o primeni mera afirmativnih akcija za obrazovanje, aktuelnim konkursima za stipendiranje učenika i studenata, a pre svega da populariše obrazovanje u romskim porodicama. *Pokrajinska Kancelarija za inkluziju Roma* je od pokretanja Projekta *Timu za promociju obrazovanja* pružala značajnu podršku.

U toku sedmogodišnjeg trajanja Projekta obezbeđeno je ukupno 1.643 stipendije za učenike iz preko 90 škola sa sedištem u Vojvodini. Angažovano je ukupno 110 nastavnika / stručnih saradnika, koji su pružali mentorsku pomoć. Od ukupno 121 redovne srednje škole na teritoriji AP Vojvodine, u Projekat je bilo uključeno više od 90 srednjih škola.¹⁰

„Ono što ovaj Projekat izdvaja od ostalih jeste upravo postojanje mentora kao pedagoške, socijalne i psihološke podrške stipendistima. Programi, koji je do sada Pokrajinski sekretarijat podržavao, a u cilju poboljšanja položaja Roma u društvu, uglavnom su bili okrenuti davanju finansijskih sredstava. U ovom projektu pošlo se od pretpostavke da je veoma važno raditi na menjanju svesti i pogleda na obrazovanje, kako učenika, tako i njihovih roditelja, kao i cele romske zajednice, i u tom delu je uloga mentora bila od presudnog značaja. Mentor je bio tu da prati rad i napredovanje učenika stipendista, da ga ohrabruje i podstiče onda kad su mu se školski problemi učine nepremostivi. Za učenika je mentor predstavljao osobu koja je veza između škole i porodice, osobu koja je po svojoj ulozi manja od roditelja, a

10 Videti šire u izveštaju sa projekta *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 – 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta – rezultati*. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

veća od odeljenskog starešine. Naravno, bili smo svesni i svih izazova i nedoumica vezanih za mentorski rad, jer je ovo kompletna novina u našem obrazovno-vaspitnom sistemu, počevši od toga da li će prosvetni radnici prihvatiti ovu novu ulogu, kakva obuka im je potrebna, da li će svaki mentor uspeti da svom „štićeniku“ pruži optimalnu pomoć.“ Jelena Kriš Piger, koordinatorka Projekta.¹¹

Druga faza je trajala osam godina, od školske 2014/2015. do 2021/2022. godine. Ključna karakteristika ove faze je to što je **Program mentorske podrške, u paketu sa stipendijama, proširen na srednje škole na teritoriji cele Srbije, čime je mentorska podrška postala dostupna svim srednjoškolcima romske nacionalnosti na teritoriji Srbije.**

Od 2014. do kraja 2016. godine Program mentorske podrške se realizuje u okviru TARI¹² projekta *Ovde smo zajedno – Evropska podrška za inkluziju Roma* (EU IPA 2012.). Nosilac stipendijske i mentorske podrške u ovom periodu bilo je Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja uz direktnu podršku REF-a i tehničku i finansijsku podršku Misije OEBS u Srbiji.¹³

MPNTR je, na samom početku, imenovalo međuministarsku Radnu grupu za izradu kriterijuma i procedura za dodelu stipendija romskim učenicima i angažovanje mentora. Definisani su kriterijumi za izbor mentora koji će pratiti uspeh učenika stipendista. Nastavnik i stručni saradnik koji konkuriše za mentora učenika stipendista romske nacionalnosti mora, stajalo je u Konkursu, da ispuni sledeće opšte uslove: a) da je u radnom odnosu u srednjoj školi na teritoriji Republike Srbije koju pohađaju učenici stipendisti romske nacionalnosti; b) da ima položen ispit za licencu ili položen državni ispit za nastavnika ili stručnog saradnika; c) da ima minimum sedam godina radnog iskustva u obrazovanju; i e) da ima preporuku Školskog odbora za angažovanje na zadacima mentora učenika stipendista romske nacionalnosti. Imajući u vidu zadatke predviđene opisom posla mentora, u izboru mentora dodatna prednost je data kandidatima: a) koji imaju iskustvo u radu sa učenicima romske nacionalnosti, b) koji imaju iskustvo u radu sa romskim porodicama i c) koji su učestvovali u obukama, projektima, inicijativama i akcijama koje podržavaju obrazovnu i socijalnu inkluziju Roma.

11 *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 – 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta – rezultati.* Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

12 *Technical Assistance for Roma Inclusion - Tehnička podrška za inkluziju Roma* – EU IPA 2012. program za socijalni razvoj. Nosilac projekta je bila Misija OEBS-a u Srbiji. Dostupno na: <https://www.osce.org/sr/serbia/235636> Projekat je realizovan u periodu od juna 2013. do aprila 2017. godine, kada je zatvoren. Projekat „Ovde smo zajedno – Evropska podrška za inkluziju Roma“, podržava sprovođenje Strategije za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji u odabranim oblastima kao što su pristup osnovnim pravima, građansko učešće, obrazovanje, zdravstvena i socijalna zaštita, adekvatno stanovanje i kreiranje novih poslova. Nosilac projekta je bila Misija OEBS-a u Srbiji. Najvažniji partneri projekta su Kancelarija za ljudska i manjinska prava, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Ministarstvo građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, Stalna konferencija gradova i opština, NVO Praxis, Fond za obrazovanje Roma, Kancelarija za evropske integracije Vlade Republike Srbije i Tim za socijalnu inkluziju i smanjenje siromaštva. Dostupno na: <https://europa.rs/ovde-smo-zajedno-evropska-podrška-za-inkluziju-roma/>

13 Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/6/d/119495.pdf>

MPNTR je, u saradnji sa Misijom OEBS-a u Srbiji i Fondom za obrazovanje Roma, u avgustu 2014. godine objavilo **prvi Konkurs za izbor nastavnika i stručnih saradnika za ulogu mentora** učenika romske nacionalnosti koji pohađaju srednju školu i dobijaju stipendiju u školskoj 2014/15. godini. Iste godine MPNTR je, takođe u okviru TARI projekta, objavilo **prvi Konkurs za dodelu stipendija učenicima romske nacionalnosti koji pohađaju trogodišnje i četvorogodišnje srednje škole** školske 2014/15. godine. Učenik može da učestvuje na konkursu za dobijanje stipendije iz sredstava TARI projekta ukoliko ispunjava sledeće uslove: a) da je državljanin Republike Srbije; b) da je pripadnik romske nacionalne manjine; c) da nije korisnik stipendija i kredita drugih institucija/ustanova ili stipendija koje se dodeljuju od strane organizacija koje su direktni i indirektni korisnici budžeta Republike Srbije, d) da je školske 2014/15. godine upisan prvi put kao redovan učenik u prvi, drugi, treći ili četvrti razred srednje škole (gimnazije, stručne ili mešovite) u trogodišnjem ili četvorogodišnjem trajanju čiji je osnivač Republika Srbija, odnosno autonomna pokrajina; i e) da je prethodni razred završio sa opštim uspehom, odnosno, prosečnom ocenom od 2,50 do 3,50 i da iz vladanja ima najmanje ocenu *dobro* (3).¹⁴

Od sredine 2017. do avgusta 2022. godine Program mentorske podrške se, zajedno sa stipendijama do 2019. godine, sprovodio u okviru projekta *Pospešivanje zapošljivosti mladih Roma – I faza (2016 – 2018. godine) i II faza (2018 – 2023.godine)*. Projekat se realizuje uz podršku programa Nemačke finansijske saradnje, koji implementira Nemačka razvojna banka KfW u ime Vlade Republike Nemačke – Ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj.

Tokom ovih osam godina obezbeđeno je ukupno 2954 stipendija za učenike iz preko 216 srednjih škola na teritoriji Srbije. Angažovano je preko 373 nastavnika / stručnih saradnika, koji su pružali mentorsku pomoć. Od ukupno 454 državne srednje škole u Srbiji, u program mentorske podrške je bilo uključeno više od 216 srednjih škola.

Kako bi se unapredio kvalitet mentorske podrške i poboljšali efekti mentorstva, FOR je za nastavnike i stručne saradnike koji su izabrani da rade kao mentori dizajnirao i akreditovao obuke¹⁵ koje obuhvataju tri dvodnevna modula: **Modul 1 – Uvod u ulogu mentora**, **Modul 2 – Mentorska praksa** i **Modul 3 – Mentorska podrška učenicima srednjih škola romske nacionalnosti za sticanje kompetencija za 21. vek**.¹⁶ Ove modularne obuke postale su sastavni deo mentorskog programa, ne samo za članove školskih timova koji su angažovani da budu mentori u Srbiji, već i za

14 Konkurs za izbor srednjoškola romske nacionalnosti za dodelu stipendija za školsku 2014/15., Objavljeno 21. 08. 2014. Dostupno na: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/konkurs-za-izbor-srednjoskolacarske-nacionalnosti-za-dodelu-stipendija-za-skolsku-201415-rok-15-9-2014/>

15 Akreditovao ministar MPNTR Republike Srbije, Akreditacija broj: 5094 (151-00-0001/2015-06/1); Akreditacija se može naći na sledećem veb sajtu: <http://www.mpn.gov.rs/prosveta/strucno-usavrsavanje/973-dopuna-liste-programa-strucnog-usavrsavanja-koju-donosi-ministar>

16 Dostupno na: <https://romi-obrazovanjem-do-posla.org.rs/akreditovane-obuke-za-mentore-odobrene-od-strane-ministra-prosvete/> ; <https://romaworld.rs/obuke-za-mentore-u-organizaciji-ref-abolji-rezultati-romske-dece-u-obrazovanju/>

nastavnike-buduće mentore u pojedinim zemljama Dekade, odnosno zemljama u kojima je REF operativan.¹⁷

Izrada modularnih obuka zasnovana je pre svega na iskustvima mentora iz vojvođanskog projekta, iskustvima mentorisanih učenika, ali i iskustvima angažovanih mentora u okviru tekućih projekata FOR-a. (Šire videti u Prilogu 2, 3 i 4)

Dodatno, za potrebe izrade obuka 2014. godine je namenski urađen *Izveštaj o analizi potreba za obukama mentora*¹⁸ – izveštaj je nastao na osnovu podataka iz intervjua sa mentorima iz vojvođanskog Projekta i fokus grupa sa tadašnjim stipendistima i njihovim roditeljima i analize projektne dokumentacije.

Prve obuke u Srbiji, u okviru Modula 1, održane su u maju 2015. godine, a poslednje, u okviru Modula 3, održane su u avgustu 2022. godine. U Srbiji je realizovano ukupno 28 obuka (odnosno 31 dan obuka) za sva tri Modula – za Modul 1 (11 obuka): 8 dvodnevni i 4 jednodnevne obuke; za Modul 2 (9 obuka): 3 dvodnevne i 6 jednodnevni; i za Modul 3: osam dvodnevni obuka.

U periodu od maja 2015. do kraja avgusta 2022. godine, realizovao je ukupno 49 dana obuke, od čega 31 dan obuke mentora u Srbiji i 18 dana obuke za mentore i tutore u regionu. Na obukama je učestvovao ukupno 1021 učesnik, od čega 711 učesnika u Srbiji i 310 učesnika iz regiona – Modul 1: ukupno 508 učesnika, od čega 289 učesnika u Srbiji i 219 iz regiona, Modul 2: ukupno 265 učesnika, od čega 174 učesnika u Srbiji i 91 učesnik iz regiona i Modul 3: ukupno 248 učesnika u Srbiji. (Prilog 4)

Radeći na širenju Programa mentorske podrške u zemljama Dekade, odnosno u zemljama gde je REF operativan, FOR tim je organizovao dvodnevni trening za trenere (ToT) za predstavnike REF-a Mađarske, REF-a Slovačke i REF-a Rumunije. Trening je održan u kancelariji FOR-a Srbije u Beogradu, 10–11. 12. 2018. godine. Učesnici ToT-a, ukupno 9 učesnika, angažovani su da obuče nastavnike srednjih škola u svakoj od navedenih zemalja da rade kao mentori u okviru Velux projekta *Oblikovanje akademskih veština i veština za zapošljavanje mladih Roma u Mađarskoj i Slovačkoj (SHAPYR)*.¹⁹ U okviru ovog projekta mentorisani su učenici srednjih stručnih škola, ali i mladi odrasli Romi upisani u srednje stručne škole.

17 Dostupno na: <https://romi-obrazovanjem-do-posla.org.rs/akreditovane-obuke-za-mentore-odobrene-od-strane-ministra-prosvete/>

18 Izveštaj o analizi potreba za obukama mentora, autorka: Aleksandra Pejatović, Beograd, septembar 2014. godine. Analiza je sprovedena u okviru TARI projekta – „Tehnička podrška Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja pri uspostavljanju i jačanju programa prevencije odustajanja od školovanja za Rome srednjoškolve“, podkomponenta Projekta „Tehnička podrška za inkluziju Roma“ – IPA 2012 program za socijalni razvoj. Izvor: Dokumentacija FOR-a.

19 Dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/careers/call-to-develop-an-online-platform-under-refs-shapyr-project/>

Takođe, REF je, u saradnji sa CEI KEP²⁰, organizovao dvodnevnu međunarodnu Konferenciju *Profesionalna međudržavna razmena znanja o realizaciji velikog programa stipendiranja i mentorstva za romske učenike u srednjim školama*.²¹ Konferencija je održana 27–28. 9. 2017. godine u Podgorici, sa ukupno 64 učesnika iz: Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Hrvatske, Kosova*²², Makedonije, Crne Gore, Srbije i Slovačke. Na konferenciji su učestvovali predstavnici ministarstava i predstavnici drugih relevantnih vladinih institucija i nevladinih organizacija, uključujući i koordinate REF-a iz zemalja učesnica. Ciljevi Konferencije bili su a) jačanje kapaciteta timova zaduženih da, u partnerstvu sa REF-om, upravljaju projektima Programa stipendiranja i mentorstva u srednjim školama i b) razmena iskustava u realizaciji projekata iz ovog Programa. Timove odgovorne za implementaciju Programa činila su 24 člana osoblja iz ministarstava i članova vladinih timova, iz različitih zemalja učesnica, zaduženih za efikasnije upravljanje REF-ovim Programom stipendiranja i mentorstva u srednjim školama. Cilj ove aktivnosti bio je jačanje kapaciteta 24 člana osoblja Ministarstava i implementatora projekta za efikasnije upravljanje programom stipendiranja i mentorstva srednjih škola koji podržava REF.

Na kraju, Tim FOR-a je 2019. godine pripremio i distribuirao srednjim školama *Priručnik za mentore*, nastao na osnovu iskustava mentora i modularnih obuka i, samim tim, višestruko koristan alat neophodan za rad mentora.

Sušтина i karakteristike programa mentorske podrške

Svrha i karakteristike programa mentorske podrške dati su ovde na osnovu dokumentacije FOR-a, sadržaja modularnih obuka, iskustava mentora, FOR *Priručnika za mentore* i ličnog iskustva autora ovih *Preporuka* koji je bio uključen u gotovo sve faze i nivoe mentorskog programa u periodu od 2014/15. do 2020. godine.

Svrha mentorske podrške. Mentorska podrška je uvedena kao projektna mera koja treba da bude odgovor na probleme srednjoškolaca romske nacionalnosti koji spadaju u najveću grupu socijalno isključenih učenika. Problemi ove grupe srednjoškolaca su: a) uobičajeno niska stopa upisa i visoka stopa ranog napuštanja škole, posebno tokom prve godine srednjeg obrazovanja; b) izražena neredovnost pohađanja i niska stopa obrazovnih postignuća; c) primetno niska očekivanja nastavnika od romskih učenika; d) slaba socijalna interakcija između romskih i učenika iz opšte populacije; e) vidljiva diskriminacija i predrasude prema Romima; f) evidentno krajnje siromaštvo porodica i nedostatak sredstava za pokrivanje troškova školovanja,

20 Central European Initiative - Know-how Exchange Programme (KEP) Dostupno na: <https://www.cei.int/KEP>

21 "Professional Intergovernmental Know-how Exchange on the Implementation of Large-Scale Secondary School Scholarship and Mentoring Program for Roma Students", Dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/ref-montenegro-hosts-the-second-professional-intergovernmental-know-how-exchange-on-secondary-school-scholarships-and-mentoring-for-roma-students/>

22 Bez prejudiciranja stavova o statusu i u skladu sa Rezolucijom 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti.

lošiji uslovi stanovanja koji ometaju učenje i školovanje; g) specifičan odnos i stavovi romskih roditelja i dece, posebno u pogledu obrazovanja dece ženskog pola; itd.

Suština mentorske podrške. Mentorska podrška je usmerena na lični razvoj pojedinačnog učenika, obezbeđivanje redovnosti pohađanja, jačanje samopouzdanja, motivacije za učenje i nastavak školovanja, razvijanje kompetencija i dostizanje željenih obrazovnih ishoda. Mentorski odnos stoji na četiri stuba: poverenje, poverljivost, komunikacija i osnaživanje. Svaka interakcija mentora i učenika pruža priliku za izgradnju (ili urušavanje) mentorskog odnosa. Izgrađeno na međusobnom poštovanju, poverenju i razmeni ideja i iskustava, mentorstvo igra ključnu ulogu u razvoju učenika. Odlučujući elementi i načela mentorske podrške su a) jasno razumevanje uloga obe strane (mentora i učenika), b) međusobno poverenje, c) zajedničko planiranje (kratkoročnih i dugoročnih) ciljeva i željenih ishoda, d) redovno zajedničko praćenje progressa i e) jednaka, kontinuirana posvećenost mentora i učenika.

Koncept programa mentorske podrške. Mentorska podrška je inovativan pristup u radu sa srednjoškolicima romske nacionalnosti osmišljen tako da bude katalizator njihovog kvalitetnog obrazovanja. Mentorstvo je dinamičan proces usmeren na razvijanje individualnih potencijala učenika romskog porekla kako bi se osnažili i kako bi im se pomoglo u savladavanju prepreka, izgradnji otpornosti i punom ostvarivanju ličnih potencijala. Mentorskom podrškom se osigurava dodatna individualna pomoć romskim učenicima u vidu dopunskog nastavnog programa, razvijanja veština učenja, rešavanja ličnih i školskih problema i omogućava optimalna integracija u akademski i društveni život škole. Mentorski program strukturisan je tako da učenicima omogućava da imaju pozitivna školska i obrazovna iskustva koja će ih informisati o načinu na koji misle o sebi i svojim odnosima sa drugima. Program mentorske podrške obuhvata set povezanih aktivnosti usmerenih na izlaženje u susret individualnim potrebama učenika, ostvarivanje njihovih potencijala i akademskih aspiracija. U fokusu mentorske podrške su individualne potrebe učenika.

Ključne karakteristike mentorstva. Najznačajnije karakteristike mentorske podrške su a) da se odvija unutar škole, b) da se rukovodi unapred planiranim rezultatima, i c) da se ostvaruje kroz individualni pristup učeniku. Mentorska podrška je **school-based**, odnosno odvija se unutar škole i u program mentorstva uključena je cela škola, a ne samo odabrani članovi školskog tima – budući mentori. Podrška školskog tima, stručnih saradnika i direktora je od presudne važnosti za uspeh mentorstva. Mentorska podrška se oslanja na **results-driven pristup i goal-oriented koncept** – što podrazumeva da se rukovodi unapred predviđenim, ostvarivim rezultatima i ishodima određenim po meri pojedinačnog učenika. Mentor i učenik zajedno, kroz razgovor, rade na planiranju očekivanih rezultata i ishoda koji su ostvarivi za pojedinačnog učenika. Cilj ovakvog pristupa i koncepta je da obezbedi koherentan okvir za efikasno kratkoročno i dugoročno planiranje zasnovano na

učenju i odgovornosti. Uvođenje pristupa zasnovanog na rezultatima ima za cilj da poboljša efikasnost saradnje mentor-učenik i odgovornost obe strane za definisanje realnih očekivanih rezultata (na kratke staze i dugoročno), praćenje napretka ka postizanju očekivanih rezultata i integrisanju naučenih lekcija u svako naredno planiranje. Ovaj pristup i koncept mentorstva zasniva se na četiri stuba: a) definisanje ličnih strateških ciljeva koji obezbeđuju fokus za svaku narednu akciju; b) specifikacija očekivanih rezultata koji doprinose ovim ciljevima i usklađivanje neophodnih resursa iza njih; c) kontinuirano praćenje i procena učinka i integrisanje naučenih lekcija u buduće planiranje; d) povećana odgovornost, zasnovana na stalnim povratnim informacijama o ostvarenom učinku – svaki korak napred daje ohrabrenje za naredni. Motivisan malim uspesima korak-po-korak, učenik razvija upornost da dovrši naredne zadatke i zadate odgovornosti i stalno traži načine i sredstva za poboljšanje svojih performansi, a suočen čak i sa poteškoćama, ostaje optimističan i uporan, pokazujući snažnu posvećenost učenju i postizanju boljih rezultata. Primarne odgovornosti mentorstva su da učenici redovno pohađaju nastavu, da se smanji stopa napuštanja škole, poveća redovnost pohađanja i ostvare bolja akademska postignuća. Mentorsku podršku karakteriše **individualni pristup i individualizovani rad** sa učenicima. Mentorstvo pokriva sva područja – od podrške u učenju do podrške oko izbora budućeg zanimanja i ulaska u svet rada. Međutim, sve vrste podrške koje mentor može da pruži određenom učeniku nisu potrebne svim učenicima podjednako – drugim rečima, nisu svim učenicima potrebne sve vrste podrške koje jedan mentor može da pruži. Zato je važan individualni pristup i individualizovani rad sa učenikom. Mentorstvo zavisi od mentora, mentorisanog učenika, njihovog odnosa i specifičnih potreba učenika. Personalizovani mentorski pristup, zasnovan na potrebama učenika, promoviše i podstiče razmišljanje učenika o ličnom rastu i time na njega prenosi značajan deo odgovornosti da unapredi sopstveni razvoj i sam raspolaže svojim napretkom. Individualizovani mentorski rad obuhvata sledeće: a) zajedničko postavljanje jasnih i konkretnih ciljeva učenika, b) izbor ciljeva koji su realistični, ostvarivi i izazovni, c) redovno zajedničko revidiranje i ažuriranje ciljeva – da se vidi dokle se stiglo u njihovom ostvarivanju, d) podsticanje učenika da sami prate svoj napredak i e) uključivanje roditelja.

Ko su mentori – kompetencije za efektivno mentorstvo. Mentori su većinom nastavnici srednjih škola izabrani/imenovani da budu mentori pre svega zbog kompetencija neophodnih za obavljanje uloge mentora. Nastavnici su izabrani da budu mentori imajući na umu standarde kompetencija za profesiju nastavnika koje naročito dolaze do izražaja kada se nastavnik nađe u ulozi mentora. Nastavnik u ulozi mentora ima priliku da, kroz individualizovani rad sa učenikom, dodatno obogati svoje nastavničke kompetencije, posebno one koje se odnose na K2 – kompetencije za poučavanje i učenje, K3 – kompetencije za podršku razvoju ličnosti učenika i K4 – kompetencije za komunikaciju i saradnju. Ove kompetencije su dodatno osnažene kroz modularne obuke namenjene budućim i aktuelnim mentorima. Kompetencije i veštine koje su posebno važne za razvijanje efektivnog mentorskog procesa su: a)

razumevanje i empatija, b) usmeravanje i davanje povratnih informacija, c) zajedničko rešavanje problema, d) obostrana (mentor-učenik) pravednost, doslednost, upornost, strpljenje i korektnost, e) savetodavni i vaspitački rad, f) saznavanje potreba i briga učenika – procena potreba učenika i odgovaranje na te potrebe, g) komunikacijske veštine, h) dobra organizovanost i i) humanost i iskrena briga za dobrobit učenika. Dobar mentor ume da se stara i da podržava učenika na način koji samom učeniku najviše odgovara. Iskustva mentora potvrđuju da je mentorstvo višeslojan proces koji je obostrano koristan – koristi najviše učeniku, ali i samom mentoru i školi u celini. Kroz rad mentora u školi dodatno se jačaju kompetencije svih zaposlenih za individualizovani rad sa svim učenicima, razvija se klima nastavnicičke i vršnjačke podrške, dobre komunikacije i saradnje sa roditeljima i predstavnicima drugih relevantnih aktera iz šireg okruženja.

Okvir delovanja mentora je dvojak. Mentor pruža a) direktnu podršku učeniku i b) zagovara interese učenika. Direktna podrška učeniku odnosi se na redovnu komunikaciju sa učenikom, davanje saveta, motivisanje i ohrabrivanje učenika, podučavanje, vođenje, pomaganje u rešavanju problema, a uključuje i redovnu komunikaciju sa roditeljima učenika. Zagovaranje interesa učenika se odnosi na zastupanje njegovih interesa unutar škole u saradnji sa ostalima nastavnim i nenastavnim osobljem, na nivou vršnjačke grupe, na nivou lokalnih organizacija, institucija i lokalne zajednice u celini.

Tri primarne i osam operativnih uloga mentora. Krajnje sažeto, tri primarne uloge mentora su da obezbedi učenicima individualnu pomoć i podršku u razvoju veština i stilova učenja (pedagoška uloga), da radi na optimalnoj integraciji učenika u uže i šire okruženje (socijalna uloga), kao i da razmenjuje informacije, savetuje, upoznaje se sa učenikom i njegovim ličnim problemima (psihološka uloga) i, ukoliko je potrebno, obezbedi dopunske nastavne sadržaje i uključi učenika u vannastavne aktivnosti. Pedagoška uloga mentora – da podstiče učenike da razvijaju veštine koji su im potrebne za postizanje uspeha u školi; prenosi znanja o metodama i stilovima učenja i individualnog plana učenja; motiviše za učenje i nastavak obrazovanja; pomaže u postavljanju jasnih ciljeva učenja, rasta i ličnog razvoja; podstiče razvijanje transverzalnih veština; služi kao resurs znanja i informacija; itd. Socijalna uloga mentora – da razvija socijalne kompetencije i veštine komunikacije; ohrabruje učenike da praktikuju svoje komunikacione i socijalne veštine; podstiče socijalizaciju učenika unutar i van škole; otvara mogućnosti za uključivanje u vannastavne aktivnosti; uspostavlja kontakt sa roditeljima učenika, informišući ih o svim relevantnim temama; savetuje i deli profesionalna znanja, iskustva, mudrosti; neguje otvorenu i ravnopravnu komunikaciju sa učenicima i roditeljima i podstiče i razvija empatiju – čime pozitivno utiče na socijalizaciju učenika; itd. Psihološka uloga mentora – da se upozna sa potrebama, brigama i interesovanjima učenika; ohrabruje učenika da slobodno izražava svoja interesovanja; pokazuje spremnost da pruži podršku i održava prijateljski odnos; na indirektnan način, a ponekad i na direktan, savetuje

učenike kako sami da odaberu put, reše određeni problem ili prevaziđu prepreku koja se učeniku može činiti nepremostivom; jača samopouzdanje i motivaciju učenika; pomaže učeniku da određeni zadatak završi tako što ukazuje na nove, moguće načine razmišljanja o sebi i drugima; ukazuje na različite stilove učenja, itd. Prepoznavanje potreba i briga učenika mentor sprovodi izradom psihološko-pedagoškog profila učenika. Profil učenika obuhvata sledeće elemente: socijalno-emocionalni status učenika, jake strane učenika, procena motivacije za učenje, prihvaćenost od vršnjaka, prihvaćenost od nastavnika, podrška porodice, prioritarna oblast u kojoj je potrebno pružanje podrške od strane mentora i drugih aktera (unutar škole i van nje) itd. Mentorstvo je a) kreativan, stvaralački čin u kojem, pored znanja, značajnu ulogu imaju i iracionalni momenti, osećanja, intuicija i empatija; b) stalno razvijajući proces u kojem je cilj ne samo praćenje obrazovnih promena, nego i njihovo kreiranje i upravljanje njima; c) mehanizam za prenošenje kreativnosti i okvir za razvoj akcione kompetentnosti pojedinca i d) dobro osmišljena komunikacija od strane mentora koja se reflektuje na razvoj socijalnih kompetencija učenika. Pored primarnih, mentor ima i osam operativnih uloga: 1) vaspitna uloga mentora sa podsticanjem učenikovog ličnog razvoja, 2) uloga u podsticanju profesionalnog i karijernog razvoja učenika, 3) uloga u obrazovanju, podučavanju i obučavanju učenika, 4) uloga u praćenju i podizanju nivoa školskog postignuća učenika, 5) uloga u formiranju i razvijanju mentorskog odnosa sa učenikom, 6) uloga u sprečavanju ranog napuštanja škole i odustajanja učenika od daljeg školovanja, 7) uloga u zastupanju učenika i 8) uloga mentora u obezbeđivanju društvene podrške učeniku radi ostvarivanja različitih životnih potreba. (Prilog 3.)

Funkcije mentorske podrške su da mentor podržava i podstiče: a) lični rast i razvoj učenika (savetuje, pruža emocionalnu podršku, ima empatiju i podstiče rast i razvoj), b) akademska postignuća učenika fokusirana na samostalno biranje pravca svog obrazovnog i profesionalnog razvoja i c) profesionalni razvoj u skladu sa ličnim preferencijama učenika, pružanjem informacija i upoznavanjem sa različitim zanimanjima, proširujući njihovo znanje o veštinama i kompetencijama potrebnim za tržište rada i zapošljavanje. (Prilog 3)

Zadaci i opis posla mentora. Ukratko, zadatak mentora je da, kao kompetentan i dobar sagovornik, bude vodič kroz lični i profesionalni razvoj učenika, podrška u izazovnim situacijama i da pruži pomoć i podršku učeniku kako bi mogao da upravlja svojim učenjem i tako maksimizira svoje potencijale, razvije svoje veštine, poboljša svoje performanse i postane osoba kakva želi da bude. Zadatak mentora je da učenicima osiguraju podršku u redovnom praćenju nastave i vannastavnih aktivnosti, pruže pomoć u učenju, prate njihova postignuća, olakšaju proces socijalizacije, pomognu u rešavanju ličnih, porodičnih ili problema u školovanju, pruže podršku u procesu integracije u akademski i društveni život. U tom kontekstu kontinuirana i sveobuhvatna mentorska podrška podrazumeva da su zadaci mentora da: a) ima redovne sastanke sa učenikom – jednom nedeljno; b) upozna kapacitete učenika

i oblasti u kojima je posebno dobar – koje veštine i sposobnosti ima za dostizanje ciljeva; c) kod učenika razvije osećaj da u svog mentora može da ima potpuno poverenje; d) podstiče učenika da redovno pohađa nastavu; e) podstiče učenika da slobodno iznosi svoje mišljenje, ideje i pomaže mu da ih razradi; f) poziva učenika na određene događaje ili projekte za koje smatra da ga interesuju i da bi doprineli njegovom razvoju; g) pomaže učeniku u biranju izbornih predmeta dajući mu objašnjenja o važnosti određenih oblasti; h) daje učeniku iskrene odgovore na postavljena pitanja; i) ume da bude i kritičan prema učeniku; j) ima visoka očekivanja i da postavi dovoljno visoke standarde, jer će samo na taj način učenik napredovati; k) pomogne učeniku u osamostaljivanju i ohrabri ga da preuzme inicijativu i obavlja određene poslove bez kontrole svog mentora. Opis posla mentora dat je u Prilogu 3.

Način rada mentora. Podrška mentora je obezbeđena za sve učenike romske nacionalnosti. Jedan nastavnik-mentor može da radi sa najviše pet učenika tokom jedne školske godine. Mentori su izabrani u školama u kojima su upisani učenici, a broj mentora unutar jedne škole varira u zavisnosti od broja učenika kojima je podrška potrebna. Način rada mentora u velikoj meri zavisi od potreba pojedinačnog mentorisanog učenika – a jedan od značajnih načina rada mentora su redovni sastanci mentora sa učenikom, koji se održavaju jednom nedeljno. Dnevni red sastanka mentora sa učenikom zavisi od toga da li se radi o a) početnoj fazi, fazi upoznavanja mentora i učenika, b) fazi planiranja i definisanja S.M.A.R.T ciljeva, c) fazi realizacije planova i ostvarivanja zacrtanih kratkoročnih ciljeva ili d) o završnoj fazi kada se sagledavaju ostvareni ishodi i vrednuju postignuti rezultati. **U početnoj fazi**, koja traje dve do tri nedelje, mentor i učenik se upoznaju i rade na izgradnji odnosa i poverenja. Tokom tih prvih sastanaka uspostavljaju se pravila saradnje i dogovaraju zajedničke procedure, razgovara se o ukupnim očekivanjima od mentorstva, o dinamici i temama narednih sastanaka i o potrebama učenika. Važno je da se tokom ove faze izgradi čvrsto poverenje i da se dogovore pravila i praktični načini zajedničkog rada mentora i učenika. Tokom ove faze mentor će se verovatno upoznati sa porodicom učenika. **U drugoj fazi**, koja traje jedan do dva meseca, mentor i učenik na sastancima rade na određivanju smera i definisanju S.M.A.R.T ciljeva za učenika; razjašnjavaju šta žele da postignu tokom mentorskog odnosa i razgovaraju o tome kako bi to moglo da se uradi; zajedno planiraju kratkoročne i dugoročne ciljeve za školsku godinu; razmatraju prioritete, vremenske okvire i načine na koje će raditi na postizanju pojedinačnih ciljeva. Neki od ciljeva se mogu razvijati u hodu kako mentorski odnos napreduje, a tokom procesa često iskrsavaju novi ciljevi i može se dogoditi da se promeni ono na čemu su prvobitno mislili da žele da rade. Postizanje manjih, kratkoročnih ciljeva daje podstrek za ostvarivanje narednih. U ovoj fazi se pravi spisak aktivnosti i plan učenja i određuje se vremenski okvir za ostvarivanje pojedinačnih ciljeva. **U trećoj fazi**, koja traje šest do sedam meseci, mentor i učenik na sastancima redovno razmatraju kako učenik napreduje u ostvarivanju planiranih kratkoročnih ciljeva i sprovođenju onoga što je dogovoreno; rešavaju tekuća pitanja i izazove; vrednuju i prate napredak; dogovaraju se

kako da se osigura uspeh učenika; dogovaraju napredak ka dugoročnim ciljevima i razmatraju da li postoje neke druge stvari na kojima učenik želi da radi. U ovoj fazi se zaključuje da li je ostvareno sve što je dogovoreno i počinje da se razgovara o tome kako će se zaključiti mentorski odnos. **Četvrta faza**, koja traje jednu do dve nedelje, je sumiranje i vrednovanje ishoda i rezultata i zaključivanje mentor-skog mandata u pozitivom duhu. Ova faza uključuje sagledavanje postignutog i izveštavanje o uspehu, ocenjivanje mentora i učenika, izveštavanje o planiranim i ostvarenim ciljevima – čime se govori o uspehu učenika i mentorske podrške. Bez obzira na fazu, svaki sastanak mentora i učenika završava se rezimiranjem onoga o čemu se razgovaralo i dogovora koji su postignuti i određivanjem datuma i dnevnog reda za sledeći sastanak. Rezime sa prethodnog sastanka uvek služi kao uvodna rekapitulacija na narednom sastanku – time se održava kontinuitet, zajednički se prati šta je dogovoreno, a šta ostvareno, u hodu se rešavaju izazovi, podstiče se i razvija odgovornost učenika, organizovanost i način raspolaganja vremenom i njegovo razmišljanje o sebi i svojoj budućnosti.

Očekivani ishodi programa mentorske podrške su da otkloni ili umanjí razloge zbog kojih je uvedena, osigura da učenici romskog porekla imaju jednak pristup kvalitetnom obrazovanju, školskim sadržajima, uključujući slobodan pristup odraslim osobama koje ih podržavaju, članovima školskog tima i saradnicima u široj zajednici. Mentorska podrška rezultira ostvarivanjem željenih ishoda koji se odnose na: a) poboljšane individualne stilove učenja i jasne ciljeve učenja, b) smanjeno osipanje i izostajanje sa nastave, povećanu redovnost pohađanja nastave, c) poboljšane ishode učenja, d) povećano samopouzdanje i samopoštovanje i uvećane aspiracije, e) unapređene socijalne i komunikacijske veštine, f) unapređene trans-verzalne veštine, g) povećanje radne spremnosti (tačnost, odgovornost, ponašanje u grupi, itd.), h) definisane ciljeve učenja i karijere, itd. Praksa duga petnaest godina pokazala je da je mentorska podrška neophodna romskim srednjoškolicima – od njenog uvođenja sve veći broj učenika se upisuje, uspešno završava srednju škola i nastavlja školovanje.

Značaj (institucionalizacije) mentorske podrške

O značaju mentorske podrške za učenike romske nacionalnosti govore a) razlozi zbog kojih je ova projektna mera i uvedena pre petnaest godina i b) ishodi i rezultati njene dosadašnje primene.

Koliko su ti razlozi i danas aktuelni svedoče podaci iz brojnih međunarodnih i nacionalnih istraživanja sprovedenih u poslednjih par godina.

Podaci Regionalnog istraživanja o položaju Roma i Romkinja na zapadnom Balkanu (UNDP i Svetska banka, 2017.)²³ pokazuju da se Romi i dalje suočavaju sa ograničenim pristupom mogućnostima u svim aspektima ljudskog razvoja, od osnovnih prava, preko zdravlja, obrazovanja, stanovanja, zapošljavanja do životnog standarda – u svim zemljama zapadnog Balkana. Podaci iz ovog istraživanja pokazuju da u Srbiji postoji veliki jaz između romske i opšte populacije kada je reč o obrazovnom sistemu. Jedno od šestoro romske dece i dalje je van sistema osnovnog obrazovanja, predškolske ustanove pohađa 17% romske dece, a do završenog visokog nivoa obrazovanja stigne tek 1%. Nekog napretka ima – došlo je do porasta broja Roma koji su upisali osnovne škole i trenutno on iznosi 84% upisanih. Ipak, dok skoro svi pripadnici opšte populacije imaju završenu osnovnu školu, više od jedne trećine marginalizovanih Roma od 18 do 21 godine starosti nema osnovno obrazovanje. Romi stari 18–24 godine imaju skoro upola manje šanse da budu uključeni u zaposlenje, obrazovanje ili obuku (27%), u poređenju sa 58% neromske omladine. To ima doživotne implikacije, jer blokira dalje mogućnosti za pristojno zaposlenje. Romi stari 15–64 godine imaju skoro upola manje šanse da budu zaposleni u odnosu na njihove susede iz opšte populacije. Kada je u pitanju više i visoko obrazovanje, jaz u odnosu na neromsku populaciju u Srbiji najveći je u poređenju sa svim ostalim zemljama zapadnog Balkana.²⁴

Istraživanje Svetske banke *Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na zapadnom Balkanu*²⁵ (Svetska banka, 2019.) pokazuje da je širom regiona pokrivenost obrazovanjem među Romima niska, a etnički jaz širok. Iako je došlo do izvesnog poboljšanja u periodu 2011–2017., jaz između Roma i njihovih neromskih suseda i dalje je značajan, posebno u višem srednjem i tercijarnom obrazovanju. Istraživanje konstatuje

23 Regionalno istraživanje o socio-ekonomskom položaju marginalizovanih Roma na zapadnom Balkanu sprovedeno je 2017. godine uz podršku Generalne direkcije Evropske komisije za susedstvo i pregovore o proširenju, u saradnji sa Svetskom bankom, i u konsultaciji sa Agencijom za temeljna prava Evropske unije i drugim agencijama Ujedinjenih nacija. Dostupno na: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/predstavljeno-regionalno-istrazivanje-o-polozaju-roma-i-romkinja-na-zapadnom-balkanu/> ; <https://www.undp.org/sr/serbia/news/te%C5%BEak-polo%C5%BEaj-roma-na-zapadnom-balkanu>

24 Izvori: UNDP, dostupno na: <https://www.undp.org/eurasia/publications/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets> ; Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. Dostupno na: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/predstavljeno-regionalno-istrazivanje-o-polozaju-roma-i-romkinja-na-zapadnom-balkanu/> ; Dnevni list "Danas" 8. decembar 2019. Obrazovanje Roma u Srbiji: Težak put od diskriminacije do integracije, dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/obrazovanje-roma-u-srbiji-tezak-put-od-diskriminacije-do-integracije/> ;

25 Izvor: *Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu (Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans) March 2019*, dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>

da su Romi su uglavnom socijalno isključeni; nemaju pristup uslugama i ekonomskim mogućnostima u odnosu na većinu ostatka stanovništva, čak i ne-Rome koji žive u blizini. Rešavanje socijalne isključenosti i diskriminacije nije samo moralni imperativ; takođe podrazumeva neistražene ekonomske prilike i zaboravljene fiskalne dobitke, navodi se u ovom istraživanju. Niske stope zaposlenosti, visoka stopa *rada na crno* i niske plate među Romima rezultiraju nižim fiskalnim prihodima.

Nedavna istraživanja za studiju Svetske banke o Srbiji pokazuju da, u proseku, Romi u Srbiji plaćaju upola manje od opšte populacije na prihode i poreze na zarade i samo jednu petinu na prihode iz socijalne zaštite, isključujući penziju i beneficije za pomoć porodici (Svetska banka – 2015.). To znači da isključenje Roma rezultira gubljenjem fiskalnih prihoda. Pored toga, postoje značajni potencijalni prihodi kroz povećanu produktivnost, što dodatno doprinosi ekonomskim prilikama koje bi se mogle ostvariti kroz bolje uključivanje Roma na tržište rada.

Istraživanje takođe ističe da je ekstenzivna isključenost Roma iz društva neodbranljiva iz perspektive socijalne pravde i ljudskih prava i da su aktuelni troškovi isključenosti Roma u Srbiji visoki. Prvo, romska radna snaga isključena sa tržišta rada znači skupe gubitke u produktivnosti. Istraživanje Svetske banke o ukupnim ekonomskim gubicima socijalne isključenosti među Romima u Srbiji otkriva da bi, ako bi romska populacija radno sposobnog uzrasta imala iste stope zaposlenosti i zarade od rada kao opšta populacija, ukupni dobitci samo od povećane produktivnosti mogli da se kreću od 314 miliona evra do 1,28 milijardi evra godišnje, ili od 0,9 odsto do 3,5 odsto bruto domaćeg proizvoda (BDP) Srbije 2017. Drugo, isključenost Roma znači fiskalne gubitke kroz izgubljene poreske prihode i povećanu potrošnju na socijalnu pomoć. U Srbiji, povezane fiskalne koristi od povećanih prihoda od poreza i niže potrošnje za socijalnu pomoć mogle bi da se kreću od 78,1 miliona evra do 317,0 miliona evra (u rasponu od 0,5 odsto do 2,1 odsto vladinih rashoda u 2017.) (Svetska banka 2015). Inkluzija Roma bi stoga bila pametna ekonomska politika na zapadnom Balkanu, zaključuje se u ovom istraživanju Svetske banke.

Svetska banka u ovom istraživanju ističe da je neophodan usaglašen, holistički napor da se ove praznine suze, uključujući i borbu protiv predrasuda i diskriminacije. Isplata će trajati generacijama. Agenda o obrazovanju i veštinama je možda najvažnija promena među Romima na duži rok. Ističući obrazovanje kao najvažniju agendu koja može dugoročno da promeni položaj Roma, Svetska banka je u analizi iz 2019. godine identifikovala osam političkih mera koje mogu da pomognu da se smanje etnički dispariteti u obrazovanju na zapadnom Balkanu. To su sledeće političke mere: (1) promovisanje rane inkluzije romske dece kroz priuštivo i kvalitetno predškolsko obrazovanje, (2) pružanje dodatne obrazovne podrške za romsku decu i uvođenje kolaborativnih nastavnih tehnika za raznovrsne razrede, (3) davanje finansijskih podsticaja za promovisanje upisa; **(4) pružanje mentorske podrške i uzora za učenike u tranziciji prema višem obrazovanju**, (5) promena načina

razmišljanja i društveno-emocionalnih veština radi poboljšanja akademskog učinka, (6) promovisanje korišćenja Roma medijatora na svim nivoima obrazovanja, (7) obezbeđivanje da škole u koje idu romska i druga ranjiva deca dobijaju adekvatne fondove; i (8) rešavanje segregacije i promovisanje nediskriminatorskih praksi u školama.²⁶

Ciljevi institucionalizacije programa mentorske podrške

Proces institucionalizacije mentorskog programa je započeo onog trenutka kada je prepoznat problem srednjoškolaca romske nacionalnosti (nizak upis u srednje škole, niski obrazovni ishodi, niska stopa završavanja, itd.) i kada je kreirana i primenjena inovativna projektna mera (mentorska podrška u paketu sa stipendijama) koja taj problem treba da počne da rešava i otklanja.

To govori da je proces institucionalizacije višestepen i da ima nekoliko faza: a) ranu fazu - prepoznavanje/definisanje problema i dizajniranje odgovarajuće mere podrške koja je odgovor na probleme, b) fazu praktične primene i internalizacije mentorske podrške i c) krajnju fazu redovne systemske primene i standardizacije.

Mentorska podrška u srednjim školama u Srbiji ranije (pre 2007. godine) nije postojala – a danas, nakon 15 godina primene, ona je prepoznata kao redovna i prihvaćena (projektna) mera i efikasan odgovor na potrebe srednjoškolaca romske nacionalnosti, ali i drugih učenika koji imaju slične ili iste socio-ekonomske uslove života.

O potrebi da se proces institucionalizacije mentorske podrške dovrši i da se ova projektna mera pravno reguliše i zvanično uvede u obrazovno-vaspitni sistem srednjih škola govori nekoliko podataka, pre svega: a) razlozi zbog kojih je uvedena, a koji održavaju i podstiču socijalnu isključenost Roma i istovremeno negativno utiču na ostvarivanje strateški oročenih ciljeva zvanične politike koji se odnose na unapređivanje položaja i socijalne uključenosti romske nacionalne zajednice u Srbiji, b) dosadašnja deceniju i po duga mentorska praksa i ostvareni ishodi i rezultati koji govore da je broj romskih srednjoškolaca koji se upisuju i uspešno završavaju srednju školu kontinuirano rastao u prethodnih petnaest godina i c) podaci dobijeni analizom stanja u obrazovanju romskih srednjoškolaca pre uvođenja mentorske podrške i nakon svih godina njene primene koji, uz stipendije i afirmativne mere, govore o značajnom porastu broja srednjoškolaca iz ove etničke grupe.

Zadatak i svrha *Preporuka* je da argumentuju značaj mentorske podrške, ukažu na rezultate njene primene i da doprinesu stvaranju smernica i mehanizama za uvođenje mentorskog programa u obrazovno-vaspitni sistem srednjih škola.

26 *Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na Zapadnom Balkanu (Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans)* mart 2019, Svetska banka i EU. Dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>; <https://documents1.worldbank.org/curated/en/758911554459613139/pdf/Executive-Summary.pdf>

Ciljevi institucionalizacije mentorske podrške su da:

- mentorska podrška sa nivoa projektne mere pređe na nivo redovne sistem-ske obrazovne mere u okviru srednjih škola;
- se obezbedi sistemski kontinuitet i održivost mentorske podrške za sred-njoškolce romske nacionalnosti, ali i drugih učenika kojima je potrebna;
- mentorska podrška postane integralni deo programa srednjih škola i bude aktivna sistem-ska mera kontinuirane podrške učenicima romske nacional-nosti i drugim učenicima kojima je potrebna;
- se urede regulativni (zakonska i podzakonska akta) i normativni nivoi mentorske podrške, uključujući profesionalne standarde i smernice za rad;
- mentorska podrška, kao individualizovani način rada sa (mentorisanim) učenicima, profesionalizuje i da se time prevaziđu eventualna niska očeki-vanja nastavnika-mentora od romskih učenika;
- maksimiziraju kompetencije i posvećenost obučenih mentora koji su, po odluci direktora škola, imenovani da rade i kao mentori;
- poboljšaju kompetencije mentorisanih učenika posebno u pogledu postig-nuća, redovnosti pohađanja nastave, usvajanja efikasnih stilova učenja, ishoda i nastavka školovanja ili ulaska u svet rada.

Institucionalizacija – ukratko: pojam, faze i proces

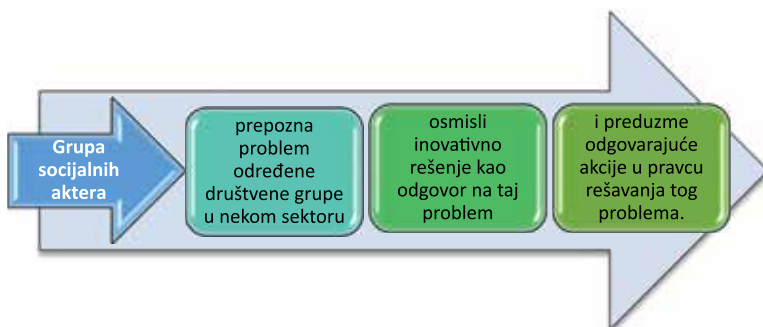
Pojam institucionalizacije se ovde koristi kao sociološki pojam, a ne kao pojam koji se često odnosi na smeštaj korisnika u institucije socijalne ili zdravstvene zaštite.

U tom kontekstu, institucionalizacija je, po definiciji, uvođenje izvesne *novine* (ino-vacije) u određeno područje društvene stvarnosti, odnosno čin uspostavljanja *nove prakse* u društvu, organizaciji, ustanovi, sistemu, javnosti. Institucionalizacija poči-nje sa nekom novinom, promenom, inovacijom – bilo da je reč o novouvedenoj inovativnoj praksi ili o novousvojenom aktu koji zahteva određene promene unutar ustanove, organizacije, sistema, društva, itd. Dakle, institucionalizovati nešto znači uspostaviti to kao deo društvene prakse, organizacije i/ili sistema.

Institucionalizacija *nove društvene prakse* podrazumeva da su neki socijalni akteri a) prepoznali problem određene društvene grupe u nekom sektoru, b) osmislili

inovativno rešenje kao odgovor na taj problem i c) preduzeli odgovarajuće akcije u pravcu rešavanja tog problema²⁷ (Slika1.1).

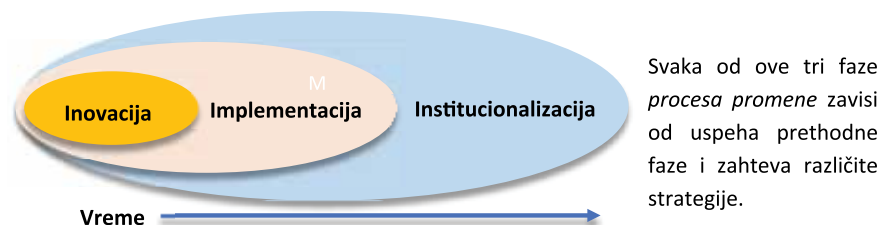
Slika 1.1: Institucionalizacija nove društvene prakse počinje kada

Preduzete aktivnosti postaju vidljive drugim učesnicima u sektoru (eksternalizacija) i ukoliko ostali učesnici u sektoru toj akciji (inovaciji) pridaju značenje racionalnog, efikasnog i korisnog, ona dobija posebnu vrednost (objektivizacija).²⁸ Uvođenjem novine u određeno područje društvene stvarnosti (instituciju, organizaciju, ustanovu) počinje proces racionalizacije, unifikacije, formalizacije i standardizacije i taj proces se naziva institucionalizacija.

Proces institucionalizacije nove društvene prakse je u suštini *proces promene*. Cilj svake *inovacije* (promene, odnosno nove prakse) je institucionalizacija, ali do institucionalizacije neće doći ako promena/inovacija nije uspešno započeta i u potpunosti sprovedena. Proces promene se dešava u okviru tri faze koje se međusobno preklapaju (slika br. 2).

Slika 2.2: Tri faze procesa promene koje se preklapaju²⁹

Slika br. 2 pokazuje da je inovacija sastavni deo procesa institucionalizacije,

²⁷ Prilagođeno u odnosu na prezentaciju Institucionalne promene. Dostupno na: <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/Institucionalne-promene2.pdf>

²⁸ Ibid

²⁹ Phases of the Change Process. Dostupno na: https://www.teachingandlearningnetwork.com/uploads/1/2/7/6/12764277/phases_of_change_fullan_unit_1_ho_3.1.pdf

odnosno da je proces inovacije i njene primene deo kontinuuma procesa institucionalizacije. Međutim, neretko se inovativne ideje ili ne usvajaju, ili se, još češće, usvajaju na kratak rok – npr. dok traje aktuelni projekat.

Višegodišnja implementacija inovativnog rešenja može donekle biti garant da će novouvedena društvena praksa trajati duže i na kraju biti u potpunosti institucionalizovana – ukoliko bude zakonski, sistemski regulisana. Odnosno, ukoliko se za nju obezbedi sistemski kontinuitet i održivost.

Okvir institucionalizacije uspešnih programa promena čine tri ključna oblika i izvora institucionalizacije:³⁰

- Regulativni okvir (važeci zakoni, podzakonska akta i strateška dokumenta),
- Normativni (profesionalni standardi) i
- Kulturno kognitivni (pretpostavke i verovanja).

Institucionalizacija je, na kraju, završna faza *procesa promene*. To znači da ustanova u potpunosti podržava i primenjuje ono što je nekada bila *nova inicijativa*. Uvedena *promena* postaje samo još jedan deo programa koji se primenjuje kao deo rutinskog delovanja i podržan je politikom i resursima. Dugoročni opstanak *promene* je obezbeđen i proces sistemske ugradnje je okončan – nova praksa postala je održiva standardna praksa.

Metodologija izrade Preporuka

Metodologija izrade *Preporuka* se rukovodila *evidence-based policymaking* pristupom koji zagovara donošenje informisanih odluka i kreiranje politika zasnovanih na dokazima – u ovom slučaju zasnovanih na nalazima istraživanja.

Izbor ovog pristupa je u skladu sa zadacima i svrhom *Preporuka*. Razlozi za izbor ovog pristupa su da nalazi istraživanja informišu donosiocice odluka o sledećem: a) važnosti ove mere podrške za romske srednjoškolce, b) razlozima za njeno uvođenje u srednje škole pre petnaest godina, c) značaju i ishodima petnaestogodišnje mentorske prakse, d) stepenu dosadašnje neformalne institucionalizacije programa mentorske podrške i e) neophodnosti dovršavanja procesa institucionalizacije i sistemske regulacije ove projektne mere podrške.

Analitički okvir i indikatori. Analitički okvir dosadašnje, neformalne institucionalizacije mentorske podrške obuhvata sledećih pet dimenzija: a) svrha i karakteristike programa mentorske podrške i njena koherentnost sa obrazovno-vaspitnim ciljevima škole, b) stepen i mehanizmi dosadašnje institucionalizacije mentorske podrške kroz praksu dugu petnaest godina, c) pravni okvir i nacionalni strateški

30 *Institucionalne promene*. Dostupno na: <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/Institucionalne-promene2.pdf>

okvir za oblast obrazovanja, d) inicijatori i nosioci primene mentorske podrške i e) ostvareni ishodi i rezultati mentorske podrške.

Analiza ovih pet dimenzija sprovedena je korišćenjem primarnih i sekundarnih izvora i upotrebom kvalitativnih i kvantitativnih metoda i instrumenata, uključujući: a) online upitnik za direktore 216 srednjih škola koje su bile uključene u program, b) online upitnik za 373 člana školskog tima koji su bili u ulozi mentora tokom prethodnih petnaest godina i c) mentorske baze podataka FOR-a. Valja naglasiti da su mentorske baze podataka nastale na osnovu kvartalnih izveštaja mentora, koji su istovremeno služili kao alat za monitoring rada i napretka – izveštaji su obuhvatali podatke koji se odnose na uspeh mentorisanih učenika i aktivnosti mentora.

Jedan od načina da se izmeri stepen dosadašnje institucionalizacije programa mentorske podrške jeste da se analizira obim u kome je ova projektna mera preduzeta i primenjena kao deo pedagoškog pristupa škole, a ne kao izolovana inicijativa nastavnika. Drugim rečima, merenje stepena dosadašnje institucionalizacije sprovedeno je na osnovu elemenata mentorske prakse koji ukazuju na mehanizme institucionalizacije i obim u kome je ova projektna mera podrške primenjena i prihvaćena kao deo pedagoškog pristupa škole, a ne kao izolovana inicijativa pojedinačnih nastavnika. Ova vrsta analize je sprovedena na osnovu podataka dobijenih preko online upitnika od mentora i direktora.

Elementi mentorske prakse ujedno su i indikatori njene dosadašnje institucionalizacije:

- Indikator 1: Inicijator i nosioci programa mentorske podrške
- Indikator 2: Svrha mentorske podrške – razlozi za njeno uvođenje
- Indikator 3: Suština programa mentorske podrške – koherentnost programa sa važećim pravnim aktima i obrazovno-vaspitnim ciljevima škole
- Indikator 4: Trajanje primene programa mentorske podrške
- Indikator 5: Broj i tip srednjih škola uključenih u mentorsku podršku
- Indikator 6: Broj i profil mentora
- Indikator 7: Broj dana obuka i broj učesnika akreditovanih obuka za mentore
- Indikator 8: Uloga i način rada mentora
- Indikator 9: Broj mentorisanih učenika
- Indikator 10: Ishodi i rezultati mentorske podrške

Mentorska praksa je, gledano prema svim pokazateljima, bila kontinuirani proces neformalne institucionalizacije mentorske podrške, od faze prepoznavanja problema i kreiranja odgovora na te probleme, faze petnaestogodišnje primene u praksi – i krajnje faze redovne sistemske primene i standardizacije koja bi trebalo da usledi.

Nivoi analize. Metodologija izrade *Preporuka* zasnovana je na četiri nivoa analize: a) analizi petnaestogodišnje mentorske prakse i njene dosadašnje neformalne institucionalizacije, b) analizi stanja u obrazovanju romskih srednjoškolaca pre i nakon uvođenja mentorske podrške, c) analizi pravnog okvira institucionalizacije i d) mapiranju koraka za dovršavanje procesa institucionalizacije. Poseban odeljak u okviru *Preporuka* posvećen je analizi mentorske podrške u zemljama u regionu i eventualne institucionalizacije ove vrste podrške u tim zemljama. Analiza je zasnovana na dostupnim sekundarnim izvorima unutar Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Severne Makedonije i Slovenije.

Analiza petnaestogodišnje mentorske prakse i njene dosadašnje neformalne institucionalizacije sprovedena je na osnovu primarnih i sekundarnih izvora podataka.

Primarni izvori podataka su: a) mentorske baze podataka i dokumentacija FOR-a, b) online anketno istraživanje iskustava, ocena i stavova 373 mentora i 216 direktora uključenih srednjih škola i c) pet konsultativnih sastanaka koji su održani u pet gradova unutar četiri statistička regiona Srbije.

Mentorske baze podataka FOR-a su organizovane po kvartalnim izveštajima mentora za: a) prvo tromesečje, b) prvo polugodište, c) treće tromesečje, d) kraj nastavne godine i e) kratak dodatni izveštaj za kraj školske godine, nakon popravnih i razrednih ispita u avgustu – ukupno pet kvartalnih izveštaja za svaku školsku godinu od 2014/15. do 2021/22. Samo za dve školske godine (2018/19. i 2019/20. godinu) postoje dve celovite baze unutar kojih su dati objedinjeni podaci na nivou školske godine. Ukupno 47 baza podataka za osam godina.

Kvantitativna i kvalitativna analiza dokumentacije FOR-a obuhvatila je izveštaje sa projekata u okviru kojih je realizovana mentorska podrška, izveštaje sa sastanaka sa mentorima i mentorisanim učenicima, izveštaje sa sprovedenih obuka za mentore, uključujući i materijale modularnih obuka u okviru Modula 1, 2 i 3, dokumenta Radne grupe MPNTR koji se odnose na konkursnu dokumentaciju i prateća dokumenta vezana za a) izbor učenika romske nacionalnosti upisanih u srednje škole za dodelu stipendija i b) izbor nastavnika ili stručnih saradnika za ulogu mentora učenika stipendista romske nacionalnosti u srednjoj školi, itd.

Prikupljanje podataka sprovedeno je na osnovu dva online upitnika koji su kreirani za potrebe anketnog istraživanja iskustava, ocena i stavova 373 mentora i 216 direktora uključenih srednjih škola. Broj mentora i direktora utvrđen je rekonstruisanjem spiskova srednjih škola i mentora uključenih u program mentorske podrške na osnovu mentorskih baza podataka FOR-a koje se odnose na poslednjih osam godina. Ovim bazama podataka obuhvaćeni su svi mentori i škole koji su nakon završetka vojvođanskog projekta nastavili sa radom u okviru novih projekata. Međutim, kako spiskovi mentora i škola koje su bile uključene u program kroz

voždanski projekat tokom prvih sedam godina nisu dostupni, nije moguće utvrditi tačan broj ni mentora, ni škola. Rekonstruisanjem spiskova utvrđeno je da je u program mentorske podrške, u prethodnih 15 godina, bilo uključeno najmanje 216 srednjih škola i najmanje 373 mentora.

Online istraživanjem obuhvaćeni su svi mentori i direktori sa rekonstruisanog spiska. Upitnik za mentore imao je 37 pitanja, od kojih je 11 pitanja otvorenog tipa. Upitnik za direktore imao je 28 pitanja, od kojih su četiri otvorenog tipa. Online istraživanje je sprovedeno u periodu od 20. februara 2023. do 7. marta 2023. godine. Od ukupno 373 mentora popunjene upitnike dostavila su 263 mentora – nakon kontrole popunjenih upitnika utvrđeno je da je validno 259 upitnika, četiri mentora su dostavila upitnik po dva puta. Od ukupno 216 direktora škola popunjene upitnike dostavilo je 150 direktora – nakon kontrole utvrđeno je da je validno 145 upitnika, pet direktora je dostavilo upitnik po dva puta. Kvantitativna i kvalitativna analiza mentorske prakse zasnovana je na podacima iz 259 validnih upitnika dobijenih od mentora i 145 validnih upitnika dostavljenih od direktora.

Konsultativni sastanci – FOR je, u periodu od 5. aprila do 23. maja 2023. godine, organizovao pet konsultativnih sastanaka koji su održani u pet gradova unutar četiri statistička regiona Srbije (Beograd, Vojvodina, Šumadija i zapadna Srbija, Južna i istočna Srbija). Ciljevi konsultativnih sastanaka bili su 1) da se analizira dosadašnja mentorska praksa, njen značaj, prednosti, ostvareni rezultati i izazovi i 2) da se identifikuju/predlože mogući koraci institucionalizacije programa mentorske podrške – održivost i mogući izazovi. Prvi konsultativni sastanak održan je u Nišu 5. 4. 2023. (33 učesnika), drugi u Novom Sadu 21. 4. 2023. (25 učesnika), treći u Kragujevcu 28. 4. 2023. (18 učesnika), četvrti u Vranju 9. 5. 2023. (14 učesnika) i peti u Beogradu 23. 5. 2023. (16 učesnika). Na pet održanih konsultativnih sastanaka učestvovali su predstavnici različitih zainteresovanih strana u okviru pojedinačnog regiona – 55 mentora, 11 predstavnika srednjih škola (direktori, profesori i stručni saradnik), 3 predstavnika Školskih uprava (Niš, Leskovac i Novi Sad), 12 predstavnika JLS, 11 predstavnika civilnog sektora, 3 PA, 4 voditeljke programa obuka za mentore, 6 predstavnika romske zajednice na lokalnom i nacionalnom nivou, uključujući predstavnika Centra za edukaciju Roma i etničkih zajednica (CEREZ) i predstavnika NSRNM i 1 predstavnik ZUOV-a. Na pet održanih sastanaka učestvovalo je ukupno 106 predstavnika 78 institucija i organizacija, od čega 73 žene (69%) i 33 muškarca (31%). Svaki konsultativni sastanak trajao je oko tri sata. Program sastanaka bio je podeljen u tri celine. U prvom delu sastanaka (otvaranje) predstavljen je mentorski program. U drugom delu je održana diskusija o dosadašnjoj mentorskoj praksi, njenom značaju, prednostima, ostvarenim rezultatima i izazovima. U poslednjem, trećem delu su razmatrani mogući koraci institucionalizacije Programa mentorske podrške. Moderator konsultativnih sastanaka su bili Tatjana Antić Savarese (Niš, Vranje i Beograd) i Jadranka Ivković (Novi Sad i Kragujevac).

Desk analiza sekundarnih izvora obuhvatila je: a) eksternu evaluaciju i izveštaje sa sedmogodišnjeg projekta Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje, b) podatke i izveštaje sa međunarodnih istraživanja o položaju Roma u zemljama u regionu, c) nacionalne izveštaje i podatke o položaju Roma i napretku obrazovne inkluzije i d) izveštaje Evropske komisije o napretku Srbije u procesu pridruživanja EU, itd. Lista izvora data je u okviru Literature.

Analiza stanja u obrazovanju romskih srednjoškolaca pre i nakon uvođenja mentorske podrške. Desk analiza podataka koji se odnose na srednjoškolsko obrazovanje romske dece pre uvođenja programa mentorske podrške obuhvata period od popisa 2002. do školske 2007/08. godine, kada je počela projektna primena mentorske podrške u srednjim školama na teritoriji AP Vojvodine. Osim popisa, 2002. godina je izabrana zbog činjenice da su te godine Romi dobili status nacionalne manjine.³¹ Za potrebe ove analize korišćeni su podaci iz različitih sekundarnih izvora, uključujući podatke iz popisa i podatke iz dostupnih izveštaja i studija iz tog perioda. Analiza stanja nakon uvođenja mentorske podrške zasnovana je na podacima iz primarnih izvora: dokumentacije FOR-a (mentorske baze podataka, izveštaji, analize, itd.) i sekundarnih izvora: najnoviji međunarodni izveštaji o položaju Roma u Srbiji, uključujući izveštaje Evropske komisije, studije i analize (UNICEF-a, Svetske banke, UNDP, itd.) i nacionalni izveštaji MPNTR o napretku inkluzivnog obrazovanja. Lista izvora data je u okviru Literature.

Analiza stanja **pre uvođenja programa mentorske podrške** odnosi se na period od popisa 2002., što je istovremeno i godina kada su Romi dobili status nacionalne manjine, do 2007/08. školske godine, kada je počela primena programa mentorske podrške u srednjim školama na teritoriji AP Vojvodine. Analiza stanja **nakon uvođenja programa mentorske podrške** odnosi se na period od petnaest godina – od školske 2007/08. do avgusta 2021/22. godine kada je FOR obustavo program mentorske podrške učenicima romske nacionalnosti. Za potrebe obe ove analize korišćeni su sekundarni izvori podataka – podaci iz popisa 2002. i 2011. godine i podaci iz dostupnih izveštaja i studija iz oba navedena perioda, uključujući domaće i međunarodne izveštaje (izveštaji Evropske komisije, studije i analize UNICEF-a, Svetske banke, UNDP, itd.) i nacionalne izveštaje MPNTR o napretku inkluzivnog obrazovanja.

Analiza **ostvarenih ishoda i rezultata programa mentorske podrške** zasnovana je na podacima dobijenim na osnovu kvalitativne i kvantitativne analize dokumentacije FOR-a (mentorske baze podataka, izveštaji, analize, itd.) i podacima iz primarnih istraživanja – dva online upitnika za mentore i direktore srednjih škola koje su bile deo Programa mentorske podrške u proteklih petnaest godina.

31 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, član 4. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html

Pravni okvir institucionalizacije programa mentorske podrške. Desk analiza pravnog okvira obuhvatila je a) međunarodni pravni okvir, b) nacionalni zakonski okvir, c) nacionalna strateška dokumenta koja se odnose na unapređivanje položaja Roma i d) aktuelnu reformu obrazovanja u okviru REdiS 2030. projekta. Analiza nastoji da ukaže na koherentnost mentorske podrške sa postojećim pravnim okvirom i strateški oročenim ciljevima i na potrebu da se dovrši institucionalizacija programa mentorske podrške. Lista referentnih zakonskih i podzakonskih akata i strateških dokumenata data je u okviru Literature.

Mapiranje koraka za dovršavanje procesa institucionalizacije. Treba naglasiti da ovde nije reč o mapi puta institucionalizacije mentorske podrške, niti smericama za njeno sprovođenje. Mapiranje koraka zasnovano je na svim prikupljenim podacima, uključujući podatke iz oba online upitnika i zaključke sa pet konsultativnih sastanaka. Podaci iz oba online upitnika govore a) o spremnosti škola da samoinicijativno angažuju mentora, b) procenama kadrovskih i finansijskih mogućnosti škola, c) stavovima mentora i direktora o potrebi da se mentorska podrška formalizuje i zvanično uvede u obrazovno-vaspitni sistem srednjih škola i c) predlozima najvažnijih koraka institucionalizacije mentorske podrške po oceni mentora i direktora. Pored toga, bilo je planirano da u ovaj odeljak budu uneti i zaključci sa FOR-ove Mentorske konferencije.³² Međutim, na pomenutoj konferenciji nije bilo zaključaka koji govore o temi institucionalizacije mentorske podrške.

Mentorska podrška u zemljama u regionu. Pregled obrazovnih sistema u zemljama regiona urađen je sa ciljem da se utvrdi a) da li i u kojoj od zemalja regiona postoji mentorska podrška za srednjoškolce romske nacionalnosti i b) da li je ona institucionalizovana ili je proces institucionalizacije tek započet. Analizom su obuhvaćeni obrazovni sistemi unutar Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Severne Makedonije i Slovenije. Desk analiza obrazovnih sistema u zemljama regiona sprovedena je na osnovu dostupnih sekundarnih izvora i obuhvatila je međunarodne i nacionalne izveštaje unutar pojedinih zemalja, analize, studije i zvanične veb sajtove nadležnih institucija pojedinačnih država. Selekcija izvora rukovodila se sa dva ključna kriterijuma: a) aktuelni podaci, ne stariji od 2–5 godina unazad i b) tema – srednjoškolsko obrazovanje Roma sa naglaskom na mentorsku i/ili slične vidove podrške, pre svega srednjoškolcima romske nacionalnosti. Lista korišćenih izvora data je u okviru Literature.

Ograničenja u izradi Preporuka. Ograničenja u izradi *Preporuka* odnose se, pre svega, na nedostatak tri celovite i jedinstvene baze podataka koje se odnose na: a) broj i vrstu srednjih škola koje su bile uključene u program mentorske podrške,

32 Povodom obeležavanja 15 godina od početka primene mentorske podrške srednjoškolcima romske nacionalnosti, tim FOR-a je organizovao Mentorsku konferenciju koja se održala 21. decembra 2022. godine u Beogradu. Dostupno na: <https://romskinalnacionalnisavet.org.rs/15-godina-mentorskog-programa-ref-srbija/>; <https://romi-obrazovanjem-do-posla.org.rs/konferencija-povodom-obelezavanja-15-godina-mentorskog-programa-podrske-ucenicima-srednjih-skola-romske-nacionalnosti/>

b) broj i profil kadrova srednjih škola koji su u proteklih 15 godina bili angažovani da rade kao mentori i c) broj učenika romske nacionalnosti koji su bili mentorisani, uspešno završili srednju školu (ili napustili školovanje), zaposlili se ili nastavili dalje obrazovanje.

Ne postoji jedinstvena baza, niti spisak srednjih škola koje su bile uključene u program mentorske podrške, ni za period kada je program primenjivan samo u školama u Vojvodini, niti za period kada je primenjivan u školama širom Srbije. Brojka od 216 srednjih škola rekonstruisana je na osnovu baza podataka FOR-a koje su organizovane prema školskim godinama za period od početka školske 2014/15. do kraja 2021/22. godine. Prema podacima dobijenim od mentora, bilo je škola i mentora čije je učešće u programu trajalo pola godine ili svega par meseci i prekinulo se nakon što je učenik napustio školu. Ne postoji beleška, niti podaci o broju ovakvih slučajeva.

Rekonstruisanjem spiska srednjih škola koje su bile deo programa mentorske podrške utvrđeno je 70 škola sa teritorije AP Vojvodine, međutim, prema podacima iz izveštaja sa vojvođanskog projekta tada je bilo uključeno više od 90 (od ukupno 121 srednje škole u to vreme³³) srednjih škola sa teritorije AP Vojvodine.³⁴

Ne postoji jedinstvena baza, niti spisak kadrova srednjih škola koji su u proteklih 15 godina bili angažovani da rade kao mentori – ni za jedan od dva navedena perioda. Brojka od 373 mentora rekonstruisana je na osnovu baza podataka FOR-a koje se odnose na poslednjih osam godina, od čega je 127 mentora u školama na teritoriji AP Vojvodine. Prema podacima iz izveštaja sa vojvođanskog projekta stoji da je tada bilo angažovano ukupno 110 mentora-nastavnika / stručnih saradnika. Međutim, prema podacima dobijenim od anketiranih mentora³⁵ u prethodnih 15 godina, u identifikovanih 216 srednjih škola u Srbiji bilo je angažovano najmanje 538 mentora – u regionu Vojvodine 203, regionu Beograda 52, regionu Južne i istočne Srbije 213 i u regionu Šumadije i zapadne Srbije 70 mentora. Tokom analize dokumentacije FOR-a i podataka iz online upitnika za mentore moglo se uočiti da je jedan broj mentora menjao radno mesto, odlazeći iz jedne u drugu školu – međutim, ne postoji beleška niti podatak o broju ovakvih slučajeva.

Ne postoji objedinjena baza podataka o broju dece romske nacionalnosti koja su bila obuhvaćena programom mentorske podrške, niti o broju dece koja su dobijala mentorsku podršku i završila srednju školu, ili napustila program, ni za jedan od dva navedena perioda. Prema podacima dobijenim od mentora, bilo je učenika kojima

33 Danas u AP Vojvodini ima ukupno 119 redovnih javnih srednjih škola i 10 srednjih škola za učenike s poteškoćama u razvoju i invaliditetom, u 40 lokalnih samouprava. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=1286

34 Videti šire u izveštaju sa projekta *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 – 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta – rezultati*. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

35 Na pitanje *Koliko mentora ima u Vašoj školi, odnosno koliko članova školskog tima u Vašoj školi je do sada radilo kao mentor?* – od 259 mentora podatke je dostavilo 248 mentora, 11 mentora je odgovorilo da ne zna.

je mentorska podrška pružana na mađarskom jeziku ili učenika koji nisu romske nacionalnosti ali su takođe dobijali mentorsku podršku – nema dostupnih beleški, ni podataka o broju učenika koji nisu romske nacionalnosti, a dobijali su mentorsku podršku.

Ne postoje sistematizovani podaci o vrstama i učestalosti pružanja određenih vidova podrške unutar mentorstva, osim delimično u jednom izveštaju koji se odnosi na *Analizu mentorskih izveštaja za period od juna 2019. do avgusta 2020. godine* za potrebe FOR-a.

Eksterna evaluacija primene mentorske podrške urađena je tokom trajanja vojvođanskog projekta,³⁶ međutim, ne postoje dostupni izveštaji sa monitoringa rada mentora, a eksterna evaluacija mentorske podrške u okviru projekata FOR-a nije rađena.

36 THE INCLUSION OF ROMA STUDENTS IN SECONDARY SCHOOLS IN AP VOJVODINA – SER 032, Final Report and Project Evaluation Serbia, Novi Sad - Subotica, 2009. Autori: Gábrity Molnár, Irén PhD, Papp Z., Attila PhD, Márton, János. Dostupno na: <https://mtt.org.rs/wp-content/uploads/Vojvodina-ROMA-project-2009.pdf>

ANALIZA PRIKUPLJENIH PODATAKA

ANALIZA DOSADAŠNJE
INSTITUCIONALIZACIJE PROGRAMA
MENTORSKE PODRŠKE

2. Analiza prikupljenih podataka – dosadašnja institucionalizacija

U ovom odeljku je data analiza a) mentorskih baza podataka dobijenih od FOR-a, uključujući i dokumentaciju FOR-a koja se odnosi na program mentorske podrške, b) podataka iz dostupnih izveštaja i eksterne evaluacije vođanskog projekta i c) podataka dobijenih od anketiranih mentora (259) i direktora srednjih škola (145) koje su bile deo programa mentorske podrške. Analizirani podaci se odnose na mentorsku praksu u prethodnih 15 godina.

Opšti podaci

Analiza mentorskih baza podataka FOR-a pokazala je da se mentorska podrška u prethodnih petnaest godina sprovodila u najmanje 216 srednjih škola, u okviru 105 opština i naselja u Srbiji. Najveći broj uključenih škola nalazi se na teritoriji južne i istočne Srbije (76) i Vojvodine (70) – što je očekivano budući da je prema podacima iz popisa 2011. godine u ova dva regiona nastanjeno preko 67% (od 147.604) pripadnika romske nacionalnosti u Srbiji.³⁷ (Tabela 2.1).

Mentorsku podršku pružala su najmanje 373 mentora, većinom ženskog pola. Gledano prema mentorskom stažu, najveći broj mentora je sa jednom do dve godine (40%) i tri do pet godina mentorskog staža (33%), dok su 23 mentora iz Vojvodine u ovoj ulozi radili od 9 do 15 godina – deo njih su danas penzioneri. (Tabela 2.1).

Tabela 2.1: Pregled broja škola, mentora i mentorskog staža po regionima

Statistički regioni	Broj opština i naselja	Broj škola	Broj mentora			Mentorski staž					
			Ž	M	Ukupno:	1–2 god.	3–5 god.	6–8 god.	9–10 god.	11–15 god.	Nema podataka
Vojvodina	36	70	105	22	127	37	37	19	9	14	11
Beograd	15	26	35	7	42	21	12	9	-	-	-
Šumadija i zapadna Srbija	22	44	48	15	63	29	28	6	-	-	-
Južna i istočna Srbija	32	76	100	41	141	64	46	31	-	-	-
Ukupno:	105	216	288	85	373	151	123	65	9	14	11
									373		

Izvor: Mentorske baze podataka FOR-a (baza: 373) i upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Podaci pokazuju da su u program mentorske podrške bili uključeni svi tipovi državnih srednjih škola u Srbiji.

37 Južna i istočna Srbija 39% - 57.239 Roma; Vojvodina 29% - 42.391 Roma. Dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>

Najmanje 216 državnih srednjih škola je obezbeđivalo mentorsku podršku učenicima romske nacionalnosti u prethodnih petnaest godina, što je skoro polovina (48%) od ukupno 454³⁸ državne srednje škole u Republici Srbiji. Podaci pokazuju da su mentorsku podršku pružali sledeći tipovi državnih srednjih škola:

- 175 srednjih stručnih škola – ili više od polovine (56%) od ukupno 310 državnih srednjih stručnih škola, koliko ih prema podacima RZS za 2022/23. godinu ima u Srbiji³⁹;
- 20 mešoviten srednjih škola (stručna škola i gimnazija) – ili više od trećine (35%) od ukupno 57⁴⁰ državnih mešoviten srednjih škola;
- 11 gimnazija – 10% od ukupno 110⁴¹ gimnazija;
- 4 umetničke škole – 10% od ukupno 40⁴² umetničkih škola u Srbiji;
- tri škole za osnovno i srednje obrazovanje i tri škole za obrazovanje učenika sa smetnjama u razvoju i invaliditetom – 16% od ukupno 38 državnih škola za učenike sa smetnjama u razvoju. (Tabela 2.2).

Tabela 2.2: Tipovi srednjih škola uključenih u program mentorske podrške po regionima

Tip srednjih škola ⁴³	Vojvodina	Beograd	Šumadija i zapadna Srbija	Južna i istočna Srbija	Ukupno:
Opšte srednje obrazovanje - gimnazije	1	1	1	8	11
Srednje stručne škole	55	23	36	61	175
Mešovite srednje škole (stručna škola i gimnazija)	9	1	5	5	20
Umetničke škole	1	-	1	2	4
Škole za osnovno i srednje obrazovanje	3	-	-	-	3
Srednje škole za specijalno obrazovanje	1	1	1	-	3
Ukupno:	70	26	44	76	216

Izvor: Mentorske baze podataka FOR-a (baza: 373), upitnici za mentore (baza: 259) i direktore (baza: 145)

38 Prema podacima RZS u školskoj 2022/23. godini, nastava se odvijala u 521 redovnoj srednjoj školi (454 državne i 67 privatnih) i u 38 državnih škola/odeljenja za učenike sa smetnjama u razvoju. Dostupno na: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/statisticalrelease/?p=13952&a=11&s=1103>

39 Podaci RZS za 2022/23. godinu. Dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11030104?languageCode=sr-Cyrl>

40 Ibid

41 Ibid

42 Ibid

43 Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/329758/srednje-obrazovanje.php>

Od ukupno 216 škola, 42 škole su u sistemu dualnog obrazovanja, odnosno četvrtina (25%) od ukupno 165⁴⁴ škola uključenih u sistem dualnog obrazovanja.⁴⁵ Svaka od ove 42 škole ima jedan ili više dualnih obrazovnih profila – ukupno 22 različita dualna profila, odnosno 31% od ukupno 72⁴⁶ aktuelno registrovana profila formirana u skladu sa potrebama privrede i tržišta rada. (Tabela 2.3.)

Tabela 2.3: Broj i tipovi srednjih škola u sistemu dualnog obrazovanja po regionima

Statistički regioni	Srednje stručne škole	Mešovite srednje škole	Broj obrazovnih profila
Vojvodina	14	-	10
Beograd	5	-	6
Šumadija i zapadna Srbija	6	1	7
Južna i istočna Srbija	15	1	19
Ukupno:	40	2	42

Izvor: Mentorske baze podataka FOR-a (baza: 373) i upitnik za direktore (baza: 145)

Navedena 22 dualna obrazovna profila su iz domena sedam područja rada: 1) elektrotehnike, 2) geodezije i građevinarstva, 3) mašinstva i obrade metala, 4) poljoprivrede, proizvodnje i prerade hrane, 5) šumarstva i obrade drveta, 6) tekstilstva i kožarstva i 7) trgovine, ugostiteljstva i turizma.

Broj uključenih srednjih stručnih škola, uključujući i škole koje su u sistemu dualnog obrazovanja, svedoči da romski srednjoškolci najčešće biraju škole nakon kojih imaju mogućnost da što pre dođu do zaposlenja.

Podaci iz *Analize mentorskih izveštaja za školsku 2018/19. i 2019/20. godinu*, koju je FOR sproveo u jesen 2020. godine, pokazuju da veliki broj mentorisanih učenika svoja buduća zanimanja bira između 15 oblasti⁴⁷ srednjeg stručnog obrazovanja. Najpopularnija zanimanja među mentorisanim učenicima su, kako se navodi u *Analizi mentorskih izveštaja*, ona koja se odnose na *trgovinu, ugostiteljstvo i turizam, poljoprivredu i proizvodnju hrane, lične usluge i ekonomiju, pravo i administraciju*, dok mentorisani učenici prvenstveno biraju zanimanja koja su iz oblasti: *mašinstva i obrade metala, saobraćaja, poljoprivrede i proizvodnje i prerade hrane i elektrotehnike*. Retki mentorisani učenici biraju profile vezane za *kulturu, umetnost i odnose s javnošću, geodeziju i građevinarstvo, šumarstvo i preradu drveta*. (Grafikon 2.1)

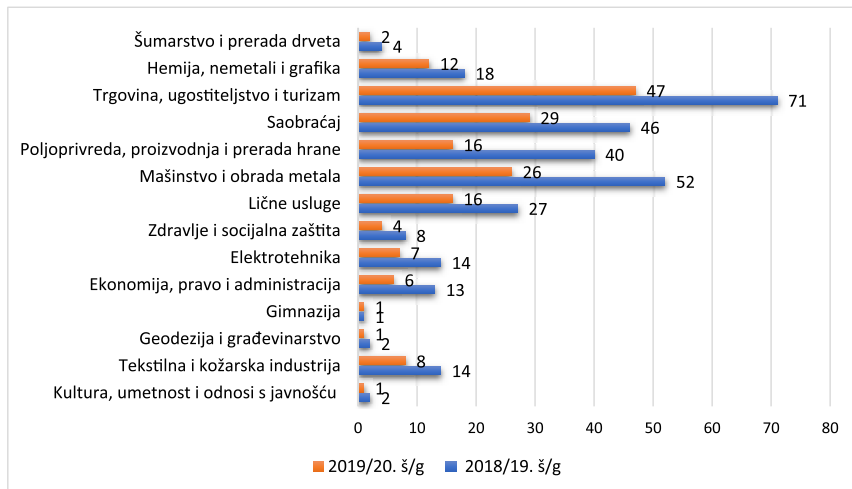
44 Dostupno na: <https://dualnoobrazovanje.rs/?pismo=lat>

45 Dualno obrazovanje je deo formalnog sistema obrazovanja i predstavlja model u kom se teorijska znanja stiču u školi, dok se praktična znanja i veštine stiču kod poslodavca, u realnom radnom okruženju. Dostupno na: <https://dualnoobrazovanje.rs/o-dualnomobrazovanju/>

46 Dostupno na: <https://dualnoobrazovanje.rs/wp-content/uploads/2022/10/Obrazovni-profil-2023-2024-2.pdf>

47 Dostupno na: <https://www.obrazovanje.rs/sr-lat/obrazovni-sistem/srednje-obrazovanje>

Grafikon 2.1: Oblasti obrazovanja koje su birali učenici u 2018/19. i 2019/20. š/g

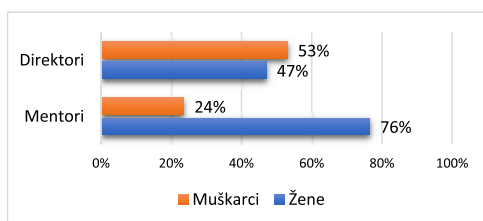

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

Nosioci mentorske podrške

Nosioci mentorske podrške bili su mentori i škole, odnosno školski timovi, budući da se (*school-based*) mentorska podrška odvijala unutar škole i da je za efektivan rad mentora bila neophodna podrška školskog tima u celini i direktora.

Grafikon 2.2: Distribucija mentora i direktora po polu

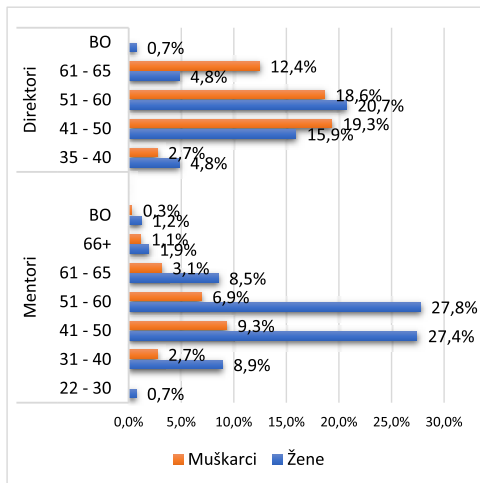
Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259) i direktore (baza: 145)

Podaci pokazuju da je polna struktura direktora gotovo izjednačena – 53% muškaraca i 47% žena.

Analiza polne strukture pokazuje da među mentorima ima više od dve trećine žena (76%) i nešto manje od jedne četvrtine muškaraca (24%).

Starosna struktura mentora i direktora razlikuje se pre svega u rasponu godišta – među direktorima nema mlađih od 35 godina, ni starijih od 65 godina, dok najmlađi mentor ima 22 godine, a najstariji 71 godinu, već nekoliko godina je u penziji i od tada ne radi kao mentor.

Grafikon 2.3: Godine starosti mentora i direktora

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259) i direktore (baza: 145)

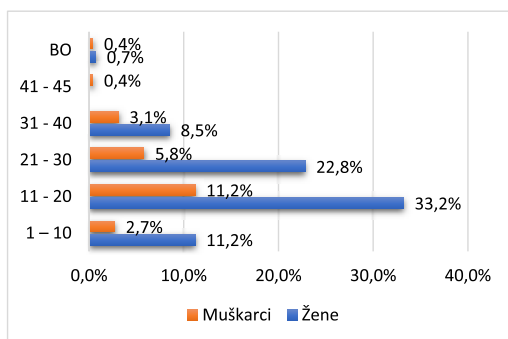
Podaci o godinama starosti mentora pokazuju da je deo mentora već u penziji (3%) ili pred penzijom (11.6%), od čega više žena (8.5%), nego muškaraca (3.1%). (Grafikon 2.3)

U starosnoj strukturi direktora najviše je onih od 41 do 60 godina starosti, skoro podjednako kod oba pola. Sedam direktora ženskog pola (4.8%) i 18 muškog pola (12.4%), starosti od 61-65 godina (17.2%), su danas u pred-penzijijskoj fazi. (Grafikon 2.3)

Više od polovine mentora, velikom većinom ženskog pola, starosti su od 41 do 60 godina (55.2%) i

dan danas aktivno učestvuju u mentorskoj podršci i predstavljaju značajan izvor znanja i iskustvenih pouka iz mentorstva. Mentora starosti od 22 do 40 godina ima svega 32 (12.3%) – mentori od 22-30 godina starosti (2 mentora ženskog pola) i mentori starosti 31-40 godina (23 mentora ženskog pola i 7 muškog). To su najmlađi mentori, ne samo u pogledu starosti, već i u pogledu iskustva u mentorskoj ulozi budući da su se u mentorski program uključili u poslednjih par godina (Grafikon 2.3). Prosečna starost mentora je 50 godina, a direktora 49.

Grafikon 2.4: Godine rada u školi - mentori po polu

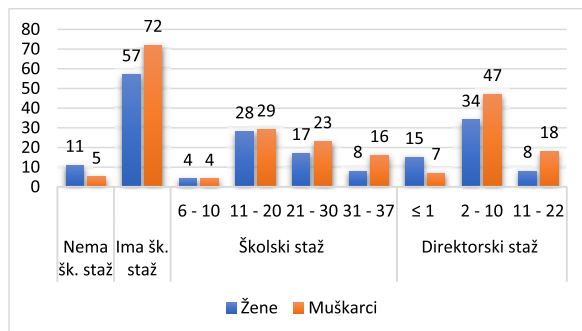

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259)

Podaci o radnom, školskom stažu nosilaca mentorske uloge pokazuju da više od polovine mentora ženskog pola (56%) i 17% mentora muškog pola rade u istoj školi u poslednjih 11-30 godina. Svaki sedmi mentor (13.9%) ima školski staž od jedne do deset godina (29 žena i 7 muškaraca), a svaki osmi mentor (12%) navodi

da ima ili da je imao radni staž od 31 do 45 godina (22 žene i 9 muškaraca) – deo ovih mentora je već nekoliko godina u penziji. (Grafikon 2.4)

Grafikon 2.5: Godine rada u školi - direktori po polu

Izvor: Upitnik za direktore (baza: 145)

Od ukupno 145 direktora koji su dostavili upitnik, 89% ih ima školski staž, a 11% direktora nema nijedan radni dan u školi.

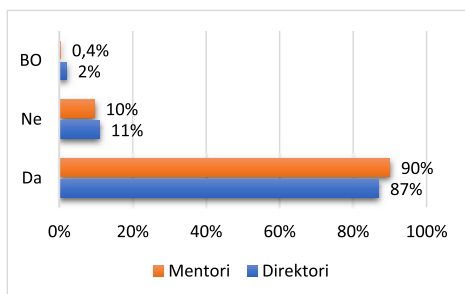
Podaci pokazuju da dužina školskog staža nije presudna za imenovanje člana školskog tima na mesto direktora – među direktorima ima

onih koji imaju od šest do deset godina školskog staža (2.7% žena i isto toliko muškaraca) i direktora koji imaju od 31–37 godina školskog staža (11% muškaraca i 5.5% žena).

Najduži direktorski staž je od 2–10 godina kod skoro trećine direktora muškog pola (32.4%). Najkraći direktorski staž, u trajanju od jednog ili par meseci do godinu dana, ima 10% direktorki i 4.8% direktora – ova grupa od 22 direktora nije imala prilike da stekne iskustvo vezano za mentorsku podršku u školi. (Grafikon 2.5)

Prosečan školski radni staž mentora je 19,7 godina, prosečan školski radni staž direktora je 20 godina, dok je prosečan direktorski staž direktora 7 godina.

Grafikon 2.6: Mentorska podrška je isključivo projektna aktivnost

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Mentorska podrška je u svim uključenim školama realizovana do sada isključivo kao projektna aktivnost, potvrđuje 90% mentora i 87% direktora. (Grafikon 2.6)

Malobrojni mentori (10%), koji su dali odričan odgovor, navode da se *uvek radi sa učenicima* i da su *aktivnosti koje bi se mogle podvesti pod mentorsku podršku prisutne među*

brojnim nastavnicima u školi koji nisu zvanični mentori. Podrška učenicima romske populacije je prisutna, aktivna i iskrena kod nastavnika (mentorka, 43 godine, nastavnica engleskog jezika, Niš).

Uvidevši dobre strane koncepta mentorskog rada, počela sam da, u dogovoru sa odeljenskim starešinama i roditeljima, radim i sa još nekoliko učenika. Najpre sam

radila sa učenicima romske nacionalnosti koji nisu uspjeli da dobiju stipendiju, kao i sa učenicima koji dolaze iz jako siromašnih porodica. Do danas primenjujem mentorski rad kako sa učenicima romske nacionalnosti i siromašnim učenicima, tako i sa pojedinim učenicima po IOP-u. (mentorka, 56 godina, stručni saradnik-pedagog, Paraćin).

U školi postoji oduvek veliki broj učenika pripadnika romske nacionalne manjine, zbog specifičnosti porodica iz kojih dolaze, često lošijeg materijalnog stanja i ne uvek pozitivnog odnosa prema nastavku školovanja. Škola i nastavnici su pružali podršku učenicima kroz različite aktivnosti, od finansijske pomoći, preko pomoći u učenju (mentorka, 42 godine, stručni saradnik-psiholog, Šabac).

Radimo mnoge aktivnosti na integraciji Roma, kroz Razvojni plan škole, individualni plan podrške ili prevenciju osipanja, ukoliko je potrebno (mentorka, stručni saradnik-pedagog, 46 godina, Kraljevo).

Pomažemo učenicima oko besplatnog prevoza (mentorka, 54 godine, nastavnica ekonomske grupe predmeta, Stara Pazova).

U okviru savetodavnog rada PP službe realizuju se razvojno edukativne radionice na nivou odeljenja i na nivou grupe koja se formira tako što u njen sastav ulazi od 5 do 10 učenika koji postižu slabije rezultate u učenju i dva odlična učenika. Na taj način su uključivani i učenici romske nacionalnosti. Nikada nisam radila pojedinačno sa učenicom da ga ne bih stigmatizovala. Još uvek se odlazak kod psihologa za razliku kod pedagoga smatra nepoželjnim (kao da nešto sa njim nije u redu...). Na radionicama u trajanju od 45 minuta uočavaju koliko su slični ili se razlikuju od svojih drugova u stavovima, načinu razmišljanja, doživljavanju i ispoljavanju emocija, kako da organizuju uspešno dan, nad mišljenjem kojih osoba treba da se zamisle i ispoštuju to kao konstruktivnu kritiku, a čijim mišljenjima sebe nikako ne treba da opterećuju, usvoje mape uma kao tehniku učenja, itd. (mentorka, 65 godina, stručni saradnik-psiholog, Jagodina).

Godinama pre projektnih aktivnosti bili smo uključeni u pružanje podrške učenicima romske populacije. Pružanje podrške je bilo u vidu obilaska porodica, pružanja podrške porodicama u ostvarivanju svih vrsta pomoći, pomoći učeniku kroz dodatnu podršku u savladavanju nastavnih jedinica, učestvovanje u raznim takmičenjima, kao i pomoć pri pronalaženju radnih mesta i dr. (mentorka, 62 godine, nastavnik praktične nastave, Kraljevo).

Za učenike završnih i maturalnih razreda se imenuje mentor koji ih priprema za maturalne i završne ispite (mentorka, 57 godina, stručni saradnik-pedagog, Subotica).

Dok je trajao projekat kao takav, ali moja i podrška tima traje još uvek za učenike kojima je podrška potrebna (mentorka, 45 godina, profesorka istorije i latinskog jezika, Koceljewa).

Učenicima koji su iz različitih razloga slabije napredovali ili imali specifične probleme u svojim porodičnim sredinama (ekonomske, obrazovne, socijalne) pomagano je načinom mentorskog rada i pružanja podrške (mentorka, 52 godine, stručni saradnik-psiholog, Pančevo).

Kao škola koja ima najveći broj učenika romske nacionalnosti, imajući u vidu benefite ove projektne aktivnosti za učenike i porodice, nastavili smo sa mentorskom podrškom učenicima, iako mentori nisu ni finansijski ni drugačije podržavani od tada (mentorka, 44 godine, stručni saradnik-pedagog, Kruševac).

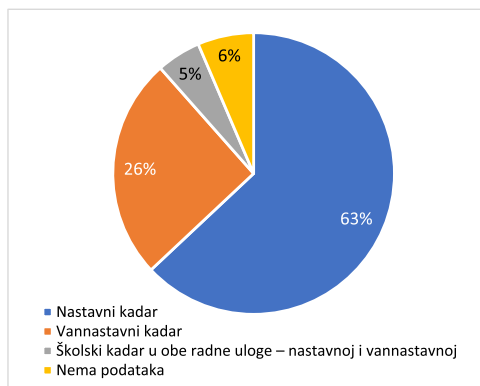
Bilo je pokušaja kroz neke druge projekte da se organizuje mentorska podrška, ali nije zaživela (mentorka, 63 godine, stručni saradnik-psiholog, Niš).

Profil mentora

Profil mentora urađen je delom na osnovu mentorskih baza podataka FOR-a, a delom na osnovu podataka dobijenih preko online upitnika za mentore.⁴⁸

Prosečan mentor je član školskog tima srednje stručne škole, ženskog je pola, starosti u proseku 50 godina, u školi radi u proseku skoro 20 godina (19,7), a u ulozi mentora je bio u proseku 4 godine. Najmlađi mentor ima 22, a najstariji 71 godinu – i već nekoliko godina je u penziji.

Grafikon 2.7: Redovno radno mesto mentora

Izvor: Mentorske baze podataka FOR-a (baza: 373) i podaci dobijeni od mentora (baza: 259)

Mentori su članovi školskog tima – više od polovine mentora je nastavni kadar (63%), jedna četvrtina je vannastavni kadar (26%), a 5% mentora, pored mentorske uloge, obavlja istovremeno i nastavnu i vannastavnu radnu ulogu. Za 6% mentora ne postoje dostupni podaci o redovnom radnom mestu. (Grafikon 2.7)

Nastavni kadar čini 235 nastavnika/profesora iz različitih predmeta – npr. srpskog jezika i književnosti,

48 Od ukupno 373 mentora za 24 nema dostupnih podataka o redovnom radnom mestu u školi, ni u mentorskim bazama, niti u upitniku za mentore.

engleskog jezika i književnosti, matematike, računarstva i informatike, biologije i ekologije, nastavnika/profesora ekonomske grupe predmeta, elektro grupe predmeta, trgovinske i tekstilne grupe predmeta, saobraćajne grupe predmeta, prehrambene grupe predmeta, poljoprivredne grupe predmeta, mašinske grupe predmeta, profesor/nastavnik psihologije, sociologije i građanskog vaspitanja, ustava i prava građana, itd.

Vannastavni kadar obuhvata: četiri direktora, tri pomoćnika direktora, 79 stručnih saradnika (34 psihologa, 43 pedagoga, dva socijalna radnika), dva sekretara škole, četiri bibliotekara, dva organizatora praktične nastave i po jednog administrativno-tehničkog radnika i koordinatora za obrazovanje odraslih – ukupno 96 mentora vannastavnog kadra.

U školski kadar, koji pored mentorske uloge obavlja istovremeno i nastavne i vannastavne radne uloge, spadaju sledeći primeri: direktor i profesor klavira; pomoćnica direktora i profesorka srpskog jezika i književnosti; pomoćnik direktora i nastavnik tehnološke grupe predmeta; bibliotekar i organizator praktične nastave; bibliotekar, nastavnik građanskog vaspitanja, profesor ruskog jezika; tri stručna saradnika-psihologa i profesora psihologije; tri stručna saradnika-pedagoga i profesora građanskog vaspitanja; stručni saradnik- psiholog, nastavnik psihologije i bibliotekar; profesor srpskog jezika i književnosti i bibliotekar i profesor sociologije i ustava i prava građana i bibliotekar – ukupno 19 mentora iz ove kategorije.

Ukupan broj članova školskog tima koji su u okviru jedne škole radili kao mentori varira od jedne do druge školske godine i to pre svega zavisi od broja upisanih učenika romske nacionalnosti. Analiza mentorskih baza podataka FOR-a pokazuje da je više od polovine škola (59%) imalo jednog angažovanog mentora, jedna četvrtina škola (25%) imala je po dva mentora, dok je jedna škola (Ugostiteljsko-turistička škola, Beograd) imala šest angažovanih mentora, a jedna ukupno 7 (Tehnička škola, Pirot). (Tabela 2.4)

Tabela 2.4: Broj angažovanih mentora po školi

Statistički regioni	Broj angažovanih mentora po školi:							Ukupan broj škola
	1 mentor	2 mentora	3 mentora	4 mentora	5 mentora	6 mentora	7 mentora	
Vojvodina	39	21	6	2	2	-	-	70
Beograd	16	7	2	-	-	1	-	26
Šumadija i zapadna Srbija	30	9	5	-	-	-	-	44
Južna i istočna Srbija	42	17	9	4	3	-	1	76
Ukupno:	127	54	22	6	5	1	1	216

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259)

Prema podacima dobijenim od 248 mentora⁴⁹ u prethodnih 15 godina u 216 srednjih škola u Srbiji bilo je angažovano ukupno 538 mentora: u Vojvodini 203, u Beogradu 52, u Južnoj i istočnoj Srbiji 213 i u Šumadiji i zapadnoj Srbiji 70 mentora.

Pojedinačni mentor je bio odgovoran za u proseku po pet učenika u okviru jedne školske godine. Naknada za rad mentora u vojvođanskom projektu bila je oko 3.100 dinara bruto po učeniku mesečno, tokom deset meseci jedne školske godine, dok je tokom preostalih osam godina naknada za rad mentora iznosila 2.500 dinara bruto po učeniku mesečno, takođe tokom školske godine.

Kompetencije mentora – obuke mentora

Mentori su većinom nastavnici srednjih škola i izabrani su za ovu ulogu imajući pre svega na umu standarde kompetencija za profesiju nastavnika koje su neophodne i za obavljanje uloge mentora. Nastavnik u ulozi mentora ima priliku da, kroz individualizovani rad sa učenikom, dodatno unapredi svoje nastavničke kompetencije, posebno one koje se odnose na poučavanje i učenje (K2), kompetencije za podršku razvoju ličnosti učenika (K3) i kompetencije za komunikaciju i saradnju (K4). Ove kompetencije još više dolaze do izražaja kada se nastavnik nađe u ulozi mentora, a modularne obuke mentora su osmišljene i razvijene upravo tako da mentorsku ulogu grade oslanjajući se na već razvijene nastavničke kompetencije.

Razlika između nastavničke i mentorske uloge je samo u tome što se kod mentorske uloge višestruko naglašava značaj i podstiče primena ove tri grupe nastavničkih kompetencija u odnosu na kompetencije za nastavnu oblast, predmet i metodiku nastave (K1).

Kompetencije i veštine koje su, uz navedene nastavničke kompetencije, od suštinske važnosti za razvijanje efektivnog mentorskog procesa su: a) saznavanje briga i potreba učenika – procena potreba učenika i odgovaranje na te potrebe, b) razumevanje i empatija, c) motivisanje, usmeravanje i davanje povratnih informacija, d) zajedničko rešavanje problema, e) obostrana (mentor-učenik) pravednost, doslednost, upornost, strpljenje i korektnost, f) savetodavni i vaspitački rad, g) komunikacijske veštine, h) dobra organizovanost, i) humanost i iskrena briga za dobrobit učenika, itd.

Tim Pokrajinskog sekretarijata je tokom prvih sedam godina (2007/08 – 2013/14.) organizovao obuke za mentore. U izveštaju sa vojvođanskog projekta stoji da je dodatna obuka za mentore bila organizovana u vidu seminara i da je za nastavnike-mentore bilo obavezno prisustvo tim seminarima. U ovom periodu održano je ukupno osam seminara u Novom Sadu i drugim centrima u Vojvodini. Program

⁴⁹ Na pitanje *Koliko mentora ima u Vašoj školi, odnosno koliko članova školskog tima u Vašoj školi je do sada radilo kao mentor?* – od 259 mentora podatke je dostavilo 248 mentora, 11 mentora je odgovorilo da ne zna.

Mentorski rad sa učenicima romske nacionalnosti u srednjim školama (uvodna obuka) dobio je status obaveznog programa stručnog usavršavanja za nastavnike, stručne saradnike i direktore škole i stavljen je na listu obaveznih programa.⁵⁰

Tim FOR-a je dizajnirao Program obuke mentora koji obuhvata 3 modula: Modul 1 - *Uvod u mentorstvo*, Modul 2 - *Mentorska praksa* i Modul 3 - *Mentorska podrška učenicima srednjih škola romske nacionalnosti za sticanje kompetencija za 21. vek*. Moduli su sadržinski i procesno povezani. Sva tri modula akreditovana su kao programi od javnog interesa od strane Ministra prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.⁵¹ Ovim modularnim obukama dodatno se razvijaju kompetencije nastavnika koje su presudno važne za uspešno obavljanje uloge mentora, a odnose se na podršku razvoju ličnosti učenika (K3), kompetencije za poučavanje i učenje (K2) i kompetencije za komunikaciju i saradnju (K4).

U okviru **Modula 1 - Uvod u mentorsku ulogu** realizuju se teme o mentorskoj ulozi, principima mentorstva, potrebnim kompetencijama, ciklusu mentorstva, komunikaciji sa učenikom i drugim akterima, razvijanju motivacije za učenja, modelu RAST-a učenika i psihološko-pedagoškom profilu učenika. **Modul 2 - Mentorska praksa** logičan je nastavak Modula 1 i u njemu se obrađuju teme vezane za interkulturalno obrazovanje, praćenje napredovanja učenika kroz izradu profila, planiranje pružanja konkretne pomoći i podrške učeniku, samoregulisano učenje, vršnjačka podrška, mentorska efektivna podrška učeniku. U okviru **Modula 3 - Mentorska podrška učenicima srednjih škola romske nacionalnosti za sticanje kompetencija za 21. vek** obrađuju se teme koje se odnose na podsticanje razvoja ključnih kompetencija kod učenika-stipendista, jačanje samopouzdanja učenika, podsticanje razvoja preduzetništva, podsticanje razvoja životnih veština, ocenjivanje u funkciji razvoja kompetencija učenika, mentorska podrška u profesionalnom usmeravanju učenika, uključivanje stipendista u svet rada I i II deo i tema koja je dodata tokom COVID-19 pandemije - ocenjivanje u uslovima učenja na daljinu, pri čemu je u fokusu ove teme bila razmena iskustava učesnika obuka o ocenjivanju u uslovima učenja na daljinu u vreme pandemije.

Tim FOR-a je počeo da organizuje obuke mentora od maja 2015. godine kada je održana prva dvodnevna obuka za mentore u okviru Modula 1. Od tada do kraja avgusta 2022. godine, kada je održana poslednja dvodnevna obuka u okviru Modula 3, tim voditeljki FOR-a je realizovao ukupno 49 dana obuke, od čega 31 dan obuke mentora u Srbiji i 18 dana obuke za mentore i tutore u regionu. Na obukama je učestvovao ukupno 1021 učesnik, od čega 711 učesnika u Srbiji i 310 učesnika u zemljama u okruženju – Modul 1: ukupno 508 učesnika, od čega 289 učesnika u Srbiji i 219 iz regiona, Modul 2: ukupno 265 učesnika, od čega 174 učesnika u Srbiji

50 Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

51 Modul 1 i 2 rešenjima broj 151-00-00001/1/2015-06 i broj 151-00-00001/2015-06 od 05. 03.2015. g. i Modul 3 rešenjem broj 611-00-00828/2020-03 u skladu sa članom 7. stav 3. Pravilnika o stalnom stručnom usavršavanju i sticanju zvanja nastavnika, vaspitača i stručnih saradnika („Službeni glasnik RS”, br. 72/09, 52/11 i 55/13, 81/2017, 48/2018.).

i 91 učesnik iz regiona i Modul 3: ukupno 248 učesnika u Srbiji. (Tabela 2.5) Detaljan pregled svih održanih obuka FOR-a dat je u Prilogu 3.

Realizovano je ukupno 28 obuka za sva tri Modula – za Modul 1 (11 obuka): 8 dvodnevni i 4 jednodnevne obuke, za Modul 2 (9 obuka): 3 dvodnevne i 6 jednodnevni i za Modul 3: osam dvodnevni obuka. (Prilog 3)

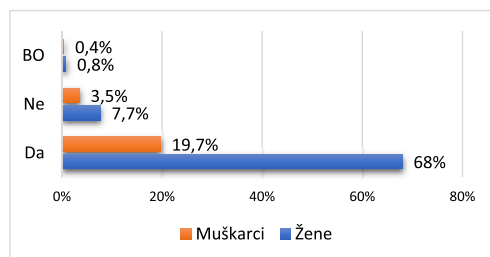
Tabela 2.5: Broj održanih dana obuke mentora i broj učesnika obuka za Modul 1, Modul 2 i Modul 3 u Srbiji i regionu

	Broj održanih dana obuke za:			Ukupan broj dana obuke:	Broj učesnika:
	Modul 1	Modul 2	Modul 3		
Srbija	9	6	16	31	711
Kosovo i Metohija*	5	--	--	5	70
Bosna i Hercegovina	2	2	--	4	41
Bugarska ⁵²	4	--	--	4	107
Crna Gora	1	2	--	3	51
Albanija	--	2	--	2	41
Ukupno dana obuke:	21	12	16	49	--
Ukupno učesnika:	508	265	248	--	1021

Izvor: Dokumentacija FOR-a

*Bez prejedriciranja stavova o statusu i u skladu sa Rezolucijom 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti.

Grafikon 2.8: Učešće mentora na obukama FOR-a - distribucija po polu

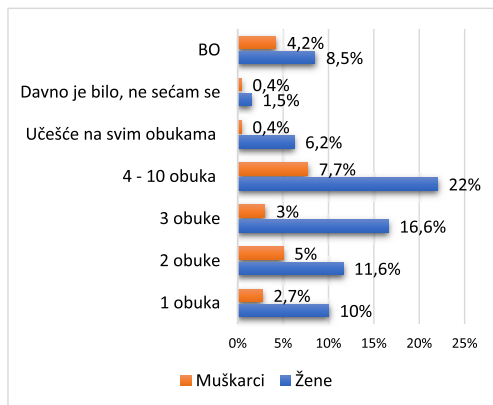
Izvor: Uпитnik za mentore (baza: 259)

Na obukama FOR-a učestvovalo je ukupno 227 anketiranih mentora, 68% ženskog i 19.7% muškog pola. Među svega 29 mentora koji nisu učestvovali na obukama ima više žena (7,7%), nego muškaraca (3,5%). (Grafikon 2.8)

Broj obuka na kojima je učestvovalao pojedinačni mentor zavisi pre svega od dužine mentorskog staža. Mentori čiji mentorski staž je trajao od jedne do dve godine (151 mentor od ukupno 373) mogli su da učestvuju u jednoj ili najviše dve obuke. S druge strane, mentori čiji mentorski staž je trajao od tri do pet godina (123 mentora od 373) ili od šest do 15 godina (88 mentora od 373) imali su mogućnost da učestvuju u većem broju obuka, odnosno svim obukama koje je tim FOR-a organizovao. Sa dužinom mentorskog staža raste i broj obuka na kojima su učestvovali pojedinačni mentori.

52 Dva kruga dvodnevne obuke Modula 1 održana su od 8. do 11. januara 2017. godine u Sofiji za dve grupe učesnika (47 i 53) od ukupno 107 profesora srednjih škola angažovanih kao budući tutori (100) i mentori (7).

Grafikon 2.9: Broj obuka na kojima su učestvovali mentori – po polu

Izvor: Uпитnik za mentore (baza: 259)

Podaci pokazuju da je 12,7% mentora učestvovalo na jednoj obuci, 16,6% ih učestvovalo na dve obuke, a 19,6% na tri obuke. Među ovih 128 mentora koji su učestvovali na jednoj, dve ili tri obuke ima svega 28 muškaraca. (Grafikon 2.9)

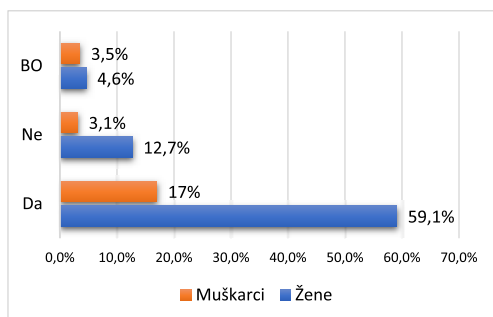
Ukupno 93 mentora učestvovalo je na 4 do 10 obuka (76 ili 29,7%) ili na svim obukama (17 ili 6,6%). Pojedini mentori su u obuke svrstali i mentorske sastanke o kojima

se detaljnije govori u Prilogu 2.1.

Svega pet mentora (1,9%) navodi da se ne seća na koliko obuka su učestvovali – to su uglavnom mentori koji su učestvovali samo na seminarima/obukama organizovanim u okviru vojvođanskog projekta i danas su penzioneri. (Grafikon 2.9)

Veštine i znanja usvojena tokom obuka FOR-a

Grafikon 2.10: Da li su obuke FOR-a bile prilika da se usvoje nove veštine i znanja

Izvor: Uпитnik za mentore (baza: 259)

Na pitanje da li su tokom obuka koje je organizovao tim FOR-a imali priliku da usvoje nove veštine i znanja, svaki šesti mentor (15,8%) smatra da nije, dok više od dve trećine mentora (76,1%) ocenjuje da su imali priliku. (Grafikon 2.10)

Odgovori mentora⁵³ koji su naveli da su tokom obuka FOR-a imali prilike da steknu nove veštine i znanja grupisali su se unutar 18 kategorija. Ova grupa mentora dala je višestruke primere veština i znanja koja su usvojili tokom obuka. (Tabela 2.6)

⁵³ Od ukupno 197 mentora koji saopštavaju da su tokom obuka za mentorsku podršku bili u prilici da usvoje nove veštine i znanja, 179 mentora je dalo višestruke primere usvojenih veština i znanja – 140 žena i 39 muškaraca.

Višestruki odgovori mentora su grupisani unutar 18 tematskih kategorija. (Tabela 2.6) Među najčešće veštine i znanja mentori navode: a) komunikacijske veštine – tehnike aktivnog slušanja i uspešne komunikacije, b) bolje upoznavanje osetljivih/marginalizovanih grupa, c) novi pristup učenicima – saradnja, poverenje i uvažavanje, d) mentorska uloga i način rada mentora, e) karijerno vođenje, f) individualizacija odnosa i procesa učenja, g) ostvarivanje boljih akademskih postignuća učenika, h) samopouzdanje učenika, itd. (Tabela 2.6. i Prilog 5) Detaljniji uvid u sadržaj ovih kategorija dat je u Prilogu 5.

Treba izdvojiti znanja koja se odnose na *bolje upoznavanje romske tradicije, istorije, kulture i običaja*, koja se takođe često pominju, posebno *Školu romologije koja je doprinela boljem razumevanju kulture i tradicije romske zajednice* – budući da se ova tema obrađivala tokom seminara/obuka u okviru vođanskog projekta.

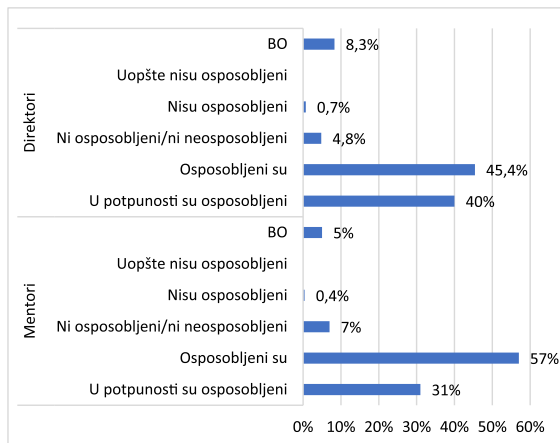
Tabela 2.6: Veštine i znanja usvojena tokom obuka FOR-a

Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a – višestruki odgovori:	Mentori:
Komunikacijske veštine – tehnike aktivnog slušanja i uspešne komunikacije	34
Bolje upoznavanje osetljivih/marginalizovanih grupa	22
Novi pristup učenicima – saradnja, poverenje i uvažavanje	21
Bolje upoznavanje romske tradicije, istorije, kulture i običaja - <i>Škola romologije je doprinela boljem razumevanju kulture i tradicije romske zajednice</i>	20
Razmena iskustava – iskustva drugih mentora	18
Mentorska uloga i način rada mentora	16
Karijerno vođenje	13
Individualizacija odnosa i procesa učenja	13
Postizanje boljih postignuća učenika	12
Veštine upravljanja kriznim situacijama – rešavanje problema i konfliktnih situacija	10
Primena usvojenih veština na sve ostale učenike	10
Samopouzdanje učenika	10
Bolje razumevanje učenika tog uzrasta	9
Pedagoški profil učenika	9
Bolja organizacija rada	7
Tehnike za smanjenje osipanja	6
Unapređenje kompetencija mentora	4
Saradnja sa kolegama u školi i evaluacija sopstvenog rada	4
Ukupno:	238

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259)

Jedan broj mentora ukazao je na značaj obuka u kontekstu *razmene iskustava* među mentorima – ističući važnost iskustava iz praktične primene i primere dobre prakse. *Na obukama mi je najviše značila razmena iskustava sa kolegama/kolegamicama usled čega imam veći repertoar opcija postupanja u različitim situacijama* (mentorka, stručni saradnik-psiholog, 43 godine, Beograd). (Prilog 5)

Grafikon 2.11: Osposobljenost za ulogu mentora nakon obuka

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Mentori su nakon obuka (u potpunosti) osposobljeni da obavljaju ulogu mentora, ocenjuje velika većina i mentora (88%) i direktora (85,4%).

(Grafikon 2.11)

Neodlučan stav ima 7% mentora i 4,8% direktora, a da nisu osposobljeni navodi 0,4% mentora, odnosno 0,7% direktora.

Predlozi tema za buduće obuke mentora

Predloge tema koje bi trebalo uključiti u buduće obuke dalo je 185 mentora (71%), 145 žena i 40 muškaraca.

Predložene teme strukturisane su unutar 17 tematskih kategorija. Kvalitativna analiza predloženih tema pokazuje da se mentori rukovode iskustvima stečenim tokom mentorisanja i potrebom da proaktivno deluju na konkretne probleme sa kojima se suočavaju tokom mentorisanja učenika, ali i na probleme sa kojima se mentorisani učenici susreću u svom svakodnevnom životu. (Tabela 2.7)

Najveći broj predloga za buduće obuke grupiše se unutar pet tematskih kategorija: 1) *Uloge i zadaci mentora*, 2) *Saradnja sa roditeljima i porodicom učenika*, 3) *Motivacija učenika*, 4) *Predrasude, stereotipi, diskriminacija* i 5) *Istorija, tradicija, kultura i običaji Roma*. Od ovih pet tema, prve četiri su posebno i na različite načine obrađene u modularnim obukama FOR-a, ali očito ih je neophodno dodatno pojačati, dok peta tema nije obrađivana. Pored ovih, u buduće obuke mentora, smatraju mentori, trebalo bi uključiti i teme koje se odnose na *Pravnu i socijalnu zaštitu dece* i *Uključivanje lokalne zajednice*. (Tabela 2.7 i Prilog 6.)

Predlozi tema unutar kategorije *Uloge i zadaci mentora* (49 mentora) odnose se na sledeće: *učestalost i vidovi podrške, tačno navedene obaveze i načini praćenja učenika, organizacija vremena u pružanju podrške, postavljanje ličnih ciljeva, predlozi za rešavanje konkretnih situacija, podrška učenicima sa problemima u ponašanju, uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti, rad sa decom sa telesnim oštećenjima (oštećenje sluha), kojih ima među mentorisanim učenicima, orijentacija na*

rezultate, socijalne teme, pristup novim tehnologijama, rodna ravnopravnost, podrška za nastavak školovanja, teme vezane za upis učenika na visokoškolske ustanove, veća podrška pri nastavku školovanja, upoznavanje sa afirmativnim merama za veću dostupnost obrazovanja, potreba da se čuju primeri dobre prakse iz Srbije i regiona, itd. Detaljniji uvid u sadržaj ovih kategorija dat je u Prilogu 6.

Tabela 2.7: Predlozi tema za buduće obuke mentora

Predlozi tema za buduće obuke mentora – višestruki odgovori:	Mentori:
Uloge i zadaci mentora	49
Saradnja sa roditeljima, porodicom	31
Istorija, tradicija, kultura i običaji Roma	19
Motivacija učenika	19
Predrasude, stereotipi, diskriminacija	16
Jačanje samopouzdanja učenika	14
Karijerno vođenje	13
Komunikacijske veštine	11
Socijalizacija učenika	11
Tehnike učenja	10
Predlozi aktivnosti za unapređivanje položaja srednjoškolaca romske nacionalnosti	10
Uključivanje lokalne zajednice	7
Inkluzivno obrazovanje	6
Pravna i socijalna zaštita dece	5
Realizacija nastave orijentisane na ishode, ocenjivanje	4
Sprečavanje osipanja učenika – mere za prevenciju osipanja	3
Razmena iskustava mentora	2
Ukupno:	230

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259)

Na drugom mestu po učestalosti su teme koje se odnose na kategoriju *Saradnja sa roditeljima i porodicom učenika* (31 mentor) koja obuhvata teme kao što su: *rad sa porodicom, odnos porodice i učenika u odnosu na obrazovni sistem, uticaj porodice na nastavak školovanja, edukacija roditelja učenika radi bolje saradnje, edukacija na temu ranih brakova, mesto žene u romskoj kulturi, prevencija ranih udaja/ženidbi, osnivanje porodice, maloletničke trudnoće, rano stupanje u bračnu zajednicu-kako protiv tradicije*, itd.

Treće i četvrto mesto po broju predloženih tema za buduće obuke dele dve kategorije: a) *Motivacija učenika* (19 mentora) i b) *Predrasude, stereotipi, diskriminacija* (16 mentora).

Kategorija *Motivacija učenika* obuhvata teme koje se odnose na različite vrste motivacije učenika – od *motivacije učenika - koju je danas sve teže ostvariti, motivacije za učenje i rad, za pohađanje nastave, za napredovanje, motivacije za dalje obrazovanje, do motivacije za uključivane učenika romske populacije u programe razvojno-edukativnih radionica, motivacije za kvalitetniji život*, itd.

Predlozi iz ove kategorije možda govore i o tome da deo mentora ne poznaje uslove života srednjoškolaca romske nacionalnosti – ono što deo mentora najčešće tumači kao nedostatak motivacije može često biti potreba da se, umesto školi i učenju, vreme posveti svakodnevnom snalaženju za preživljavanje – lično i članova svoje porodice. Utoliko pre što nije za očekivati da postoji osoba koja nije *motivisana* da ima *kvalitetniji život*. Istovremeno, pitanje navodnog nedostatka *motivacije* za *uključivanje učenika romske populacije u programe razvojno-edukativnih radionica* može, takođe, pre da ukaže na drugačije životne prioritete ovih srednjoškolaca, ali i na moguće osećanje stigmatizovanosti i neprihvaćenosti od strane učenika iz opšte populacije.

Unutar kategorije *Predrasude, stereotipi, diskriminacija* predložene su sledeće teme – *diskriminacija u obrazovanju i zapošljavanju, diskriminacija od strane poslodavaca, predrasude i šta sa njima, rodni stereotipi, stvaranja jednakih uslova za sve u obrazovanju i zapošljavanju, afirmacija kulturnih različitosti, tolerancija, prava građana, socijalna pravda, sistemi podrške, senzibilizacija za rad sa osetljivim grupama mladih*, itd.;

Peta kategorija, sa najviše predloga (19 mentora), obuhvata pitanja koja se odnose na bolje upoznavanje *Istorije, tradicije, kulture i običaja Roma* i uključuje sledeće teme: *bolje upoznavanje načina života Roma, uticaj na obrazovanje učenika, zdravlje, život u romskoj zajednici, upoznavanje osnovnih karakteristika porodičnih odnosa, razvoj dece u nestimulativnoj sredini, poimanje kulture naroda*, itd. Iako je svega 19 mentora dalo predloge za ovu kategoriju, kvalitativna analiza pokazuje da je ova tema značajna za sve mentore – doprinosi boljem razumevanju učenika kojima pružaju mentorsku podršku, a samim tim i efektivnost mentorskog rada.

Kategorija koja se odnosi na *Predloge aktivnosti za unapređivanje položaja srednjoškolaca i porodica romske nacionalnosti* (10 mentorki) obuhvata: a) predloge o uvođenju romskog jezika u škole, b) radionice koje bi trebalo organizovati sa roditeljima i radionice-obuke za roditelje, c) interkulturalnu razmenu učenika, d) uključivanje učenika u programe razvojno-edukativnih radionica i d) organizovanje naučnih radionica u kojima mogu učestvovati učenici i mentori. (Prilog 6)

Kvalitativna analiza predloženih tema sugeriše da bi buduće obuke mentora trebalo proširiti i obraditi sa dosta konkretnih/praktičnih primera iz prakse, posebno u pogledu:

- vidova i organizacije vremena u pružanju podrške, postavljanju ličnih ciljeva, predloga/primeru za rešavanje konkretnih situacija, podrške učenicima sa problemima u ponašanju, itd.;
- uloge mentora u kontekstu svakodnevnih problema srednjoškolaca i konkretnijeg opisa posla mentora, uključujući primere dobre prakse mentorske podrške;

- načina mentorisanja koji se rukovodi ishodima i rezultatima mentorske podrške;
- praćenja efektivnosti rada mentora i njihovih postignuća;
- upućenosti mentora u razvijene mentorske alate koji se odnose na dinamiku, planiranje i praćenje mentorisanih učenika.

Način rada mentora – vrste mentorske podrške

Način rada mentora i vrste mentorske podrške su date na osnovu tri izveštaja iz dokumentacije FOR-a – 1) *Pregled programa stipendiranja od 2007. do 2013.* (u daljem tekstu: *Pregled programa 2013.*),⁵⁴ koji je uradio tim sa vojvođanskog Projekta, 2) *Izveštaj o analizi potreba za obukama mentora* (u daljem tekstu: *Izveštaj o analizi potreba 2014.*),⁵⁵ koji je sproveden u okviru TARI projekta, 2014. i 3) *Analiza mentorskih izveštaja za školsku 2018/19. i 2019/20. godinu* (u daljem tekstu: *Analiza mentorskih izveštaja*),⁵⁶ koju je sproveo tim FOR-a krajem 2020. godine.

U sva tri izveštaja obrađeni su, između ostalog, podaci koji se odnose na način rada mentora sa učenicima i saradnju mentora sa kolegama iz školskog tima i roditeljima učenika. Poseban deo je posvećen vrstama mentorske podrške koju mentori pružaju učenicima na osnovu podatka iz *Izveštaja o analizi potreba 2014. i Analize mentorskih izveštaja*.⁵⁷

Način rada mentora. U *Pregledu programa 2013.* stoji da se mentori sastaju sa učenicom kod kojeg su приметni problemi u učenju, školskom uspehu, pohađanju nastave i slično, u proseku od dva do osam puta mesečno, u trajanju od pet minuta do 2–3 sata. Sa učenicom koji pokazuje odlične rezultate (uz napomenu dela mentora da takve učenike nemaju), mentori se sastaju u proseku od dva do osam puta mesečno, u trajanju od pet do 45 minuta. Pored individualnog rada (viđenja) sa učenicima, mentori se, u istom vremenskom intervalu, sastaju u školi

54 *Inclusion of Roma Pupils in Secondary Schools in AP Vojvodina - Overview of the Scholarship Program from 2007 to 2013*, (Aleksandrović, M, Kriš Piger, J, Dimitrov, D, Jovanović, A, Milivojević, Z, decembar 2013. godine), Izvor: Dokumentacija FOR-a

55 *Izveštaj o analizi potreba za obukama mentora*, autorka: Aleksandra Pejatović, Beograd, septembar 2014. godine. Analiza je sprovedena u okviru TARI projekta – „Tehnička podrška Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja pri uspostavljanju i jačanju programa prevencije odustajanja od školovanja za Rome srednjoškolce“, podkomponenta Projekta „Tehnička podrška za inkluziju Roma“ – IPA 2012 program za socijalni razvoj. Izvor: Dokumentacija FOR-a.

56 Tokom ove dve školske godine, FOR Program stipendiranja i mentorske podrške sproveden je u 155 opština: 103 opštine u 2018/19. i 52 opštine u 2019/20. š/g. Program je obuhvatio 113 srednjih škola i 134 mentora u 2018/19. i 78 srednjih škola i 92 mentora u 2019/20. š/g. U okviru ove dve školske godine FOR je obezbedio stipendije zajedno sa mentorskom podrškom za 312 učenika u 2018/19. š/g i 176 učenika u 2019/20. š/g. Analiza je zasnovana na ukupno 695 izveštaja mentora (340 izveštaja iz školske 2018/19. godine i 355 iz školske 2019/20. godine) dostavljenih u u periodu od juna 2019. do avgusta 2020. Izveštaji sadrže podatke za dve školske godine – kraj školske 2018/19. godine i školske 2019/20. godine. Izvor: dokumentacija FOR-a - *Analiza mentorskih izveštaja za školsku 2018/19. i 2019/20. godinu*.

57 Ovde su, ilustracije radi, navedeni kratki izvodi podataka iz ove *Analize mentorskih izveštaja* samo za školsku 2018/19. godinu, jer su od drugog semestra školske 2019/20. godine mentori prešli na online režim rada zbog pandemije COVID-19.

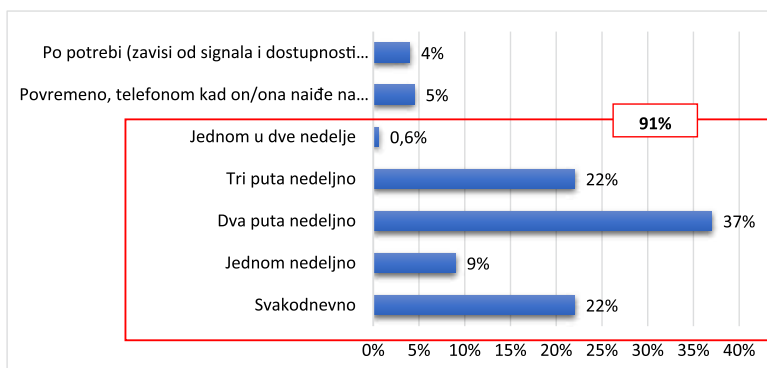
sa roditeljima učenika u rasponu od „samo na tromesečju” do 4 puta (mada se dominantno kontakti obavljaju telefonskim putem); obave posetu učeniku u domu ili kod kuće od jedanput mesečno do toga da takve posete ne praktikuju; obave razgovore sa razrednim starešinom učenika od dva do tri puta, odnosno do najviše osam puta mesečno; sastaju se sa nekim od predmetnih nastavnika od jedanput do šest puta; obave sastanke sa više učesnika istovremeno najmanje jedanput godišnje, a najviše četiri puta mesečno.

U *Analizi mentorskih izveštaja* stoji da, od ukupno 134 mentora angažovanih tokom 2018/19. velika većina izveštava da imaju dobru saradnju sa nastavnicima razredne (95%) i predmetne nastave (97%) – u opisnim komentarima kažu da dobijaju značajnu podršku od većine članova školskog tima, stručnih službi i direktora škole. Devet mentora navodi da imaju zadovoljavajuću saradnju sa nastavnicima razredne nastave (5%), a šest sa predmetnim nastavnicima (3%).

Ocenjujući saradnju sa roditeljima učenika, 89% mentora izveštava da imaju dobru saradnju, 9% kaže da roditelji donekle sarađuju, 2% mentora da roditelji uopšte ne sarađuju. Gledano prema opisnim komentarima, saradnja mentora sa roditeljima najčešće je povezana sa izostancima i slabim ocenama mentorisanih učenika.

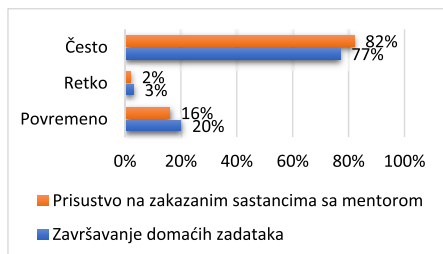
Saradnja mentora i učenika ocenjena je kao dobra: 97% učenika sarađuje, četiri donekle, a samo jedan uopšte ne sarađuje; 86% učenika često prisustvuju mentor-učenik sastancima, 10% ih prisustvuje periodično, a 4% učenika retko. U pogledu učestalosti komunikacije sa mentorisanim učenicima, 91% mentora saopštava da imaju redovnu komunikaciju sa učenicima: najčešće dva puta nedeljno (37%), svakodnevno (22%), tri puta nedeljno (22%), jednom nedeljno (9%) ili jednom u dve nedelje (0.6%), a 9% saopštava da sa učenicima komuniciraju povremeno ili po potrebi. (Grafikon 2.12)

Grafikon 2.12: Učestalost komunikacije mentora sa učenicima

Izvor: Dokumentacija FOR-a – *Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. ž/g*

Grafikon 2.13: Odgovornost mentorisanih učenika

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

U *Analizi mentorskih izveštaja* stoji da pitanje odgovornosti može da bude izazov za adolescente – međutim, sudeći na osnovu podataka iz izveštaja mentora, velika većina mentorisanih učenika (82%) pokazala je odgovornost u pogledu a) dolaska na dogovorene mentor-učenik sastanke tačno u zakazano vreme i b) aktivnog učestvovanja na tim sastancima, što govori o uvažavanju svog i vremena mentora i zainteresovanosti za rad.

Podaci iz mentorskih izveštaja potvrđuju i odgovornost učenika u pogledu pravovremenog završavanja domaćih zadataka – 77% učenika završava domaće zadatke na vreme, a 30% povremeno. (Grafikon 2.13)

Vrste mentorske podrške. U *Analizi mentorskih izveštaja* obrađeno je pitanje koje se odnosi na vrste podrške koju mentori pružaju mentorisanim učenicima. Pitanje je bilo zatvorenog tipa i obuhvatilo je sledećih pet modaliteta⁵⁸ podrške: a) podrška u učenju, b) provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika, c) provera uspeha i postignuća učenika, d) uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu i e) uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti.

Ukupno 134 mentora su tokom školske 2018/19. godine bili angažovani da pruže mentorsku podršku za 312 učenika. U svojim izveštajima mentori navode da se ovih pet modaliteta podrške kombinuju u zavisnosti od potreba pojedinačnog učenika. Od 312 mentorisanih učenika, tokom školske 2018/19. godine, 261 (84%) je dobio jednu ili kombinaciju dve, tri i više vrsta podrške istovremeno – 58 učenika dobilo je po jednu od pet vrsta podrške (Tabela 2.8), 73 učenika su dobila različite kombinacije dva modaliteta podrške, 68 učenika dobilo je različite kombinacije tri vrste podrške, 27 je dobilo kombinacije 4 vrste podrške, a 35 učenika dobilo je svih pet vrsta podrške istovremeno. Za 51 učenika nema podataka o vrsti dobijene podrške. (Prilog 7)

Tabela 2.8: Broj učenika koji su dobili jedan modalitet mentorske podrške u 2018/19. š/g

Vrsta mentorske podrške	Broj učenika
Podrška u učenju	9
Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika	8
Provera uspeha i postignuća učenika	35
Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	1
Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	5
Total:	58

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

58 Mentori su, kako je već rečeno u odeljku metodologije, imali obavezu da dostavljaju kvartalne izveštaje – što im je uzimalo dosta vremena – zato Format mentorskih izveštaja nije mogao da obuhvati sve vidove mentorske podrške jer bi ih to dodatno opteretilo.

Podaci iz *Analize mentorskih izveštaja* pokazuju da pojedini vidovi podrške dominiraju kod određenog broja učenika:

- podrška vezana za proveru uspeha i postignuća – 215 učenika,
- podrška koja se odnosi na proveru ocena i kvalitet domaćih zadataka – 144 učenika,
- podrška za uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu – 124 učenika,
- podrška u učenju – 114 učenika,
- podrška za uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti – 97 učenika.

U *Izveštaju o analizi potreba 2014.* dat je pregled i rang lista svih sedam vrsta podrške koje mentori pružaju učenicima (Prilog 3) – podaci pokazuju da mentori i učenici različito rangiraju navedene vrste podrške.

Na osnovu podataka prikazanih u Tabeli 2.9, uočljivo je da mentori ističu da se u najvećoj meri bave: profesionalnim savetovanjem, direktnim pružanjem podrške učeniku u učenju, direktnim pružanjem pomoći u rešavanju različitih školskih problema.

Učenici, s druge strane, smatraju da se mentori na prvom mestu najviše bave praćenjem ostvarivanja postavljenog plana, nešto manje direktnim pružanjem pomoći u rešavanju različitih školskih problema, zatim profesionalnim savetovanjem, pa tek onda direktnim pružanjem podrške u učenju.

Najveća razlika u procenama se ispoljila u odnosu na aktivnosti usmerene na direktno pružanje pomoći u rešavanju različitih životnih problema. Dok je kod mentora ova aktivnost na petom mestu (sa aritmetičkom sredinom 3,8), dotle je kod stipendista na poslednjem sedmom (sa veoma niskom aritmetičkom sredinom 2,0). (Tabela 2.9)

Tabela 2.9: Zastupljenost različitih vrsta podrške na osnovu procene mentora i stipendista

Rang-lista mentora			Rang-lista stipendista		
Rang	Vrsta podrške	AS	Rang	Vrsta podrške	AS
1.	Profesionalno savetovanje	4,6	1.	Praćenje ostvarivanja postavljenog plana	4,3
2.	Direktno pružanje podrške učeniku u učenju	4,4	2.	Direktno pružanje pomoći u rešavanju različitih školskih problema koji nisu direktno povezani sa postignućem učenika	4
3-4.	Direktno pružanje pomoći u rešavanju različitih školskih problema koji nisu direktno povezani sa postignućem učenika	4	3.	Profesionalno savetovanje	3,4
3-4.	Praćenje ostvarivanja postavljenog plana	4	4.	Direktno pružanje podrške učeniku u učenju	3,1
5.	Direktno pružanje pomoći u rešavanju različitih životnih problema	3,8	5.	Upućivanje učenika na dopunsku nastavu	3
6.	Upućivanje učenika na dopunsku nastavu	3,4	6.	Upućivanje učenika na dodatnu nastavu i angažovanje u radu sekcija	2,4
7.	Upućivanje učenika na dodatnu nastavu i angažovanje u radu sekcija	2,6	7.	Direktno pružanje pomoći u rešavanju različitih životnih problema	2
Ukupna aritmetička sredina		3,83	Ukupna aritmetička sredina		3,17

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Izveštaj o analizi potreba 2014. godine

Sušтина mentorske podrške: prednosti i slabosti

Ne postoji univerzalna odrednica koja objašnjava ulogu mentora – značaj mentorske uloge je upravo u tome što svaki pojedinačni mentor može, na osnovu ličnog mentorskog iskustva, da da različitu, a istovremeno u potpunosti relevantnu definiciju suštine mentorske podrške srednjoškolicima.

Od 259 anketiranih mentora, 239 ih je dalo svoje viđenje suštine mentorske podrške (184 žene i 54 muškarca). Manji broj mentora navodi da nemaju dovoljno iskustva da bi odredili suštinu, jer su imali jednog učenika, pojedini mentori suštinu mentorske podrške opisivali su kratko, kroz ključne reči, dok su 63 mentora na osnovu svog iskustva dali gotovo cele definicije mentorstva. Svaka od ovih definicija daje uvid u način rada mentora i svaka na svoj način ističe suštinu mentorstva, njegove zadatke, ciljeve i domete. (Prilog 8).

Različita viđenja suštine mentorske podrške strukturisana su unutar 12 tematskih kategorija (Tabela 2.9). Kvalitativna analiza pokazuje da su mentori određivali suštinu mentorske podrške na osnovu ličnog iskustva i uvida u različite „profile“ mentorisanih učenika, njihove potrebe, prioritete i aspiracije, ali i izazove u radu sa učenicima. (Tabela 2.10 i Prilog 8).

Primarna suština mentorske podrške je, sudeći prema broju mentora koji su je naveli (44), *Podrška u razvijanju sopstvenih potencijala učenika – podrška u psihičkom, organizacionom, pravnom, savetodavnom, materijalnom, emotivnom i karijernom smislu.*

Tabela 2.10: Suština mentorske podrške po oceni mentora

Suština mentorske podrške je:	Mentori:
Podrška u razvijanju sopstvenih potencijala učenika – podrška u psihičkom, organizacionom, pravnom, savetodavnom, materijalnom, emotivnom i karijernom smislu	44
Pomoć u nastavi, učenju, savlađivanju svih poteškoća, za dalje školovanje, za bolje sutra	37
Kontinuirano praćenje, praćenje postignuća, nadzor i posvećenost, briga o razvoju učenika	34
Komunikacija sa učenicom, empatija, osnaživanje, ohrabrivanje i zajedničko planiranje budućnosti	29
Sigurnost, poverenje, poštovanje i razumevanje	23
Afirmacija i podsticanje na završetak škole i dalje obrazovanje	20
Jačanje samopouzdanja učenika dovodi do povećanja svih potencijala učenika	13
Doživljaj škole kod učenika: da učenik vidi da u školi ima podršku da se izbori sa svojim problemima; da ima oslonac	12
Smanjenje osipanja, redovnost pohađanja	7
Motivacija za dolazak u školu i učenje	7
Socijalizacija i razvoj životnih veština	7
Saradnja sa roditeljima i širom zajednicom	6
Ukupno:	239

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259)

Na drugom mestu, po oceni 37 mentora, suština je *Pomoć u nastavi, učenju, savlađivanju svih poteškoća, za dalje školovanje, za bolje sutra*, a na trećem mestu *Kontinuirano praćenje, praćenje postignuća, nadzor i posvećenost, briga o razvoju učenika* (34).

U celini gledano, suština mentorske podrške je u objedinjavanju svih navedenih 12 kategorija, budući da samo jedna od navedenih kategorija nikada ne deluje nezavisno od ostalih – npr. podrška u razvijanju sopstvenih potencijala nije moguća bez podsticanja motivacije za dolazak u školu i učenje, ili bez komunikacije sa učenicom, empatije, osnaživanja, ohrabrivanja i zajedničkog planiranja budućnosti, itd. Podaci sugerišu da je važno da mentori generišu aktivno okruženje za učenje jer se time poboljšava percepcija autonomije i kompetencija učenika, učenicima se daje mogućnost izbora i mogućnosti za samostalno učenje i planiranje aktivnosti, čime se povećava njihov osećaj uspešnosti. Činjenica da različit broj mentora češće navodi, odnosno više ističe jednu u odnosu na ostale odrednice suštine mentorske podrške, pokazatelj je da svaki mentor, u kontekstu potreba svojih učenika, ima relativno drugačiji fokus.

Dodatno, način na koji mentori govore o suštini svog rada svedoči o njihovoj posvećenosti, njihovom viđenju značaja mentorske podrške i odnosu prema ulozi mentora

– većina mentora obezbeđivanje podrške učenicima vidi kao svojevrsnu misiju u kojoj kvalitativno menjaju živote mladih ljudi nabolje. Dosta njih neskriveno iskazuje posebno zadovoljstvo što su imali priliku da budu u ovoj ulozi. Ocene suštine mentorske podrške pokazuju i sa koliko suverenosti je većina mentora obavljala svoju ulogu.

Prednosti mentorske podrške. Od 259 anketiranih mentora, njih 229 dalo je odgovor na pitanje *koja je najznačajnija prednost/snaga mentorske podrške*; 30 mentora (19 žena i 11 muškaraca) nije dalo odgovor na ovo pitanje. Višestruki odgovori dobijeni od 229 mentora strukturisani su unutar 19 tematskih kategorija. (Tabela 2.10)

Najznačajnija prednost i snaga mentorske podrške, prema oceni mentora, je *Osećaj sigurnosti učenika, osećaj da imaju kome da se obrate, da imaju oslonac* – učenik u svakom momentu zna da nije sam, da ima nekoga ko mu je podrška u školi i van nje; svest kod učenika da još neko brine o njima; učenik zna da je prihvaćen; doživljava učenika da u školi imaju nekog svog, kome se mogu obratiti u svakom trenutku; značaj mentorske podrške je u tome što učenici koji su njeni korisnici vremenom razvijaju pozitivne osobine i menjaju odnos prema obavezama i školi. Pozitivan osećaj pripadnosti školi podiže motivaciju učenika za učenje i uspeh u učenju, kao i njihovo angažovanje i učešće u nastavnim i vannastavnim aktivnostima. Ovo se posebno odnosi na učenike koji su u riziku od napuštanja škole. Osećaj pripadnosti školi čini da deca romske nacionalnosti znaju da su prihvaćena i vrednovana u svojoj školi.

Druga najznačajnija prednost je *Pomoć i podrška učeniku u svakom smislu i usmeravanje da uspešno završe srednju školu i osposobe se za samostalan život*, a treća *Poverenje između mentora i učenika i razumevanje*. (Tabela 2.11)

Ocene najznačajnijih prednosti i snaga mentorske podrške istovremeno donekle govore i o načinu rada mentora – ima mentora koji koriste individualni pristup i individualizovani način rada sa učenicom i retkih mentora koji sa mentorisanim učenicima rade u manjim grupama.

Tabela 2.11: Najznačajnija prednost/snaga mentorske podrške

Prednost/snaga mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori:
Osećaj sigurnosti učenika, osećaj da imaju kome da se obrate, da imaju oslonac	65
Pomoć i podrška učeniku u svakom smislu i usmeravanje da uspešno završe srednju školu i osposobe se za samostalan život	43
Poverenje između mentora i učenika i razumevanje	41
Kontinuirana i sistematska kontrola postignuća učenika	31
Motivacija za učenje, redovno pohađanje nastave, bolja postignuća	28
Razvoj samopouzdanja učenika i podsticanje samostalnosti u radu i učenju	24
Otvorena komunikacija učenika i roditelja sa mentorom	24
Bolja postignuća učenika i nastavak školovanja	20
Unapređenje stepena inkluzivnosti škola	18
Individualni pristup i individualizovani način rada sa učenicom	17
Podizanje socijalnih kompetencija učenika	14
Doživljaj učenika da mogu da upravljaju svojim razvojem	10
Bolje upoznavanje učenika – uvid u celokupnu ličnost (socijalnu, ekonomsku, emocionalnu, zdravstvenu)	7
Osnaživanje učenika i razvoj vere u sopstvene potencijale, sposobnosti i vrednosti	7
Razvijanje odgovornosti, podsticanje ambicije i razvijanje vere u sopstvene sposobnosti i vrednosti	6
Empatija, razumevanje i briga za učenika	6
Smanjenje osipanja učenika, sprečavanje napuštanja škole	5
Materijalna podrška – ako dete nema novca za put i za hranu, ne možemo da razgovaramo o ostalim vidovima podrške	5
Rad u manjoj grupi omogućava bližu saradnju sa učenicima	2
BO	30
Ukupno:	403

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259)

Navedene prednosti i snage pokazuju suštinu i najznačajnije elemente ove mere podrške uključujući i njen značaj za školu u celini – jedna od prednosti koju mentori navode je *Unapređenje stepena inkluzivnosti škola i razmena primera dobre prakse*. Mentorstvo, navodi deo mentora, čini svako dete vidljivim i podjednako važnim članom zajednice; podstiče neposredan rad sa učenicima; bolje sagledavanje problema; profesionalni razvoj i stručno usavršavanje kroz odlične obuke i njihova primenljivost u praksi; obučeni mentori bolje razumeju socijalno ugrožene grupe i sagledaju značaj obrazovanja za romske učenike. Detaljniji uvid u svaku od navedenih prednosti dat je u Prilogu 9.

Slabosti mentorske podrške. Od 259 anketiranih mentora, njih 195 je dalo višestruke odgovore na pitanje *koja je najveća slabost/manjkavost mentorske podrške*, a 64 mentora (46 žena i 18 muškaraca) nije odgovorilo na ovo pitanje. Višestruki odgovori su grupisani unutar 20 kategorija. (Tabela 2.12)

Od 195 mentora koji su dali odgovore na ovo pitanje, 41 ocenjuje da mentorska podrška nema slabe strane, niti slabosti. Odgovori mentora grupisani su unutar 20 tematskih kategorija.

Prva slabost, po oceni 26 mentora, je to što *nije institucionalizovana*, odnosno što *nije sistemski mera* i *nema institucionalne podrške*, što zavisi od projekta. Ova grupa mentora smatra da mentorska podrška treba da bude sistemski rešenje i da bude prepoznata u sistemu; navodeći da je to nešto što svaka škola treba da ima kao poziciju, te da mentor treba da radi sa svom decom romske nacionalnosti, a ne samo sa onima koji su stipendirani.

Tabela 2.12: Slabosti/manjkavosti mentorske podrške

Slabosti mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori:
Nema slabosti – mentorska podrška nema slabe strane	41
To što nije institucionalizovano, nije sistemski mera	26
Nedostatak vremena za mentorsku podršku	20
Nedovoljna/slaba saradnja sa roditeljima	19
Nedovoljna saradnja sa vanškolskim institucijama i lokalnom zajednicom	18
Nije adekvatno osmišljena, isključeni su učenici sa nižim prosekom od 2,5–3,5	18
To što nisu uključene sve ugrožene grupe učenika	14
Mentorski rad nije vrednovan u dovoljnoj meri	13
Nedovoljna zainteresovanost jednog broja učenika	12
Neprihvaćenost od strane pojedinih kolega, česta diskriminacija, predrasude	11
Stipendije: uslovi, mali iznos, neredovne isplate	10
To što je školama prepušteno da same biraju mentore	10
Nezainteresovanost pojedinih mentora	10
Mali broj učenika obuhvaćenih podrškom	8
Nedostatak kontinuiteta podrške, nemamo dovoljno informacija o programu	8
Teško je održati kontinuitet u radu, teškoće prilikom sprovođenja mentorstva	8
Slaba mogućnost uticaja na tradicionalno ponašanje	7
Nedostatak obuka – potrebni su konkretniji sadržaji rada sa učenicima	7
Razvijenost mentorske podrške na severu, ne i na jugu Srbije	3
Porodica i učenik nisu informisani o značaju mentorske podrške	2
Mentorska podrška nije vidljiva u javnosti, u medijima	2
Ne znam	3
BO	64
Ukupno:	331

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259)

Druga slabost, gledano prema navodima mentora (20), je to što mentori, bilo da su nastavnici ili stručni saradnici, nemaju dovoljno vremena za rad jer su pretrpani mnogobrojnim drugim poslovima – treba više vremena izdvojiti za svakog pojedinog učenika; drugi poslovi onemogućavaju predaniji rad; manjak vremena usled previše papirologije i pisanja izveštaja; mentor mora biti rasterećen nekih školskih obaveza ili imati smanjenu normu časova da bi se kvalitetnije i svakodnevno bavio svojim učenicima; previše obaveza u isto vreme; teško je pored svih školskih obaveza i učenika i nastavnika naći termine za sastanke; previše administrativnih zahteva.

Nedovoljna/slaba saradnja sa roditeljima je treća slabost mentorske podrške po oceni 19 mentora koji navode slabu pristupačnost roditelja u saradnji; razućenost malih i ruralnih sredina, što otežava stalne kontakte sa porodicama i sredinom u kojoj učenik živi; izostanak podrške roditelja; nekad nam treba mnogo vremena i

snage da roditelji shvate značaj obrazovanja; slabosti se prikazuju u nemogućnosti da se deluje na porodice, njihove vrednosti i nevrednovanje obrazovnog sistema, učenici se ispisuju iz škole a roditelji to odobravaju, ponekad socijalni uslovi u kojima žive prevladaju kao negativni uticaji; devojčice se često udaju i napuštaju školu, itd. Ova grupa mentora zaključuje da roditelji moraju da shvate koliko je obrazovanje važno i da zajedno sa mentorom utiču na pozitivan ishod.

Važno je istaći i slabost, o kojoj govori 18 mentora, a koja se odnosi na to da mentorska podrška nije adekvatno osmišljena, pre svega zato što su isključeni učenici sa prosekom ocena nižim od 2,5–3,5. Ova grupa mentora ističe da su učenici sa nižim prosekom ocena pod najvećim rizikom od prevremenog napuštanja školovanja – a podršku su dobijali samo odlični i vrlo dobri, a njima u suštini i nije neophodan takav podsticaj da završe školu, oni to svakako žele. Podrška učenicima koji postižu više obrazovne rezultate je takođe neophodna, ali ona je drugačija, zahteva manje vremena i istrajnosti za mentora. Potrebna je, navodi ova grupa mentora, veća podrška učenicima koji postižu slabije rezultate i potiču iz socio-ekonomski ugroženijih porodica. Slabost je prebacivanje pažnje na bolje učenike, izdvajanje učenika od ostalih učenika kojima je takođe potrebna dodatna mentorska podrška; slabost je i pretvaranje mentora u svojevrsan servis i shvatanje kod nekih učenika da će on/ona pomoći da imaju bolji uspeh bez mnogo truda. Slabost je što ponekad ne predajemo tim učenicima, pa moramo da ih upoznajemo na druge načine ili ih ne vidamo dovoljno. Detaljniji uvid u svaku od navedenih slabosti dat je u Prilogu 10.

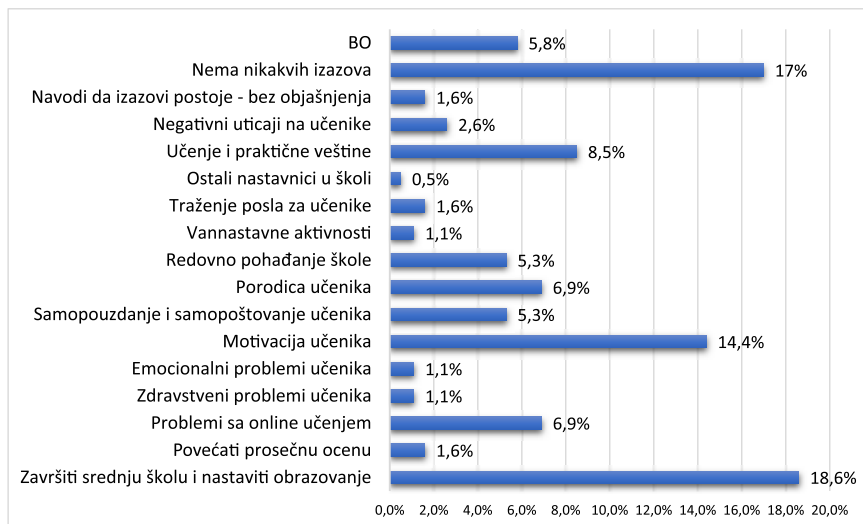
Izazovi za mentore. Podaci iz *Analize mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20.* pokazuju da su najčešći izazovi sa kojima su se mentori susretali tokom mentorstva u npr. školskoj 2019/20. godini,⁵⁹ oni koji se odnose na:

- Podsticanje učenika da završi srednju školu i nastavi obrazovanje – uspešan završetak završnog razreda, maturalni ispiti i nastavak obrazovanja (18,6%);
- Motivacija učenika – održavanje motivacije za učenje (14,4%);
- Učenje i praktične veštine učenika – jačanje veština za učenje i praktičnih veština učenika (8,5%);
- Porodica učenika – slaba saradnja sa porodicama učenika (6,9%);
- Redovno pohađanje nastave (5,3%), itd. (Grafikon 2.14)

Izazovi sa učenjem na daljinu pojavili su se nakon uvođenja online nastave, zbog pandemije COVID-19.

⁵⁹ Od ukupno 92 mentora angažovana u školskoj 2019/20. godini, 49 mentora je dalo 188 višestrukih odgovora na pitanje o izazovima – odgovori su grupisani unutar odgovarajućih tematskih kategorija. Procenti za svaku od kategorija su izračunati u odnosu na broj dobijenih odgovora (188).

Grafikon 2.14: Izazovi za mentore – školska 2019/20. godina

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. §/g

Motivacija i problemi učenika

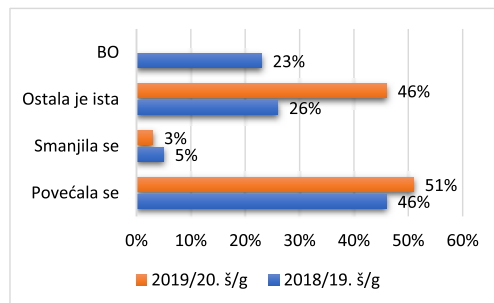
Motivacija učenika. Motivacija za učenje, za redovno pohađanje nastave, za bolja postignuća i sl. je, po oceni jednog broja mentora, značajna prednost mentorske podrške, ali i jedan od većih izazova za mentore – budući da motivacija učenika može da se smanji u zavisnosti od uticaja različitih faktora iz okruženja.

Mentori vide motivaciju kao posebno važan faktor u procesu učenja, ističući da su motivacija i samopoštovanje ključni faktori u postizanju boljih obrazovnih postignuća i većeg uspeha. Motivisani učenik, smatraju mentori, ima unutrašnju snagu da uči i koristi sopstvene potencijale, da poboljša obrazovne ishode i da se prilagodi zahtevima školskog konteksta. Dodatno, motivacija učenika za učenje identifikovana je kao element koji dosta utiče na opšti uspeh i zadržavanje učenika u školi.

Podaci iz *Analize mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20.*⁶⁰ pokazuju da se, prema percepciji mentora, motivacija učenika u 2018/19. povećala kod 46% učenika u odnosu na prethodnu školsku godinu, da je kod 26% učenika ostala ista kao i prethodne školske godine, a da se kod 5% učenika smanjila u odnosu na prošlu godinu. (Grafikon 2.15)

60 Tokom 2018/19. bilo je ukupno 312 mentorisanih učenika, a tokom i 2019/20. godine 176 učenika.

Grafikon 2.15: Motivacija učenika na kraju školske 2018/19. i 2019/20. godine

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

mentorisanih učenika jedan je od najčešćih izazova sa kojima se mentori suočavaju – budući da motivacija učenika u velikoj meri zavisi od njihovih i stavova njihovog neposrednog okruženja o obrazovanju.

Motivacija za učenje, posebno učenje uz verovanje u sebe, ključna je dimenzija koja utiče na uspeh učenika i njegov ostanak u školi – ističe veliki broj mentora. Zato je, kako navode mentori, važno je da se rano prepozna učenik sa smanjenim samopouzdanjem, da se na vreme utvrde i pojačaju faktori koji mogu da poboljšaju njegovo samopouzdanje i tako spreči rano napuštanje škole – npr. kroz sagledavanje odnosa između samopouzdanja učenika i njegovog uspeha u određenim nastavnim i van-nastavnim aktivnostima.

Problemi mentorisanih učenika. Podaci iz *Analize mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20.* pokazuju da je skoro polovina mentorisanih učenika (47% ili 82 od 176 koliko ih je bilo tokom 2019/20.) suočena sa višestrukim poteškoćama koje ometaju njihovo učenje i napredak u obrazovanju.

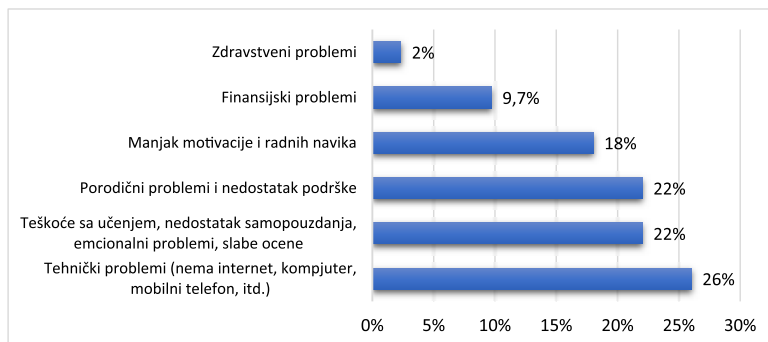
Tokom 2019/20. školske godine (usled COVID-19 pandemije i online učenja) najčešće su navođeni tehnički problemi (loša ili nikakva internet veza, nedostatak odgovarajuće tehničke opreme - računara, mobilnog telefona, itd.) u kombinaciji sa nedostatkom samopouzdanja, emocionalnim problemima, slabim ocenama, nedostatkom porodične podrške i na kraju finansijskim problemima. (Grafikon 2.16).

Deo učenika se tokom 2019/20., prema navodima mentora, suočavao sa velikim problemima na sva tri nivoa: škola (npr. slabe ocene, nedostatak osećanja pripadnosti školi), porodica (nedostatak podrške porodice, finansijskih sredstava, odgovarajuće tehničke opreme) i lični nivo (nedostatak samopouzdanja i samopoštovanja, emocionalni problemi, nedostatak motivacije i navika za rad/učenje, zdravstveni problemi).

U 2019/20. motivacija je porasla kod više od polovine učenika (51%), ostala je nepromenjena kod nešto manje od polovine učenika (46%), a kod 3% učenika motivacija je opala.

Poboljšanje motivacije u osnovi predstavlja pokušaj promene „načina razmišljanja“ i stavova učenika o obrazovanju. Pojačavanje i održavanje motivacije mentorisanih učenika jedan je od najčešćih izazova sa kojima se mentori suočavaju – budući da motivacija učenika u velikoj meri zavisi od njihovih i stavova njihovog neposrednog okruženja o obrazovanju.

Grafikon 2.16: Poteškoće sa kojima su se mentorisani učenici suočavali tokom 2019/20. š/g

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

Ovi problemi i poteškoće utiču na redovnost učenika, motivaciju, učenje i obrazovna postignuća uopšte – što ide u prilog tvrdnji da se veza između socio-ekonomskog konteksta učenika i njihovog obrazovnog postignuća čini trajnom i značajnom. Koristeći PISA podatke iz 2018. godine (OECD, 2019), OECD je zaključio da su učenici iz domaćinstava sa niskim socio-ekonomskim nivoom u nepovoljnom položaju u školama jer im nedostaje akademsko porodično okruženje, što utiče na njihov akademski uspeh u školi.⁶¹ S druge strane, roditelji sa višim socio-ekonomskim statusom mogu svojoj deci da pruže finansijsku podršku i kućne resurse za individualno učenje. Da li su učenici uspešni u školi ili rizikuju rano napuštanje, u velikoj meri zavisi od njihovog socio-ekonomskog statusa. Efekti socio-ekonomskog statusa jasno su prisutni u svim evropskim sistemima obrazovanja. Uticaj socio-ekonomskog statusa, porodičnog porekla i okruženja za učenje kod kuće prelazi sa jedne na sledeću generaciju.⁶²

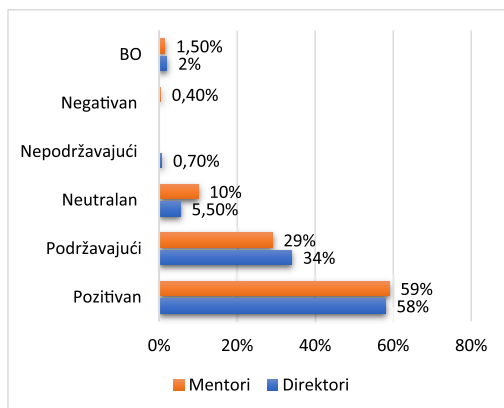
Odnos školskog tima prema mentorskoj podršci

Odnos članova školskog tima prema mentorskoj podršci je duplo više pozitivan nego što je podržavajući, smatra više od polovine mentora (59%) i skoro isto toliko direktora (58%).

61 PISA 2018, Insights and Interpretations, Andreas Schleicher, OECD, dostupno na: <https://www.oecd.org/pisa/PISA%202018%20Insights%20and%20Interpretations%20FINAL%20PDF.pdf>

62 Evropski priručnik za škole, dostupan na: <https://www.schooleducationgateway.eu/en/pub/resources/toolkitsforschools/subarea.cfm?sa=23>

Grafikon 2.17: Odnos članova školskog tima prema mentorskoj podršci

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Nešto više od četvrtine mentora (29%) navodi da ima podršku od članova školskog tima, odnosno da članovi školskog tima imaju podržavajući odnos prema ovoj vrsti podrške. Malo više od trećine direktora (34%) deli isto mišljenje. Grafikon 2.17.

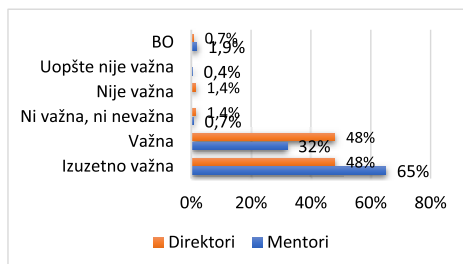
Nedostatak podrške školskog tima naveo je jedan broj mentora kao vrstu slabosti mentorske podrške, o čemu je bilo reči u prethodnom odeljku. O potrebi

da se pojača podrška školskog tima i matične škole u celini govorio je deo mentora u kontekstu davanja predloga za institucionalizaciju.

Program mentorske podrške zahteva timski rad unutar škole i podrška svih zaposlenih u školi je izuzetno važna za uspeh mentorstva, a posebno za stvaranje klime da su učenici romske nacionalnosti u potpunosti prihvaćeni. Prihvatanje mentorske podrške od strane školskog kolektiva, podrška radu mentora, uključivanje svih zaposlenih u rad sa romskom decom i podrška škole koju učenik pohađa su pokazatelji koji, prema navodima oko trećine mentora, govore pozitivno o atmosferi dobrodošlice i prihvatanja svih učenika na isti način. Ovakva atmosfera na kraju razvija kod učenika osećaj pripadnosti školi, doprinosi njegovoj socijalizaciji, podstiče opušteniju interakciju sa vršnjacima i razvija slobodniju komunikaciju sa nastavnicima.

Ocena značaja i doprinosa mentorske podrške

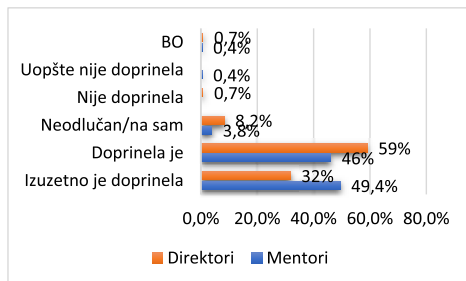
Grafikon 2.18: Važnost mentorske podrške za obrazovnu inkluziju učenika

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Stavovi mentora i direktora o važnosti mentorske podrške za obrazovnu inkluziju učenika romske nacionalnosti se ne razlikuju. Velika većina mentora (97%) i velika većina direktora (96%) deli mišljenje da je mentorska podrška (izuzetno) važna za obrazovnu inkluziju učenika. (Grafikon 2.18).

Grafikon 2.19: Doprinos mentorske podrške obrazovnoj inkluziji učenika

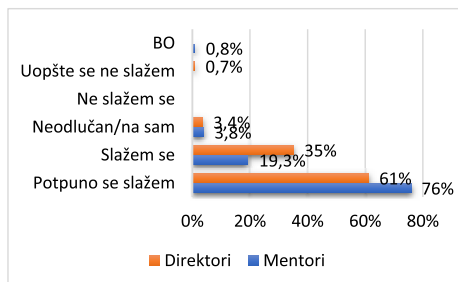

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Mentorska podrška je (izuzetno) doprinela inkluziji učenika romske nacionalnosti stav je velike većine mentora (95,4%) i direktora (91%).

Retki su mentori (0,4%) i direktori (0,7%) koji smatraju da podrška nije doprinela inkluziji romskih učenika. (Grafikon 2.19)

Grafikon 2.20: Mentorska podrška bi mogla da bude značajan vid podrške i drugim učenicima

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Podatak koji posebno govori o značaju mentorske podrške je mišljenje više od dve trećine mentora (76%) da bi mentorska podrška mogla da bude značajan vid podrške i drugim učenicima koji dolaze iz sličnih socio-ekonomskih uslova. (Grafikon 2.20)

Mentorstvo u prvi plan ističe potrebe pojedinačnog učenika, naglašava značaj prilagođavanja mera i vrsta podrške

razvojnim potencijalima i afinitetima konkretnog tinejdžera i podstiče razvoj ličnosti učenika u pravcu koji će mu omogućiti da postane ono što želi.

Analiza podataka prikupljenih za potrebe analize petnaestogodišnje primene mentorske podrške pokazala je da je mentorstvo višeslojan proces koji koristi najviše učeniku, ali ništa manje i samom mentoru i školi u celini. U celini gledano, analiza prikupljenih podataka je pokazala značaj, ukazala na suštinu mentorske podrške i ključne karakteristike mentorstva:

- Institut mentora je višestruko koristan i bez sumnje neophodan mehanizam podrške koji pomaže učeniku (bez obzira na nacionalnost) da nauči da upravlja sopstvenim učenjem kako bi povećao svoj potencijal, razvio svoje veštine, poboljšao svoju uspešnost i postao čovek kakav želi da bude.
- Mentorstvo i način mentorske podrške zavise od konteksta, odnosno od učenika do učenika – ne postoji uniformni model mentorske podrške, ali postoji model mentorskog rada koji daje željene rezultate i omogućava kontinuirani razvoj učenika i istovremeno profesionalni razvoj mentora.

- Mentorstvo je posebno važan i neophodan vid podrške srednjoškolcima romske nacionalnosti jer se mentorskom podrškom kompenzuju nejednake šanse sa kojima većina romske dece ulazi u svet obrazovanja.
- Uspešan mentorski program podrazumeva dobro razrađen plan zajedničkog rada mentora i srednjoškolca i zasnovan je na unapred zajednički zacrtanim, očekivanim rezultatima, međusobnom poverenju i empatiji.
- Efektivno mentorstvo je zasnovano na unapred definisanim načelima mentorskog rada, odgovarajućoj metodologiji rada mentora i proceduri praćenja napredovanja učenika.
- Podaci pokazuju da je metodologija rada mentora zasnovana na činjenici da je mentorstvo proces koji ima najmanje pet sukcesivnih faza: 1) prepoznavanje potreba učenika, 2) izgradnja međusobnog poverenja između mentora i učenika, 3) zajedničko definisanje ciljeva koje učenik treba da ostvari, 4) napredovanje učenika i praćenje ostvarivanja zacrtanih ciljeva i rezultata i 5) redovno vrednovanje ostvarenih ishoda učenika.
- Iskustva mentora govore da mentorisani srednjoškolci pokazuju: a) redovnost, odgovornost, više truda i rada, bolji uspeh, b) povećano samopouzdanje i samopoštovanje i c) poboljšane socijalne i komunikacijske veštine.
- Mentorstvo nije uspelo značajno da utiče na dalje obrazovanje učenika jer su srednjoškolci romske nacionalnosti primarno usmereni na to da što pre dođu do posla i obezbede redovne izvore prihoda.

ANALIZA STANJA PRE I NAKON
UVOĐENJA MENTORSKE PODRŠKE

3. Analiza stanja pre i nakon uvođenja mentorske podrške

U ovom odeljku data je analiza podataka koji se odnose na a) obrazovanje romskih srednjoškolaca pre i nakon uvođenja programa mentorske podrške i na b) ostvarene ishode i rezultate mentorske podrške nakon 15 godina prakse.

Stanje pre i nakon uvođenja mentorske podrške

Analiza stanja **pre uvođenja programa mentorske podrške** odnosi se na period od popisa 2002., što je istovremeno i godina kada su Romi dobili status nacionalne manjine,⁶³ do školske 2007/08. godine, kada je počela primena programa mentorske podrške u srednjim školama na teritoriji AP Vojvodine. Analiza stanja **nakon uvođenja programa mentorske podrške** odnosi se na period od petnaest godina – od 2007/08. do avgusta 2021/22. školske godine kada je FOR obustavio program mentorske podrške učenicima romske nacionalnosti. Za potrebe obe ove analize korišćeni su sekundarni izvori podataka – podaci iz popisa 2002. i 2011. godine i podaci iz dostupnih izveštaja i studija iz oba navedena perioda, uključujući domaće i međunarodne izveštaje (izveštaji Evropske komisije, studije i analize UNICEF-a, Svetske banke, UNDP, itd.) i nacionalne izveštaje MPNTR o napretku inkluzivnog obrazovanja.

Srednjoškolsko obrazovanje romske dece pre i nakon uvođenja programa mentorske podrške se, gledano prema podacima prikupljenim iz različitih izvora, u velikoj meri razlikuje u pogledu stope obuhvata učenika, transfera iz osnovne u srednju školu, ranog napuštanja škole i stope završavanja srednje škole.

Podaci pokazuju da je sa svakom godinom trajanja mentorske podrške kontinuirano rastao obuhvat i broj učenika koji redovno pohađaju srednje škole, uključujući i broj učenika koji je završavaju, a da je kontinuirao opadao broj dece koja rano napuštaju srednje obrazovanje (Tabela 3.1):

- **Obuhvat dece romske nacionalnosti srednjoškolskim obrazovanjem – u periodu od 2005. do 2019. godine porastao je za 18%:**
 - 2005. godine – samo 10% učenika iz romskih naselja pohađalo je srednju školu (MICS 3, 2005.);⁶⁴

63 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, član 4. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html

64 *Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji*, (Izveštaji o monitoringu) Srbija 2007, Fond za otvoreno društvo, Srbija, dostupno na: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/8e4fcf0a-87bf-4936-941f-a16aeca3cc30/serbia2_20070329_0.pdf

- 2011. godine – prema popisu iz 2011., RZS navodi da srednje obrazovanja ima 11,5% Roma, a da je u vreme popisa 2011. srednje škole pohađalo 10,5%, odnosno svega 3020 tinejdžera romske nacionalnosti;⁶⁵
- 2014 – 2019. godine – obuhvat je sa 22% u 2014. godini porastao na 28% u 2019. godini, prema izveštaju Evropske komisije o napretku Republike Srbije za 2021. godinu;⁶⁶
- **Stopa prelaska dece romske nacionalnosti iz osnovnih u srednje škole – u periodu od 2004. do 2021. povećana za 44,3%:**
 - 2004/05. godine – svega 8,3% dece romske nacionalnosti nastavlja obrazovanje na srednjem nivou (REF, 2004.);⁶⁷
 - 2019/20. godine – stopa prelaska tinejdžera romske nacionalnosti iz osnovne u srednju školu je 52,6% (MPNTR, 2019/20.).⁶⁸
- **Stopa osipanja romskih srednjoškolaca iz srednje škole – u periodu od 2004. do 2022. smanjena za 37,6%:**
 - 2007/08. godine – 38% učenika napušta srednju školu;⁶⁹
 - 2014/15. godine – 7% učenika napušta srednju školu,⁷⁰ (Tabela 3.2);
 - 2019/20. godine – 2,3% učenika napušta srednje škole,⁷¹ (Tabela 3.2);
 - 2021/22. godine – 0,46% učenika napušta srednje škole (REF, 2021.). (Tabela 3.2);
- **Stopa završavanja srednje škole – u periodu od 2004. do 2019/20. povećana za 54,8%:**
 - 2004/05. godine – 6,2% romskih srednjoškolaca završilo srednju školu⁷²
 - 2019/20. godine – 61% romskih srednjoškolaca završilo srednju školu, (MPNTR, 2019/21.) što je povećanje od 20% u odnosu na MICS 5 iz 2014.

65 Romi u Srbiji, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, 2014. Dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>

66 Izveštaj Evropske komisije o napretku Republike Srbije za 2021. godinu. Dostupno na: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_oktobar_21.PDF

67 REF - Situacija u zemlji i radna strategija REF-a. Dostupno na: https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_strategy_sr_srpski_09_05.pdf

68 MICS 6 2019 Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2019, dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/16076/file/MICS%206%20Multiple%20Indicator%20Cluster%20Survey.pdf>;

69 Romska deca u „specijalnom“ obrazovanju u Srbiji – prezastupljenost, niska postignuća i uticaj na život, *Istraživanje o školama i odeljenjima za decu sa teškoćama u razvoju*, Institut za otvoreno društvo, 2010. Dostupno na: <https://www.cipcentar.org/preuzimanje/publikacije/Romska%20deca%20u%20specijalnom%20obrazovanju%20s%20Srbiji.pdf>

70 Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u RS za period 2022- 2030. („Službeni glasnik RS“, broj 30/18). Dostupno na: <https://www.minljmpdd.gov.rs/strateska-dokumenta.php>

71 Ibid

72 REF Country Strategy 2005. REF - Srbija - Situacija u zemlji i radna strategija REF-a. Dostupno na: https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_strategy_sr_srpski_09_05.pdf

Navedeni rezultati ostvareni su udruženim delovanjem različitih mera – afirmativnih mera⁷³ (što podrazumeva mere koje se odnose na obezbeđivanje većeg obuhvata - upis), stipendija i mentorske podrške (što podrazumeva mere za sprečavanje osipanja, održavanje redovnosti pohađanja i ostvarivanje boljih postignuća). Svaka od ovih mera ima svoj značaj i daje rezultate, međutim, udruživanjem ovih mera postiže se znatno više nego bilo kojom od ovih mera pojedinačno.

Podaci pokazuju da se broj romskih učenika koji se upisuju u srednje škole primenom afirmativnih mera u periodu od 2005/06 – 2015/16. značajno povećao (gotovo šest puta u periodu od deset godina – sa 67 u 2005/06. na 422 u 2015/16.) – u navedenom periodu ukupno 2153 romska učenika upisana su u srednju školu na osnovu mera afirmativne akcije.⁷⁴

Nema podataka o tome da li je i koliki broj učenika koji su dobijali stipendije i mentorsku podršku bio upisan primenom afirmativnih mera.

Primenom mera *stipendiranja i mentorske podrške* u periodu od 2007/08. do 2021/22., broj romskih srednjoškolaca se povećao skoro 28 puta – sa 300 učenika u 2007/08. na ukupno 8176 učenika koji su u ovom periodu pohađali srednju školu uz obezbeđene stipendije i mentorsku podršku. Tokom prvih sedam godina vojvođanskog projekta radi se o ukupno 1643⁷⁵ i tokom narednih osam godina 6533 učenika – prema podacima iz dokumentacije FOR-a.

Upis Roma na studije visokog obrazovanja u periodu od 2002. do 2018. porastao je samo za 1,7% – sa 0,3% pripadnika romske zajednice koji su, prema podacima iz popisa 2002., imali visokoškolsko obrazovanje⁷⁶ na manje od 2% Roma koji su, prema izveštaju MPNTR,⁷⁷ bili akademski građani u 2018. godini.

Uprkos ostvarenim rezultatima, podaci pokazuju da je danas međuetnički jaz u obuhvatu učenika romske nacionalnosti i učenika iz opšte populacije srednjim obrazovanjem i dalje izrazito veliki – **jaz je 62%**. Prema podacima MPNTR (MPNTR, 021.), obuhvat dece iz opšte populacije srednjim obrazovanjem je ispod 90% – samo 28% dece koja živi u romskim naseljima upisuje srednju školu.⁷⁸

73 Mere afirmativne akcije usmerene na romsku populaciju sprovede se sporadično od 2003. godine, a sistematski od 2005. godine. Izvor: „Analiza primene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i preporuke za poboljšanje mera”, Jasminka Čekić Marković, SIPRU 2016. Dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/analysis-of-the-application-of-affirmative-measures-in-the-field-of-roma-education-and-recommendations-for-improvement-of-measures-study-published/>

74 „Analiza primene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i preporuke za poboljšanje mera”, Jasminka Čekić Marković, SIPRU, jun 2016. Dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/analysis-of-the-application-of-affirmative-measures-in-the-field-of-roma-education-and-recommendations-for-improvement-of-measures-study-published/>

75 Izveštaj sa projekta *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 – 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta – rezultati*. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

76 Policy studija Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja, Beograd, 2010. Dostupno na: <https://www.cpes.org.rs/Publikacije/Afirmativne%20akcije%20za%20Rome%20u%20oblasti%20obrazovanja.pdf>

77 Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine. Dostupno na: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

78 Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine. Dostupno na: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

Tabela 3.1: Pregled podataka o srednjoškolicima romske nacionalnosti pre i nakon uvođenja (projektna) mentorske podrške

Podaci o srednjoškolicima romske nacionalnosti – pre i nakon uvođenja mentorske podrške		Nakon uvođenja ⁸⁰ (projektna) mentorske podrške: od 2007/08 – 2021/22. š/g		Plan do 2030. – cijane vrednosti do 2030. godine ⁸¹
Pre uvođenja ⁷⁹ (projektna) mentorske podrške: do 2007/08. š/g				
Procenat učenika koji pohađaju SŠ	10% (MICS 3; 2005.)	Obuhvat učenika u SŠ	28% (MPNTR: 2019/21.)	
Procenat učenika koji nastavljaju obrazovanje na srednjem nivou	8,3% (REF: 2004.)	Stopa prelaska iz OŠ u SŠ	52,6% (MPNTR:2019/21.)	Stopa prelaska u srednju školu za učenike romske nacionalnosti: 80%
Procenat Roma koji završe srednje obrazovanje	6,2% (REF: 2004.)	Stopa završavanja SŠ	61% (MPNTR:2019/21.) što je povećanje od 20% u odnosu na MICS 5 iz 2014.	Stopa završavanja srednje škole: 98%
Stipendije za učenike u srednjim školama	Nije bilo stipendija ⁸² (REF: 2004.)	Za prvih 7 š/g: od 2007/08. do 20013/14. š/g ukupno dodeljeno (Pok. sekret. APV i REF) Za poslednjih 7 š/g (2014/15-2021/22.) ukupno dodeljeno (REF) Stipendije za učenike za 2021/22. š/g iz budžeta RS Za prvih 7 š/g: od 2007/08. do 20013/14. angažovano Za poslednjih 8 š/g angažovano	1643 stipendije (do 2014.) 6.533 stipendije (MPNTR: 2019/21.; FOR: 2023.) 1114 stipendija (MPNTR: 2022.) 110 mentora/preko 80 SŠ (APV: 2014.) 373 mentora u 216 SŠ (REF: 2023.)	-- -- -- --
Mentorska podrška za učenike SŠ RN	--			

79 REF Country Strategy 2005, Srbija - *Situacija u zemlji i radna strategija REF-a*, str. 12. (Izvor: Studija o proceni potreba, 2004.). Dostupno na: https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_strategy_sr_srpski_09_05.pdf

80 MICS 6 2019 Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2019. Dostupno na: <https://www.unecef.org/serbia/media/16076/file/MICS%206%20Multiple%20Indicator%20Cluster%20Survey.pdf>; Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine. Dostupno na: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

i Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

81 Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine, dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

82 Stipendije se zasnivaju na postignuću (materijalni položaj porodice učenika/studenta doprinosi izboru kandidata samo sa oko 5%), te se romski učenici i studenti za njih najčešće ne kvalifikuju. REF Country Strategy 2005, Srbija - *Situacija u zemlji i radna strategija REF-a*, str. 10. Dostupno na: https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_strategy_sr_srpski_09_05.pdf

Osipanje učenika SŠ	38% (2007/8.) ⁸³	Za prvih 7 š/g: od 2007/08. do 20013/14. š/g u proseku Za poslednjih 8 š/g (2014/15-2021/22.) u proseku	4,2% (APV: 2014.) 2,5% (REF: 2023.)	---
Procenat dece upisane u specijalne škole i odeljenja	39,34% (REF: 2004.)	18% dece od ukupne populacije dece u „specijalnim školama” su deca romske nacionalnosti (2016.) ⁸⁴		Zastupljenost učenika romske nacionalnosti u školama za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju: 2,1%
Upis na više i visoko obrazovanje	0,3% (2002.) ⁸⁵	Manje od 2% Roma i Romkinja uključeno u visoko obrazovanje (MPNTR: 2018.)		- Stopa prelaska učenika/ca romske nacionalnosti na visokoškolske institucije: 15% - Stopa završavanja višeg i visokog obrazovanja: 4%

83 Romska deca u „specijalnom” obrazovanju u Srbiji – prezastupljenost, niska postignuća i uticaj na život, *Istraživanje o školama i odeljenjima za decu sa teškoćama u razvoju*, Institut za otvoreno društvo, 2010. Dostupno na: <https://www.cipcentar.org/preuzimanje/publikacije/Romska%20deca%20u%20specijalnom%20obrazovanju%20s%20Srbiji.pdf>

84 IPSSOS, MPNTR i UNICEF, istraživanje 2016.godine. Navedeno prema STRATEGIJI za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

85 Policy studija Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja, Beograd, 2010. Dostupno na: <https://www.cpes.org.rs/Publikacije/Afirmativne%20akcije%20za%20Rome%20u%20oblasti%20obrazovanja.pdf>

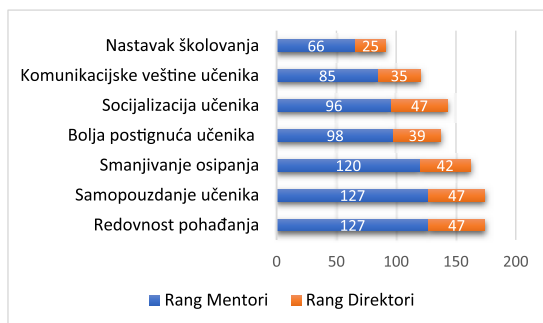
Uticaj i ostvareni rezultati mentorske podrške

Procena uticaja mentorske podrške zasnovana je na podacima iz dva online upitnika za mentore i direktore srednjih škola, dok je analiza ostvarenih rezultata utvrđena na osnovu kvalitativne i kvantitativne analize dokumentacije i mentorskih baza podataka FOR-a.

Procena uticaja mentorske podrške

Ne postoje značajne razlike u rangiranju uticaja mentorske podrške na učenike između mentora i direktora. Mentorska podrška je u svim školama najviše bila usmerena i najviše je doprinela redovnosti pohađanja i podizanju samopouzdanja učenika – jednoglasni su u oceni mentori i direktori. Ovakve ocene uticaja mentorske podrške svedoče da je, bez obzira na stipendijsku podršku, mogućnost neredovnog pohađanja i eventualnog ranog napuštanja škole primarni problem srednjoškola, problem u čije rešavanje mentori ulažu najviše vremena i truda. Na drugom mestu po oceni mentora je uticaj na smanjivanje osipanja, a prema oceni direktora to je uticaj na socijalizaciju učenika. (Grafikon 3.1.)

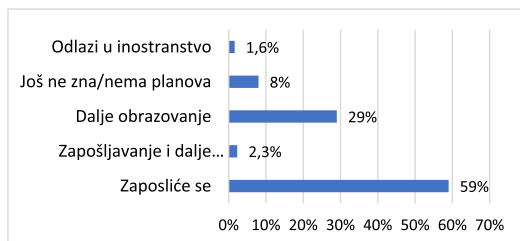
Grafikon 3.1: Rang – uticaj mentorske podrške

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Na trećem mestu je uticaj na ostvarivanje boljih postignuća, više po oceni mentora, a manje po oceni direktora – budući da direktori ocenjuju da je mentorska podrška više doprinela socijalizaciji, a manje ostvarivanju boljih obrazovnih ishoda. Uticaj mentorske podrške na komunikacijske veštine učenika je na petom mestu po oceni obe grupe ispitanika.

Grafikon 3.2: Planovi učenika koji su završili srednju školu 2019/20. godine

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i

Prema oceni mentora i direktora, mentorska podrška je najmanje doprinela podsticanju učenika da nastave obrazovanje. (Grafikon 3.1.)

Podaci iz *Analize mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20.* pokazuju da od 135 stipendista koji su završili srednju školu 2019/20., više od polovine (59%) planira odmah da se zaposli, nešto više od četvrtine planira da nastavi obrazovanje (29%), 8% kaže da još ne znaju, da nemaju planova, a 2,3% namerava da se zaposli i da nastavi obrazovanje, dok 1,6% odlazi u inostranstvo. (Grafikon 3.2)

Ostvareni rezultati – efektivnost mentorske podrške

U toku sedmogodišnjeg trajanja vojvođanskog Projekta, od školske 2007/08. do 2013/14. godine, obezbeđeno je ukupno 1.643 stipendije za učenike iz preko 90 škola sa sedištem na teritoriji AP Vojvodine. Angažovano je ukupno 110 nastavnika / stručnih saradnika, koji su pružali mentorsku podršku. Od ukupno 121 redovne srednje škole na teritoriji AP Vojvodine, u Projekat je bilo uključeno više od 90 srednjih škola.

Tokom narednih osam godina, od školske 2014/15. do kraja 2021/22. godine, obezbeđeno je ukupno 2954 stipendija za učenike iz preko 216 srednjih škola na teritoriji Srbije. Angažovano je preko 373 nastavnika / stručnih saradnika, koji su pružali mentorsku podršku. Od ukupno 454 državne srednje škole u Srbiji, u program mentorske podrške bilo je uključeno više od 216 srednjih škola.

Ipak, procenu efektivnosti mentorske podrške nije moguće dosledno sprovesti budući da ne postoji jedinstvena baza podataka o broju dece koja su bila obuhvaćena programom, broju novoupisanih učenika po školskim godinama i broju mentorisanih učenika po razredima u okviru svake školske godine – ni za jednu od faza primene ove podrške.

Podaci o broju stipendista koji su imali mentorsku podršku i broju učenika koji su završili srednju školu za period od 2007/08. do 2012/13. (u Tabeli 3.2) jasno ukazuju na stopu odustajanja po školskim godinama – osim za dve školske godine 2013/14. i 2021/21. za koje nema dostupnih podataka.

Međutim, podaci o broju stipendista i broju učenika koji su završili srednju školu za period od 2014/15. do 2021/22. su naizgled u raskoraku u odnosu na navedenu stopu odustajanja (u Tabeli 3.2) – razlog za to je jedan od uslova konkursa za dobijanje stipendija. Reč je o uslovu u kojem se kaže da učenik može da učestvuje na

konkursu za dobijanje stipendije ukoliko je školske 2014/15. godine upisan prvi put kao redovan učenik u prvi, drugi, treći ili četvrti razred srednje škole (gimnazije, stručne ili mešovite). Ovaj uslov je primenjivan u konkursima za svaku narednu školsku godinu do 2019/20. kada je Ministarstvo preuzelo stipendiranje srednjoškola romske nacionalnosti.

Raskorak između broja korisnika/stipendista i broja učenika koji su završavali srednju školu u ovom periodu, što se vidi u Tabeli 3.2, posledica je činjenice da je FOR od školske 2014/15. godine nadalje dodeljivao stipendije svim učenicima romske nacionalnosti od 1–4 razreda i da je te 2014/15. godine u srednjim školama koje su bile uključene u program bilo ukupno 525 romskih stipendista, od čega je 98 onih koji su bili u završnim razredima.

Nema dostupnih podataka na osnovu kojih je moguće utvrditi koliko je od 2015/16. nadalje novoupisanih stipendista u svakoj narednoj školskoj godini, a koliko ih je preostalo po različitim razredima iz prethodne školske godine.

Stopa napuštanja škole je imala stabilan trend opadanja u prve četiri godine vojvođanskog projekta i poslednje tri godine primene mentorske podrške – u svim ostalim školskim godinama rano napuštanje škole je variralo od jedne do druge godine. Uprkos tome, efektivnost mentorske podrške u pogledu sprečavanja i smanjivanja osipanja je evidentna budući da je stopa napuštanja značajno smanjena za 34,2% – sa 38% koliko je bilo do 2007/8. na u proseku 3,8% u proteklih petnaest godina. (Tabela 3.2)

Prosek ocena na kraju svake školske godine se gotovo kontinuirano povećavao ako se izuzmu dve školske godine (2011/12. i 2012/13.) kada je u srednjim školama u Vojvodini bio u blagom padu i dve godine za koje nedostaju podaci (školska 2013/14. i 2021/22. godina). Efektivnost mentorske podrške u pogledu povećanja obrazovnih postignuća učenika nije posebno došla do izražaja budući da je prosečan ostvareni uspeh za sve godine niži u odnosu na uslov konkursa – prosečan ostvareni uspeh za sve godine je 3,41, a uslov konkursa je bio da su učenici prethodni razred završili sa prosečnom ocenom od 2,00 do 3,50. (Tabela 3.2)

Rezultati dosadašnje mentorske podrške, gledano prema podacima prikazanim u Tabeli 3.2, pokazuju da je u periodu od 2007/8. do kraja 2020/21. školske godine (budući da nema dostupnih podataka za 2021/22.) ukupno 2236 romskih tinejdžera završilo srednju školu – u proseku 180 učenika svake školske godine. Svake školske godine u proseku 328 učenika dobijalo je stipendije i mentorsku podršku od 118 mentora koliko ih je u proseku bilo angažovano po školskoj godini – u prosečno 127 srednjih škola uključenih po školskoj godini.

Korisno bi bilo imati podatke za 2021/22., a posebno podatke o broju učenika nižih razreda koji su od 2021/22. školske godine ostali bez mentorske podrške – i koliko njih će na kraju ove 2022/23. i narednih školskih godina završiti srednju školu.

Tabela 3.2: Rezultati stipendijske i mentorske podrške u prethodnih 15 godina – od školske 2007/2008. do 2021/2022. godine

	SSMP* realizovan samo u srednjim školama AP Vojvodine ⁸⁶					SSMP* realizovan u srednjim školama na teritoriji cele Srbije**									
	2007/8.	2008/9.	2009/10.	2010/11.	2011/12.	2012/13.	2013/14.	2014/15.	2015/16.	2016/17.	2017/18.	2018/19.	2019/20.	2020/21.	2021/22.
Broj korisnika/stipendista	355	267	170	66	404	340	41	525	516	498	500	312	176	427	
Broj učenika koji su završili srednju školu	329	250	165	66	375	320		98	103	126	148	121	135	105	
Stopa napuštanja škole	7,32%	6,37%	2,94%	0,00%	7,18%	5,88%		7%	3%	1%	2,4%	3,52%	2,27%	0,46%	
Prosek na kraju školske godine	3,41	3,49	3,64	3,88	3,53	3,73	Nema podataka	2,88	3,11	3,11	3,17	3,22	3,45	3,73	Nema podataka
Broj uključenih škola	Od ukupno 121 ⁸⁷ redovne srednje škole na teritoriji AP Vojvodine, u Projekt je uključeno više od 90 škola. ⁸⁸														
Broj angažovanih mentora	60	38	100	77	85	78		201	193	182	174	134	92	124	

Izvor: Mentorske baze podataka i dokumentacija FOR-a

*SSMP - Program stipendiranja i mentorske podrške za učenike srednjih škola romske nacionalnosti (REF - Secondary Scholarship and Mentorship Program for Roma Students).

**Napomena: Podatke za 2020/21. š/g treba uzeti sa rezervom pre svega zbog promenjenog režima rada škola i mentora usled COVID-19 pandemije i uvođenja vanrednog stanja (6. marta 2020.).

86 Videti šire u izveštaju sa projekta *Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 - 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta - rezultati*. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf

87 Danas, 2023. godine, postoji ukupno 119 redovnih javnih srednjih škola i 10 srednjih škola za učenike s poteškoćama u razvoju i invaliditetom, u 40 lokalnih самоуправа. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/etext.php?ID_mat=1286

88 Navedeno prema pomenutom izveštaju sa vojvodanskog projekta.

PRAVNI OKVIR INSTITUCIONALIZACIJE
MENTORSKE PODRŠKE

4. Pravni okvir institucionalizacije mentorske podrške

U ovom odeljku je data kratka analiza pravnog okvira koja obuhvata a) međunarodni pravni okvir, b) nacionalni zakonski okvir, c) nacionalna strateška dokumenta koja se odnose na unapređivanje položaja Roma i d) aktuelnu reformu obrazovanja u okviru REdiS 2030. projekta.

U ovom odeljku fokus će biti stavljen na međunarodna, nacionalna zakonska akta i strategije koje se odnose obrazovanje i to pre svega na srednjoškolsko obrazovanje Roma.

Međunarodni pravni okvir

Pravo na obrazovanje utvrđeno je u nizu međunarodnih dokumenata: Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, 1948., (čl. 26)⁸⁹; Konvencija UN protiv diskriminacije u obrazovanju, 1960.⁹⁰; Milenijumski ciljevi razvoja (MCR2, zadatak 2).⁹¹ Jedan od najznačajnijih dokumenata je Konvencija o pravima deteta, 1989. (čl. 28. i 29) koja države potpisnice obavezuje da obezbede besplatno osnovno obrazovanje i odgovarajuće uslove za redovno školovanje.⁹² Niz dokumenata Saveta Evrope, Evropske unije i OEBS-a izričito govore o pravu na obrazovanje na jezicima manjina, npr. Preporuke iz Osla o pravu nacionalnih manjina na upotrebu sopstvenog jezika i objašnjenje, 1998.,⁹³ Haške preporuke o pravu nacionalnih manjina na obrazovanje i objašnjenje, 1996.,⁹⁴ Okvirna konvencija o zaštiti nacionalnih manjina, 1995. (čl. 12 i 13).⁹⁵

Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, 1966.⁹⁶ (čl. 13. stav 2b). Srednje školovanje, u svojim raznim vidovima uključujući i srednje tehničko i stručno školovanje, treba da bude opšte i dostupno svima kroz odgovarajuće mere, a naročito kroz postupno uvođenje besplatnog školovanja.⁹⁷

89 Dostupno na: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/cnr.pdf

90 Uredba o ratifikaciji konvencije o borbi protiv diskriminacije u oblasti prosvete, („Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori i drugi sporazumi“, br. 4/64). Dostupno na: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2006_01/t01_0286.htm

91 Dostupno na: https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2018-11/Nacionalni%20milenijumski%20ciljevi_1.pdf

92 Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>

93 Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/9/5/67542.pdf>

94 Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/1/a/32191.pdf>

95 Dostupno na: <https://rm.coe.int/okvirna-konvencija-za-zastitu-nacionalnih-manjina/168094dfe6>

96 Zakon o ratifikaciji međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, "Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 7/71). Dostupno na: <https://www.minlmpdd.gov.rs/lat/medjunarodni-ugovori-icescr.php>

97 Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, („Sl. list SFRJ“, br. 31/67). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_medjunarodne_konvencije_o_ukidanju_svih_oblika_rasne_diskriminacije.html

Međunarodna konvencija o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, 1969. (čl.5, stav e5). Države članice se obavezuju da zabrane i da ukinu rasnu diskriminaciju u svim njenim oblicima i da garantuju pravo svakome na jednakost pred zakonom bez razlike na rasu, boju ili nacionalno ili etničko poreklo, naročito u pogledu uživanja svih vrsta prava i prava na obrazovanje i stručno osposobljavanje.

Deklaracija partnera zapadnog Balkana o integraciji Roma/kinja u sklopu procesa proširenja Evropske Unije (Poznanjska Deklaracija – 2019.)⁹⁸

kojom se potpisnici, predsednici Vlada iz regiona zapadnog Balkana, obavezuju da će nastaviti i pojačati napore za ostvarenje potpune ravnopravnosti i integracije Roma/kinja, naročito kroz sprovođenje i praćenje Operativnih zaključaka Seminara o inkluziji Roma/kinja. Potpisnici su se takođe obavezali da će a) koristiti raspoložive podatke (uključujući rezultate regionalnog istraživanja o Romima zapadnog Balkana iz 2017. godine) za **formulisanje politika za integraciju Roma zasnovanih na dokazima** (odnosno podacima, prim. ZM), b) uspostaviti odgovarajući mehanizam praćenja i izveštavanja o sprovođenju politika za integraciju Roma, uključivanjem podataka relevantnih za merenje dostizanja ciljeva utvrđenih ovom Deklaracijom i određivanjem nacionalnih statističkih kancelarija kao ključnih institucija odgovornih za prikupljanje potrebnih podataka u skladu sa njihovim programima. Deklaracija daje konkretne ciljeve za pojačanu integraciju Roma i Romkinja koje je potrebno ostvariti kao minimum pre članstva u Evropskoj uniji. Ovom deklaracijom su, između ostalog, postavljena dva cilja koja se odnose na obrazovanje: a) povećati stopu upisivanja i završetka osnovnog obrazovanja Roma/kinja na 90% i stopu upisivanja i završetka srednjoškolskog obrazovanja Roma/kinja na 50%.

Okvir EU za nacionalne strategije za integraciju Roma i Romkinja (NRIS) do 2020. godine.⁹⁹ Evropska komisija je 2011. godine usvojila okvir EU za nacionalne strategije za integraciju Roma do 2020. godine, koji je usmeren na suzbijanje socioekonomske isključenosti Roma u EU i zemljama proširenja promovisanjem jednakog pristupa javnim uslugama. EU Okvir, usvojen 2011. godine, definiše ciljeve EU za integraciju Roma i Romkinja u četiri prioritetne oblasti: obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvo i stanovanje. EU Okvir za NRIS do 2020. prepoznaje pristup obrazovanju kao ključni prioritet. EU Okvir preporučuje državama članicama da preduzmu efikasne mere kako bi osigurale jednak tretman i pun pristup kvalitetnom i redovnom obrazovanju za romske dečake i devojčice, kao i da osiguraju da svi romski učenici završe najmanje obavezno obrazovanje.

Tematske oblasti koje EU Okvir smatra važnim i rangira ih u smislu njihove relevantnost na sledeći način su: 1) borba protiv ranog napuštanja školovanja; 2) uzimanje

98 Deklaracija partnera zapadnog Balkana o integraciji Roma i Romkinja u okviru procesa proširenja EU (usvojena 5. jula 2019. godine u Poznanju). Vremenski okvir ove Deklaracije je datum ulaska u EU, stoji u Deklaraciji. Dostupno na: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/5276e54b1a08c61969fea63c0dd27f13.pdf>

99 Dostupno na: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/642827/EPRS_STU\(2020\)642827_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/642827/EPRS_STU(2020)642827_EN.pdf)

u obzir potreba pojedinačnih učenika; 3) podsticanje učešća Roma u – i završavanje – srednjeg i tercijarnog obrazovanja; 4) povećanje pristupa i kvaliteta obrazovanja i nege u ranom detinjstvu; 5) eliminisanje školske segregacije; 6) korišćenje inkluzivnog obrazovanja i učenja odraslih; 7) borba protiv nepismenosti; 8) prevencija i metode nastave i učenja po meri; 9) podrška sticanju veština prilagođenih potrebama tržišta rada; 10) podrška tranziciji između obrazovnih nivoa; 11) podsticanje učešća roditelja; 12) poboljšanje obuke nastavnika; 13) promovisanje vannastavnih aktivnosti; 14) proširenje pristupa drugom neodgovarajućem smeštaju Roma u škole za učenike sa posebnim potrebama.

Strateški okvir EU za jednakost, uključivanje i participaciju Roma 2020-2030. (usvojen 6. oktobra 2020.).¹⁰⁰ Evropska komisija pozvala države članice da preispitaju svoje nacionalne strategije za Rome jer problemi anticiganizma, antiromskog rasizma, segregacije i diskriminacije u EU i dalje postoje. U svom izveštaju o proceni, Komisija je zaključila da se nacionalni planovi država članica znatno razlikuju u primeni zajedničkih karakteristika i minimalnih obaveza utvrđenih u strateškom okviru EU. Novi strateški okvir ima isti holistički pristup kao i pre, ali je proširen kako bi uključio jednakost, inkluziju i učestvovanje.¹⁰¹ Strateški okvir definiše sektorske ciljeve za oblast **jednakosti, inkluzije i participacije Roma u EU**. Sektorski cilj broj 4 se odnosi na srednje obrazovanje, u okviru kojeg se kaže da treba *povećati efektivni jednak pristup kvalitetnom inkluzivnom redovnom obrazovanju*. Iako je cilj potpuna jednakost, Komisija je predložila minimalne ciljeve za 2030. poput smanjenja jaza u završavanju srednje škole za najmanje jednu trećinu i obezbeđivanja da do 2030. većina romske omladine završi više srednje obrazovanje – najnoviji dostupni podaci, na osnovu kojih će se meriti napredak, pokazuju da je sadašnji jaz u završavanju srednje škole 55,5% - 28% Roma ima završenu srednju školu ili više obrazovanje, a opšta populacija 83,5%. Strateški okvir se odnosi na države članice EU. Suprotno prethodnim krugovima proširenja, integracija Roma jedan je od uslova koje zemlje kandidati moraju ispuniti za ulazak u EU.

Nacionalni pravni okvir

Pravo na obrazovanje je garantovano Ustavom Republike Srbije.¹⁰² U zakonodavstvu Republike Srbije obrazovanje je priznato kao društveno, ekonomsko i kulturno pravo i uređeno je Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV),¹⁰³

100 EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020 – 2030., *Strateški okvir EU za jednakost, uključivanje i učestvovanje Roma 2020.-2030.*, dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1813 ; https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf

101 Dostupno na: <https://www.newipe.net/2023/01/17/evropska-komisija-pozvala-drzave-clanice-da-preispitaju-svoje-nacionalne-strategije-za-rome/>

102 Ustav RS, „Službeni glasnik RS“, broj 98/06.

103 Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV). („Sl. glasnik RS“, br. 88/2017, 27/2018 - dr. zakon, 10/2019, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020 i 129/2021). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html

Zakonom o osnovnom obrazovanju i vaspitanju,¹⁰⁴ Zakonom o srednjem obrazovanju i vaspitanju, Zakonom o visokom obrazovanju, Zakonom o društvenoj brizi o deci, Zakonom o utvrđivanju određenih nadležnosti autonomne pokrajine, Zakonom o udžbenicima i drugim nastavnim sredstvima i podzakonskim aktima, uključujući i Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje (u daljem tekstu: Pravilnik o IOP-u).¹⁰⁵ Obrazovanje pripadnika nacionalnih zajednica uređeno je Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina¹⁰⁶ i Zakonom o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima.¹⁰⁷

Dodatna podrška. Član 3. ZOSOV-a, u stavu 3. propisuje pravo na vaspitanje i obrazovanje uz pojedinačnu odnosno grupnu **dodatnu podršku u nastavi i učenju** i u stavu 4. pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava posebne obrazovne i vaspitne potrebe lica. Međutim, stav 3 se odnosi na **lica sa smetnjama u razvoju i invaliditetom**,¹⁰⁸ a stav 4. na **lica sa izuzetnim sposobnostima**.¹⁰⁹ Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, u članu 12, stav 1, propisuje da za učenika i odraslog kome je zbog smetnji u razvoju i invaliditeta, specifičnih teškoća u učenju, socijalne uskraćenosti, rizika od ranog napuštanja školovanja i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju škola obezbeđuje otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka i zavisno od potreba, donosi i individualni obrazovni plan u skladu sa Zakonom. Cilj dodatne podrške u obrazovanju i vaspitanju jeste postizanje optimalnog uključivanja učenika i odraslih u redovan obrazovno-vaspitanjski rad, osamostaljivanje u vršnjačkom kolektivu i njegovo napredovanje u obrazovanju i priprema za svet rada, stoji u članu 12, stav 2, ovog Zakona.

Pravo na individualni obrazovni plan. Član 76. ZOSOV-a predviđa Individualni obrazovni plan koji se izrađuje za obe grupe učenika iz člana 3. U ovom članu, stav 3, stoji da je Individualni obrazovni plan (IOP) poseban akt koji ima za cilj optimalni razvoj deteta i učenika i ostvarivanje ishoda obrazovanja i vaspitanja, u skladu

104 Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju. („Sl. glasnik RS”, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020, 52/2021, 129/2021 i 129/2021 - dr. zakon). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_srednjem_obrazovanju_i_vaspitanju.html

105 Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje. („Sl. glasnik RS”, br. 74/2018). Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-blizim-uputstvima-utvrđivanje-prava-individualni-obrazovni-plan.html>

106 Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. („Sl. list SRJ”, br. 11/2002, „Sl. list SCG”, br. 1/2003 - Ustavna povelja i „Sl. glasnik RS”, br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html

107 Zakon o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima („Sl. list SCG - Međunarodni ugovori”, br. 18/2005). Dostupno na: https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Zakon%20o%20ratifikaciji%20evropske%20povelje.pdf

108 Član 3, stav 3, ZOSOV-a glasi: Lice sa smetnjama u razvoju i invaliditetom ima pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njegove obrazovne i vaspitne potrebe u sistemu obrazovanja i vaspitanja, uz pojedinačnu odnosno grupnu dodatnu podršku u nastavi i učenju ili u posebnoj vaspitnoj grupi ili školi, u skladu sa ovim i posebnim zakonom.

109 Član 3, stav 4, ZOSOV-a glasi: Lice sa izuzetnim sposobnostima ima pravo na obrazovanje i vaspitanje koje uvažava njegove posebne obrazovne i vaspitne potrebe, u obrazovno-vaspitanjskom sistemu, u posebnim odeljenjima ili posebnoj školi, u skladu sa ovim i posebnim zakonom.

sa propisanim ciljevima i principima, odnosno zadovoljavanje obrazovno-vaspitnih potreba deteta i učenika. U stavu 6. ovog člana su propisane tri vrste IOP-a:

1. IOP1 - prilagođavanje načina rada i uslova u kojima se izvodi obrazovno-vaspitni rad; učenje jezika na kome se odvija obrazovno-vaspitni rad;
2. IOP2 - prilagođavanje ciljeva sadržaja i načina ostvarivanja programa nastave i učenja i ishoda obrazovno-vaspitnog rada;
3. IOP3 - proširivanje i produbljivanje sadržaja obrazovno-vaspitnog rada za učenika sa izuzetnim sposobnostima.

U stavu 7. nalaže se da IOP donosi pedagoški kolegijum ustanove na predlog tima za inkluzivno obrazovanje, odnosno tima za pružanje dodatne podrške detetu i učeniku. Interresorna komisija vrši procenu potreba deteta, učenika i odraslog za dodatnom obrazovnom, zdravstvenom i socijalnom podrškom (član 77, ZOSOV-a). Član 2, stav 3. i 4, Pravilnika o IOP-u kaže da pravo na IOP ima dete, učenik i odrasli kome je potrebna dodatna podrška zbog teškoća u pristupanju, uključivanju i učestvovanju u obrazovanju i vaspitanju, ako te teškoće utiču na njegovu dobrobit, odnosno ostvarivanje ishoda obrazovanja i vaspitanja ili predstavljaju rizik od ranog napuštanja školovanja, i odnose se na dete, učenika ili odraslog koji: 3) potiče, odnosno živi u socijalno nestimulativnoj sredini (socijalno, ekonomski, kulturno, jezički siromašnoj sredini ili dugotrajno boravi u zdravstvenoj, odnosno socijalnoj ustanovi); i 4) iz drugih razloga ostvaruje pravo na podršku u obrazovanju.

Tim za pružanje dodatne podrške. Član 76. ZOSOV-a, stav 9, propisuje da tim za pružanje dodatne podrške učeniku u školi čini nastavnik razredne nastave, odnosno nastavnik predmetne nastave, odeljenjski starešina, stručni saradnik, roditelj, odnosno drugi zakonski zastupnik, a u skladu sa potrebama učenika i pedagoški asistent, odnosno lični pratilac učenika, na predlog roditelja, odnosno drugog zakonskog zastupnika. Pored toga, član 136. ZOSOV-a, stav 9, predviđa da za pomoć nastavniku za pružanje dodatne podrške u nastavi, odnosno ostvarivanju obrazovno-vaspitnog rada, mogu da se obrazuju stručni timovi na teritoriji jedinice lokalne samouprave.

Strateški okvir

Pitanje unapređenja socijalne uključenosti dece romske nacionalnosti prepoznato je kao jedan od prioriteta u svim referentnim nacionalnim strateškim dokumentima, koji uključuju mere i programe koje je važno sprovesti na nacionalnom i lokalnom nivou kako bi se unapredile usluge, ostvarivanje prava i položaj dece. Prioriteti i ciljevi koji se odnose na unapređenje inkluzije Roma integrisani su u pregovarački proces za pristupanje EU (Marković, 2020.).

Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine.¹¹⁰ Vlada Republike Srbije usvojila je 3. juna 2021. godine *Strategiju razvoja obrazovanja i vaspitanja do 2030.* u cilju unapređivanja kvaliteta obrazovno-vaspitanog procesa. Strategija stavlja fokus na obrazovanje usmereno na učenika i razvoj njegovih kompetencija, kao i na primenu savremenih pristupa, metoda i tehnika. Strategija predstavlja plan za nastavak reformi koje će omogućiti da više dece bude obuhvaćeno obrazovanjem, da obrazovni sistem odgovori na zahteve tržišta rada, odnosno da kod učenika razvije znanja, veštine i kompetencije koji su neophodni za svet rada i budućnost. Strategija uvažava potrebe unapređivanja kvaliteta obrazovanja i vaspitanja pripadnika nacionalnih manjina, kao i učenika sa smetnjama u razvoju – ova oblast je prepoznata u prethodnoj Strategiji (SROS 2020), a dalje unapređivanje je predviđeno i kroz ovu novu Strategiju (SROVRS 2030.).

Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022-2030. godine.¹¹¹ Strategija se zasniva na međunarodnim aktima i nacionalnim propisima koji se odnose na sve obuhvaćene oblasti, a to su: pravda i zaštita ljudskih i manjinskih prava, uključivanje i jednakost Roma i Romkinja u društvo, jednakost i nediskriminacija, obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje, zdravlje, socijalna zaštita, građanski status. U tom smislu, *Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja za period od 2022. do 2030. godine* predstavlja zvaničnu politiku Vlade prema Romima i Romkinjama u Republici Srbiji. Opšti cilj Strategije je unapređenje kvaliteta života Roma i Romkinja u Republici Srbiji, uz uvažavanje ljudskih i manjinskih prava, eliminisanje diskriminacije i ciganizma kao oblika rasizma, i postizanje veće socijalne uključenosti u svim segmentima društva. Strategija postavlja sedam posebnih ciljeva, a poseban cilj 3 je: razvijen obrazovni sistem kao inkluzivna, interkulturalna, nediskriminatorna i bezbedna sredina za decu romske nacionalnosti i svu drugu decu, obezbeđivanjem pune uključenosti u predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje, te pružanje podrške funkcionalnom obrazovanju odraslih Roma i Romkinja, uz povećanje delotvornosti i efikasnosti mehanizma za borbu protiv diskriminacije i ciganizma kao oblika rasizma.

Akcioni plan za period 2022–2024. godine¹¹² za sprovođenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u RS za period 2022–2030. godine.

Akcioni plan za period 2022-2024. godine za sprovođenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine – ovi

110 Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine. „Službeni glasnik“, broj 63 od 23. juna 2021. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>

111 Strategija je usvojena u februaru 2022. godine. („Službeni glasnik RS“, broj 30/18). Dostupno na: <https://www.minljmpdd.gov.rs/strateska-dokumenta.php>; Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine. „Službeni glasnik RS“, broj 23 od 17. februara 2022. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>

112 Akcioni plan za period 2022–2024. godine za sprovođenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine. „Službeni glasnik RS“, broj 105 od 14. septembra 2022. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/drugiakt/2022/105/1>

dokumenti javne politike se po prvi put **zasnivaju na metodologiji izrade definiranoj Zakonom o planskom sistemu** Republike Srbije i pratećim podzakonskim aktima, čija primena osigurava kvalitet izrade dokumenata javne politike.

Akcioni plan obuhvata opšti i sedam posebnih ciljeva – opšti cilj je: unapređenje kvaliteta života Roma i Romkinja u Republici Srbiji, uz uvažavanje ljudskih i manjinskih prava, eliminisanje diskriminacije i ciganizma kao oblika rasizma i postizanje veće socijalne uključenosti u svim segmentima društva. Među sedam posebnih ciljeva je i posebni cilj 3 koji se odnosi na: razvijen obrazovni sistem kao inkluzivna, interkulturalna, nediskriminatorna i bezbedna sredina za decu romske nacionalnosti i svu drugu decu, obezbeđivanjem pune uključenosti u predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje, te pružanje podrške funkcionalnom obrazovanju odraslih Roma i Romkinja, uz povećanje delotvornosti i efikasnosti mehanizama za borbu protiv diskriminacije i ciganizma kao oblika rasizma. U okviru ovog posebnog cilja, pokazatelj 3.3 se odnosi na stopu upisa i završavanje srednje škole kod Roma i Romkinja - najmanje 50% do 2030. godine:

- **Početna vrednost, podaci iz 2019. godine:** upis u SŠ – 28% (devojčice 27%), završetak SŠ: 61% (devojčice 49,5%)
- **Ciljana vrednost za 2024. godinu:** upis u SŠ – 32% (devojčice 32%), završavanja SŠ – 67% (devojčice najmanje 49,7%).

Operativni zaključci o socijalnom uključivanju Roma i Romkinja.¹¹³Seminar o socijalnom uključivanju Roma i Romkinja u Republici Srbiji se od 2011. godine naovamo održava svake druge godine – seminar je prilika da se u formi operativnih zaključaka utvrde prioriteta za budući period u oblasti socijalnog uključivanja jedne od najranjivijih kategorija stanovništva u Srbiji. Ovakav pristup omogućava dijalog različitih aktera kroz širok konsultativni proces i uspostavljanje konstruktivnog međusektorskog dijaloga. Operativni zaključci predstavljaju prikaz stanja i obaveza koje je Srbija preuzela i koje će ispuniti u periodu od dve godine radi daljeg poboljšanja statusa Roma i Romkinja u Srbiji (Marković, 2020.).

U izveštaju o implementaciji Operativnih zaključaka sa seminara *Socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji* za period oktobar 2019. – oktobar 2021. godine stoji da će Vlada Republike Srbije, resorna ministarstva i Ministarstvo za evropske integracije u svojstvu Tehničkog sekretarijata NIPAK-a¹¹⁴ i institucije nadležne za koordinaciju međunarodne pomoći nastojati da obezbede kontinuitet podrške za oblast socijalnog uključivanja Roma i Romkinja kroz prezentaciju kvalitetnih projekata u čijem fokusu su prioritetne oblasti integracije Roma i Romkinja.

113 Izveštaj o implementaciji Operativnih zaključaka sa seminara „Socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji“ za period oktobar 2019. – oktobar 2021. godine. Dostupno na: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/10/Operativni_zakljucici_za_period_2019-2021.pdf

114 Dostupno na: <https://www.mei.gov.rs/srl/srbija-i-eu/ko-je-ko/nacionalni-ipa-koordinator/>

Važno je istaći nekoliko Operativnih zaključaka koji se odnose na JLS, osnovno i srednje obrazovanje, a obuhvataju sledeće:

- **Operativni zaključak 6** (deo – Međusektorska pitanja): Koordinaciono telo za praćenje sprovođenja Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja za period od 2016–2025. godine, u saradnji sa resornim ministarstvima i jedinicama lokalne samouprave, preduzeće posebne mere u cilju održivosti mehanizama na lokalnom nivou, posebno koordinatora za romska pitanja i mobilnih timova u JLS.
- **Operativni zaključak 11** (deo – Obrazovanje): Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja će obezbediti delotvorne i efikasne mehanizme za prevenciju i sprečavanje ranog napuštanja osnovnog obrazovanja romske dece kroz: a) prepoznavanje rizika i izradu plana prevencije ranog napuštanja obrazovanja; b) kreiranje mera podrške za učenike koji su u riziku od napuštanja sistema; c) obezbeđivanje redovnosti pohađanja nastave i praćenje obrazovnih postignuća romskih učenika, naročito devojčica, posebno na prelazu iz četvrtog u peti razred, kroz definisanje odgovornosti roditelja i škole da prati i reaguje u slučajevima izlaska iz i/ili ranog napuštanja sistema obrazovanja u saradnji sa centrom za socijalni rad.
- **Operativni zaključak 12** (deo – Obrazovanje): Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja počevši od školske 2019/2020. godine (realizacijom Projekta IPA14), obezbediće stipendiranje učenika/ca u srednjoškolskom obrazovanju za sve učenike/ce romske nacionalnosti koji imaju prosečnu ocenu od 2,0 do 5,0. Sistem podrške će uključivati aktivno učešće romskih roditelja i Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine. Izmenjen je Pravilnik o učeničkim i studentskim kreditima i stipendijama, u smislu isključenja kriterijuma uspeha za romske učenike.
- **Operativni zaključak 12.1** (deo – Obrazovanje): **Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja će razviti sistem mentorstva za učenike i učenice romske nacionalnosti koji pohađaju srednje škole sa ciljem smanjenja stope osipanja u srednjem obrazovanju, sa fokusom na obrazovanje romskih devojčica.**

Koordinaciono telo za unapređenje položaja i socijalno uključivanje Roma i Romkinja. U junu 2021. godine Vlada RS je donela odluku¹¹⁵ o formiranju *Koordinacionog tela za unapređenje položaja i socijalno uključivanje Roma i Romkinja i*

115 Dostupno na: https://www.mgsi.gov.rs/sites/default/files/Odluka_o_osnivanju_Koordinacionog_tela_Strategija_za_inkluziju_Roma_i_Romkinja.pdf

*praćenje realizacije Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine (u daljem tekstu: Koordinaciono telo).*¹¹⁶

Članove pomenutog tela čine ministri prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, zdravlja, za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, državne uprave i lokalne samouprave, finansija, građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, pravde, za evropske integracije, kao i predstavnici Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine i Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. Na konstitutivnoj sednici 25. avgusta 2021. formirana je i Stručna grupa Koordinacionog tela koja će sprovesti operativne aktivnosti.¹¹⁷

Koordinaciono telo ima zadatak da koordinira i usmerava poslove organa državne uprave i prati realizaciju utvrđenih mera i aktivnosti za unapređenje položaja i socijalno uključivanje Roma i Romkinja u skladu sa Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine.

Aktuelna reforma obrazovanja – REdiS 2030.

Aktuelna reforma obrazovanja odvija se uz tehničku podršku EU kroz projekat *Podrška EU za reformu obrazovanja u Republici Srbiji – REdiS 2030.* (u daljem tekstu: REdiS 2030.) u okviru Pregovaračkog poglavlja 26 – Obrazovanje i kultura.¹¹⁸ Kroz projekat *Podrška EU za reformu obrazovanja u Srbiji – REdiS 2030.* Evropska unija podržava modernizaciju sistema obrazovanja i usklađivanje sa standardima i praksama zemalja EU. Reforma je, između ostalog, usmerena na usklađivanje obrazovanja u skladu sa interesovanjima učenika i potrebama tržišta rada – reformom se podržava pružanje kvalitetnih obrazovnih mogućnosti, u skladu sa potrebama tržišta rada¹¹⁹.

Projekat REdiS 2030. deo je Ugovora o reformi sektora obrazovanja, kojim se podržava pružanje kvalitetnih obrazovnih mogućnosti u skladu sa potrebama tržišta rada. Nosilac projekta je MPNTR, vreme implementacije od marta 2019. do marta 2023. godine.

Korisnici projekti su Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, Nacionalni prosvetni savet, Nacionalni savet za visoko obrazovanje,

116 Koordinaciono telo za unapređenje položaja i socijalno uključivanje Roma i Romkinja i praćenje realizacije Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016 do 2025. godine. „Službeni glasnik RS“, broj 62 od 17. juna 2021.). Dostupno na: <https://www.mgsi.gov.rs/lat/dokumenti/koordinaciono-telo-za-pracenje-realizacije-strategije-za-socijalno-ukljucivanje-roma-i-romkinja> ; <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SlGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/odluka/2021/62/7/reg>

117 Dostupno na: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/odrzana-konstitutivna-sednica-koordinacionog-tela-za-unapredjenje-polozaja-i-socijalno-ukljucivanje-roma-i-romkinja/>

118 Dostupno na: <https://capacity-building-education-reform.euzatebe.rs/rs/o-projektu>

119 Dostupno na: <https://europa.rs/razvijeni-standardi-kvaliteta-unapredice-visoko-obrazovanje/>

Savet za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih, Agencija za kvalifikacije, Nacionalno akreditaciono telo i druge nadležne institucije.¹²⁰

Aktivnosti projekta odvijaju se kroz pet komponenti¹²¹ koje se odnose na: a) jačanje kapaciteta krovnih obrazovnih ustanova, sa ciljem bolje koordinacije, saradnje i primene sektorskog pristupa; b) **kreiranje javnih politika na osnovu podataka**, efikasnije praćenje i izveštavanje o sistemu obrazovanja i podršku izradi novog strateškog okvira za razvoj obrazovanja do 2030. godine; c) mehanizme za osiguranje kvaliteta na svim nivoima obrazovanja; d) unapređenje informisanosti građana o toku reforme obrazovanja; i e) uspostavljanje dijaloga o obrazovnim politikama sa svim relevantnim akterima.

Jedan od rezultata projekta REdiS 2030. je *Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine*, usvojena od strane Vlade Republike Srbije 3. juna 2021. godine,¹²² sa pratećim Akcionim planom za njeno sprovođenje za period 2021-2023. godine.

Već krajem 2022. godine Ministarstvo prosvete donelo je odluku da ranije izradi i usvoji novi Akcioni plan za realizaciju Strategije za period 2023-2026. godine, jer je analizama postojećeg Akcionog plana utvrđeno da, iako obuhvata i 2023. godinu, nivo planiranja za ovu godinu u periodu njegove izrade nije mogao biti tako detaljan kao za prve dve godine važenja Akcionog plana.¹²³ Takođe, dosadašnji izveštaji o realizaciji postojećeg Akcionog plana ukazuju na to da je potrebno predvideti dodatne aktivnosti u 2023. godini, kao i da neke od prethodno planiranih aktivnosti nisu više relevantne za postizanje posebnih i opštih ciljeva Strategije. Priprema i usvajanje novog Akcionog plana omogućiće efektivno, koherentno i svrsishodno planiranje resursa (ljudskih, materijalnih, finansijskih – uključujući finansijska sredstva iz budžeta, sredstva donatora i kreditora i drugih) za sprovođenje mera i aktivnosti planiranih novim Akcionim planom i time doprineti postizanju posebnih i opštih ciljeva zacrtanih Strategijom do 2030. godine.¹²⁴

Deo sveobuhvatnih reformi obrazovnog sistema u Srbiji u okviru REDIS 2030. projekta je i pitanje **ranog napuštanje školovanja**. Rano napuštanje školovanja bilo je tema događaja organizovanog u januaru 2022. godine¹²⁵ na kome su se okupili predstavnici intersektorske radne grupe MPNTR, koja se bavi sprečavanjem osipanja, i ključni akteri iz drugih institucija, organizacija civilnog društva i lokalnih samouprava. Učesnici iz EU su pružili opšte informacije o napuštanju školovanja i

120 Agencija za kvalifikacije. Dostupno na: <https://azk.gov.rs/redis.php>

121 Dostupno na: http://europa.rs/Vacancies/ToR7_JNKE_Support%20Strategy%20and%20Action%20Plan.pdf

122 „Službeni glasnik RS”, broj 63 od 23. 06. 2021. Dostupno na: <https://www.poslovnibiro.rs/files/File/b/14-4.pdf>

123 Dostupno na: <https://www.pravniportal.com/novi-akcioni-plan-za-realizaciju-strategije-obrazovanja-za-period-2023-2026/>

124 Dostupno na: <https://www.pravniportal.com/novi-akcioni-plan-za-realizaciju-strategije-obrazovanja-za-period-2023-2026/>

125 Dostupno na: <https://www.euzatebe.rs/rs/vesti/sprecavanje-ranog-napustanja-solovanja-isustva-iz-drzava-eu>

načinima za njegovo smanjenje i ilustrovali trenutnu situaciju u različitim zemljama Evropske unije. Profesori sa evropskih Univerziteta govorili su o politici sprečavanja ranog napuštanja školovanja u Portugalu, Švedskoj i Poljskoj **sa fokusom na društvenu uključenost učenika u srednjem stručnom obrazovanju i ulozi podrške u obrazovanju** i prepoznavanju resursa u i van škole.

Prepoznato je da rano napuštanje škole utiče na životne šanse učenika, smanjujući njihove mogućnosti da uđu na tržište rada i često dovodi do loših zdravstvenih ishoda i socijalne isključenosti.

Zaključeno je da samo intersektorskim pristupom i angažovanjem na svim nivoima mogu da se sprovede efektivne mere za sprečavanje osipanja učenika iz sistema obrazovanja u Srbiji.

Obrazovnom sistemu Republike Srbije, u periodu 2024–2026, stajaće na raspolaganju značajna bespovratna donatorska sredstava Evropske unije, za čije maksimalno iskorišćenje je neophodno postojanje kredibilnog strateškog okvira, uključujući koherentan i pravilno budžetiran Akcioni plan.¹²⁶

Budući da su *Preporuke* studija zasnovana na empirijskim podacima (*evidence-based policymaking*) prilika je da se možda proces institucionalizacije mentorske podrške veže za drugu komponentu REdiS 2030. projekta koja se odnosi na kreiranje javnih politika na osnovu podataka i da se nastoji da proces uvođenja mentorske podrške u obrazovno-vaspitni sistem srednjih škola bude uključen u Akcione planove obe strategije - Strategije razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine i Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u RS za period 2022–2030. godine. Time bi se vremenski oročio proces institucionalizacije mentorske podrške na period do kraja 2026. godine i možda donekle otvorila mogućnost da proces institucionalizacije krene već tokom ove 2023. godine.

Dodatno, Seminar o socijalnom uključivanju Roma i Romkinja u Republici Srbiji bi, po raspredu, trebalo da bude održan krajem ove 2023. godine i valjalo bi razmotriti dokle se stiglo sa razvojem sistema mentorstva za učenike i učenice romske nacionalnosti koji pohađaju srednje škole – kako je navedeno u okviru Operativnog zaključka 12.1 iz 2021. godine.

126 Dostupno na: <https://www.pravniportal.com/novi-akcioni-plan-za-realizaciju-strategije-obrazovanja-za-period-2023-2026/>; <https://www.euzatebe.rs/rs/projekti/eu-za-reformu-obrazovanja-u-srbiji---redis-2030/1>

MAPIRANJE KORAKA INSTITUCIONALIZACIJE
MENTORSKE PODRŠKE

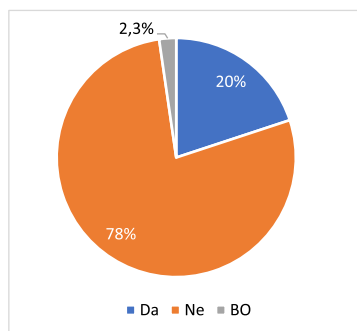
5. Mogućnosti institucionalizacije programa mentorske podrške

Mogućnosti institucionalizacije programa mentorske podrške su ovde analizirane na osnovu: a) ocena o spremnosti škola da samoinicijativno angažuju mentora, b) procena kadrovskih i finansijskih mogućnosti škola, c) stavova mentora i direktora o potrebi da se mentorska podrška formalizuje i zvanično uvede u obrazovno-vaspitni sistem srednjih škola, c) stavova mentora i direktora o tome koji su najvažniji koraci institucionalizacije mentorske podrške i d) zaključaka sa konsultativnih sastanaka organizovanih u periodu od 5. aprila do 25. maja 2023. godine.

Spremnost škole da samoinicijativno angažuje mentora

Iako je Fondacija za obrazovanje Roma, zaključno sa avgustom 2021/22. š/g, nakon 15 godina kontinuiteta obustavila program mentorske podrške, manji deo mentora je nastavio i dalje da pruža podršku učenicima.

Grafikon 5.1: Mentorska podrška u 2022/23. š/g – nakon ukidanja programa

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259)

Podaci pokazuju da su 52 mentora (20%), u okviru 49 srednjih škola (23%), nastavili da pružaju mentorsku podršku i tokom 2022/23. š/g.

Podrška obuhvata ukupno 204 srednjoškolca, koji su nastanjeni u 33 opštine/naselja u okviru četiri statistička regiona. Mentorisani su uglavnom učenici koji su, kako navode mentori, ostali od prošle godine ili učenici koji su u ovoj školskoj godini ostvarili pravo na stipendiju. Grafikon 5.1 i Tabela 5.1.

Najviše mentorisanih učenika ima u regionu Južne i istočne Srbije (76) unutar 24 srednje škole, zatim u regionu Šumadije i zapadne Srbije (61) u osam škola, i Vojvodine (60) u 13 škola, a najmanje u Beogradu, svega 7 učenika u okviru četiri škole. Tabela 5.1.

U sadašnjem trenutku mentorsku podršku škola primenjuje jer su to pojedini zaposleni (a njihov broj je MALI) prepoznali kao efikasan vid rada na napredovanju učenika (Direktor, 51 godina, region Šumadije i zapadne Srbije).

Sve srednje škole koje su u prethodnom periodu obezbeđivale mentorsku podršku romskim učenicima, a posebno mentore, predstavljaju značajan resurs znanja i iskustva – institucionalizacija mentorske podrške bez ovog resursa ne bi imala pravi oslonac.

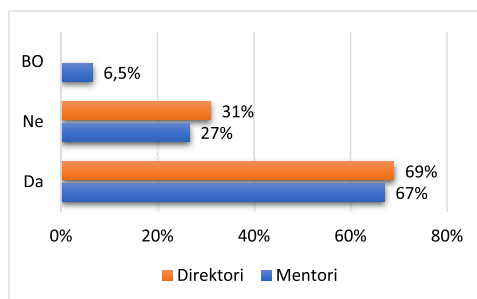
Tabela 5.1: Pregled mentorske podrške u 2022/23. š/g – nakon ukidanja programa

Statistički region	Broj opština/ naselja	Broj srednjih škola	Broj mentora	Broj mentorisanih učenika
Vojvodina	8	13	14	60
Beograd	4	4	4	7
Južna i istočna Srbija	17	24	25	76
Šumadija i zapadna Srbija	4	8	9	61
Ukupno:	33	49	52	204

Izvor: Uпитnik za mentore (baza: 259)

Na pitanje da li je vaša škola danas spremna da samoinicijativno angažuje mentora ukoliko je to potrebno određenoj grupi učenika – više od polovine mentora (67%) i direktora (69%) potvrđuje da jeste. Grafikon 5.2.

Grafikon 5.2: Spremnost škole da samoinicijativno angažuje mentora

Izvor: Uпитnik za mentore (baza: 259) i uпитnik za direktore (baza: 145)

Nešto više od četvrtine mentora (27%) i skoro trećina direktora (31%) smatra da njihova škola nije spremna da samoinicijativno angažuje mentora. To su uglavnom direktori koji ocenjuju da njihova škola nema dovoljno kadrovskih kapaciteta, ni finansijskih sredstava da samostalno angažuje mentora. Mentori čiji mentorski staž nije duži

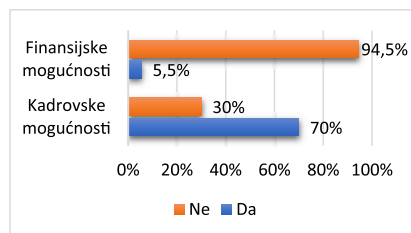
od godinu/dve dana, odnosno započeo je tokom poslednjih par godina, takođe ocenjuju da njihova škola nije spremna da samostalno angažuje mentora.

Ključni ograničavajući faktor za škole da samoinicijativno angažuju mentora su finansije, odnosno nedostatak sredstava da se mentorima omogući naknada za mentorski rad.

Naši nastavnici svakako podržavaju učenike sklone osipanju. Mentori bi trebalo da primaju nadoknadu za svoj rad, od ulaska u školu, do apliciranja za stipendije, mentori su tim đacima i njihovim roditeljima dostupni i van radnog vremena (Direktor, 60 godina, region Južne i istočne Srbije).

Kadrovske i finansijske mogućnosti škola

Grafikon 5.3: Kadrovske i finansijske mogućnosti škola

Izvor: Upitnik za direktore (baza: 145)

Prema oceni direktora, nešto više od dve trećine škola (70%) ima kadrovske mogućnosti da uvede mentorsku podršku kao redovnu aktivnost, međutim svega 5,5% škola ima finansijske mogućnosti da obezbedi kontinuitet i održivost mentorske podrške. (Grafikon 5.3)

Jedinice lokalne samouprave (JLS) igraju ključnu ulogu u finansiranju srednjeg obrazovanja (pored predškolskog i osnovnog) i dosta bi značilo, smatra jedan broj direktora, ako bi JLS mogle da obezbede neophodnu podršku romskim srednjoškolcima, pre svega u pogledu *obezbeđivanja pristupa internetu, besplatnog prevoza, besplatnih udžbenika i pribora, uključujući laptop računare, jer savremena nastava podrazumeva, po zakonu, digitalne kompetencije učenika*. (Direktorka, 48 godina, Šumadija i zapadna Srbija).

Dodatno, pružanje dodatne podrške inkluzivnom obrazovanju je u nadležnosti jedinica lokalne samouprave, a nivo ekonomskog razvoja JLS ima direktan i značajan uticaj na to da li će se pružati dodatna podrška (Svetska banka i UNICEF, 2022.). U *Izveštaju o finansiranju sektora* (Svetska banka i UNICEF, 2022.) navodi se da nerazvijene opštine sa niskim prihodima i škole nižeg kvaliteta ne dobijaju ciljanu podršku od svojih JLS.

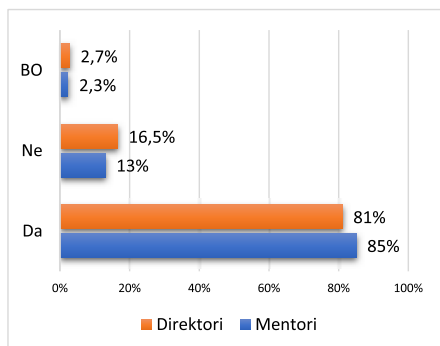
S druge strane, međusektorsko finansiranje (koje obuhvata obrazovanje, zdravstvo i socijalnu podršku sa holističkim pristupom usmerenim ka deci) nije uvedeno na nacionalnom niti lokalnom nivou kao podrška primeni inkluzivnog obrazovanja; umesto toga, finansiranje inkluzivnog obrazovanja ostaje segmentirano, što dodatno doprinosi postojećoj neravnoj pravosti.¹²⁷

Stavovi o institucionalizaciji mentorske podrške

Nakon 15 godina projektne primene mentorske podrške, mentori i direktori uključenih škola u velikoj većini dele mišljenje da je neophodno da se ova mera podrške učenicima zvanično uvede u sistem srednjoškolskog obrazovanja.

127 PREGLED JAVNE POTROŠNJE U OBRAZOVANJU U SRBIJI - Opšti dokument o finansiranju sektora 2022. Svetska banka, UNICEF, 2022. Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/23186/file/Pregled%20javne%20potro%C5%A1nje%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>

Grafikon 5.4: Mentorska podrška treba sa nivoa projektne aktivnosti da pređe na nivo sistemske mere podrške učenicima

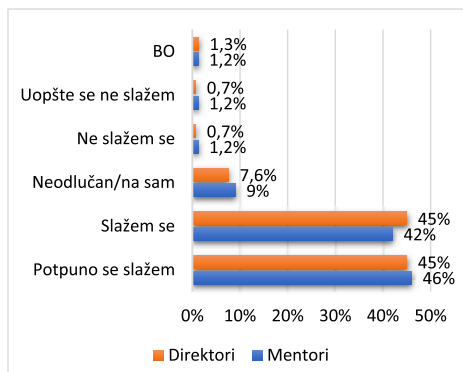

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Velika većina mentora (85%) i direktora (81%) smatra da mentorska podrška treba sa nivoa projektne aktivnosti da pređe na nivo sistemske mere podrške učenicima u okviru srednjih škola.

Među manjim brojem mentora (13%) i direktora (16,5%) koji ne dele ovo mišljenje su oni koji su došli u dodir sa mentorskom podrškom u poslednjih par meseci ili najviše godinu do dve dana. To su direktori koji su na ovu poziciju imenovani pre par meseci ili mentori čiji mentorski staž je počeo o poslednjih godinu ili dve dana – razlozi za ovakve stavove su kratak mentorski staž i nedovoljno mentorskog iskustva.

Grafikon 5.5: Najvažniji preduslov institucionalizacije mentorske podrške je da je ona neophodna određenoj grupi učenika

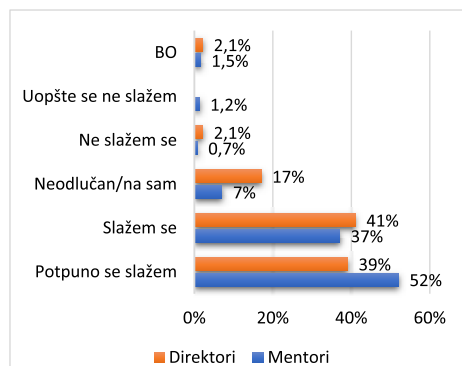
Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Stav da je najvažniji preduslov institucionalizacije mentorske podrške to što je ona neophodna određenoj grupi učenika dele gotovo svi mentori i direktori. Procenat onih koji su u potpunosti saglasni i onih koji su saglasni je gotovo identičan u obe grupe ispitanika.

Od 259 mentora, 227 ih je saglasno – 119 u potpunosti. Od 145 direktora, 130 ih je saglasno, 65 u potpunosti. Grafikon 5.4.

Retki mentori (1,2%) i direktori (0,7%) uopšte nisu saglasni sa stavom da je najvažniji preduslov sistemske uvođenja mentorske podrške to što je ona neophodna određenoj grupi učenika. Grafikon 5.5.

Grafikon 5.6: Mentorska podrška treba da bude integralni deo programa i kurikuluma SŠ

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Mentorska podrška treba da bude integralni deo programa i kurikuluma srednjih škola i da bude aktivna sistemski mera podrške svim učenicima kojima je potrebna – saglasno je 93% mentora (u potpunosti 52%) i 80% direktora (39% u potpunosti).

Svega 7% mentora i 17% direktora navode da su neodlučni po ovom pitanju, dok se 1,9% mentora i 2,1% direktora (uopšte) ne slažu sa stavom da je mentorstvo mera podrške

koju treba, pored romske dece, omogućiti i svim učenicima kojima je potrebna, a koja dolaze iz sličnih, ako ne i istih socijalno-ekonomskih uslova.

Potrebno je, ističu obe grupe ispitanika, da se sagledaju potrebe učenika, uradi kategorizacija i definišu ciljne grupe učenika kojima je ova mera potrebna i da se omogući jednaka dostupnost ovakve vrste podrške svim strukturama učenika. Neophodno je, ističe velika većina mentora i direktora: a) uključiti sve učenike romske nacionalnosti, a ne samo one sa boljim uspehom i b) obezbediti mentorstvo ne samo za romske učenike već i za ostale marginalizovane grupe učenika.

Tri najvažnija koraka u pravcu institucionalizacije

Ovde su dati najvažniji koraci institucionalizacije mentorske podrške po oceni mentora i direktora. Iskustvo i aktuelni izazovi sa kojima se suočavaju u svakodnevnom radu diktirali su njihove predloge i izbor najvažnijih koraka za zvanično uvođenje mentorske podrške u sistem državnih srednjih škola.

Od ukupno 404 ispitanika (259 mentora i 145 direktora), skoro jedna trećina (125 ili 31%) nije dala odgovor na pitanje koja su tri najvažnija koraka u pravcu institucionalizacije mentorske podrške.

Višestruke odgovore dalo je 68% mentora (175 od ukupno 259 anketiranih) i 72% direktora (104 od ukupno 145), a dobijeni odgovori obe grupe ispitanika su grupisani unutar 13 tematskih kategorija. (Tabela 5.2)

Gledano prema učestalosti odgovora, tri najvažnija koraka po oceni mentora su (Tabela 5.2):

1. Uspostavljanje institucionalnog (zakonskog) okvira, odnosno zakonsko regulisanje mentorske podrške i uvođenje u obrazovni sistem,
2. Izrada Pravilnika o mentorskoj podršci, profesionalni standardi i kompetencije mentora, plan rada i supervizije mentora i
3. Rešavanje pitanja finansiranja naknada za rad mentora.

Po oceni direktora, prva tri najznačajnija koraka su (Tabela 5.2):

1. Rešavanje pitanja finansiranja naknada za rad mentora,
2. Uspostavljanje institucionalnog (zakonskog) okvira – zakonsko regulisanje mentorske podrške i uvođenje u obrazovni sistem i
3. Obuke i usavršavanje školskih kadrova za ulogu mentora, uz dobijanje sertifikata.

Različite perspektive mentora i direktora govore da svakodnevne profesionalne uloge mogu da utiču na viđenje koraka institucionalizacije.

Tabela 5.2: Tri najvažnija koraka u pravcu institucionalizacije mentorske podrške

Tri najvažnija koraka – višestruki odgovori:	Mentori	Direktori
Uspostavljanje institucionalnog (zakonskog) okvira – zakonsko regulisanje mentorske podrške i uvođenje u obrazovni sistem	80	35
Izrada Pravilnika o mentorskoj podršci, profesionalni standardi i kompetencije mentora, plan rada i supervizije mentora	53	26
Rešavanje pitanja finansiranja naknada za rad mentora	46	68
Obezbediti mentorsku podršku za sve učenike kojima je potrebna - procena potreba za podrškom	37	23
Školski status mentora – sistematizacija radnog mesta, norma rada, motivacija, izbor i broj mentora	35	29
Obuke i usavršavanje školskih kadrova za ulogu mentora, sertifikat	30	31
Podrška škole imenovanim mentorima	23	9
Analiza dosadašnjih rezultata programa mentorske podrške – javni prikaz rezultata, pojačana vidljivost, i informisanost nadležnih ustanova	19	17
Podrška lokalne samouprave i lokalnih institucija školi i mentorisanom učeniku	16	14
Pokrenuti novi projekat mentorske podrške	9	2
Roditelji - podrška sredine iz koje dolaze učenici, saradnja sa romskim organizacijama	7	4
Uvođenje asistenata za mentore	3	4
Potrebno je uvesti romski jezik u škole	1	-
Ostalo	6	3
Ne znam	6	4
BO	84	41
Ukupno:	455	310

Izvor: Upitnik za mentore (baza: 259) i upitnik za direktore (baza: 145)

Zaključci sa konsultativnih sastanaka

Tim FOR-a je, u periodu od 5. aprila do 23. maja 2023. godine, organizovao pet konsultativnih sastanaka unutar četiri statistička regiona Srbije (Beograd, Vojvodina, Šumadija i zapadna Srbija, Južna i istočna Srbija). Konsultativni sastanci su održani u Nišu, Novom Sadu, Kragujevcu, Vranju i Beogradu. Na pet održanih sastanaka učestvovalo je ukupno 106 predstavnika 78 institucija i organizacija – od čega 73 žene (69%) i 33 muškarca (31%).

Ciljevi konsultativnih sastanaka bili su 1) da se analizira dosadašnja mentorska praksa, njen značaj, prednosti, ostvareni rezultati i izazovi i 2) da se identifikuju/predlože mogući koraci institucionalizacije programa mentorske podrške.

Program sastanaka bio je podeljen u tri celine. U prvom delu sastanaka (otvaranje) predstavljen je mentorski program. U drugom delu je održana diskusija o dosadašnjoj mentorskoj praksi, njenom značaju, prednostima, ostvarenim rezultatima i izazovima. U poslednjem trećem delu su razmatrani mogući koraci institucionalizacije Programa mentorske podrške.

Ovde su dati zaključci sa svih pet konsultativnih sastanaka sumirani unutar četiri teme koje su se tokom analize izdvojile kao dominantne: 1) dosadašnja mentorska praksa – značaj, prednosti, ostvareni rezultati, 2) raniji i aktuelni izazovi, 3) predlozi za unapređenje i proširenje mentorske podrške 4) predlozi za institucionalizaciju programa mentorske podrške – različite perspektive. Zaključci su tematski obrađeni i dati su u formi naracije koja omogućava sticanje boljih uvida u autentična iskustva različitih aktera i slojevitost dobijenih informacija.

Dosadašnja mentorska praksa – značaj, prednosti, ostvareni rezultati

Ova tema je posebno detaljno obrađena na sastancima u Novom Sadu i Nišu, a znatno manje na preostala tri sastanka u Kragujevcu, Vranju i Beogradu – tokom sastanaka u ova tri grada učesnici su, u nekim trenucima, više akcentirali uopštene teme npr. uloga JLS i lokalnih akcionih planova, peer to peer mentorstvo, značaj obrazovne inkluzije, itd.

Pozitivne ocene. Gledano u celini, velika većina učesnika, na svih pet konsultativnih sastanaka, gotovo je jednoglasna u pozitivnoj oceni mentorske podrške i njenog dosadašnjeg doprinosa, ističući da je njen značaj za romske srednjoškolce izuzetno veliki, da je mentorska podrška pomogla učenicima da ostanu u sistemu obrazovanja i postignu bolje rezultate.

Neodređen i upitan stav. Manji broj učesnika u pojedinim gradovima ima upitan stav u pogledu toga kako većinskoj populaciji objasniti da neko ima mentora jer je pripadnik nacionalne manjine, zašto jedni romski učenici dobijaju mentorsku podršku, a drugi ne. Treba objasniti neophodnost (Niš). Deo smatra da je mentorski program vrsta ekskluzive – i zašto je potrebna mentorska podrška kada je podrška obaveza škole – sve što smo sad čuli o mentorstvu su tekuće stvari koje bi trebalo da se rade. Sve su to stvari koje škole već rade – karijerno savetovanje, podrška učenicima. Treba, prilikom davanja preporuka, uporediti šta već postoji u sistemu i šta se već očekuje od nastavnika, a šta je ono čega nema u sadašnjim propisima i praksi Ministarstva (Kragujevac).

Nema informacije o mentorskoj podršci. Manji deo učesnika u pojedinim gradovima izjavljuje da nemaju informacije o mentorskoj podršci, da ne znaju koje su srednje škole obuhvaćene programom, ko su bili mentori, koje su bile njihove obaveze i rezultati. Mi ovde svi ne znamo šta je mentorska podrška. Mi živimo u romskom naselju i nisam čula da je neko bio u ovom programu (Vranje). Ja sam mentor 7–8 godina, oko 13 učenika je prošlo. Dobio sam neki dopis od direktora škole, da ja budem mentor tom učeniku. Meni nije ni danas jasno šta je cilj mentorskog programa. Nije mi bilo jasno šta je cilj (Surdulica).

Značaj mentorske podrške i ostvareni rezultati. Povećan je broj dece sa sela koja su uključena u srednjoškolsko obrazovanje. Broj srednjoškolaca je danas veći nego pre 15 godina (Niš). Raste broj odličnih učenika koji mogu da konkurišu za redovnu stipendiju (Novi Sad). Doprinos je to što su učenici sada imaju pozitivne uzore u svojim vršnjacima - pa mogu sebe da vide u toj ulozi. Nekad se govorilo o 1000 i nešto srednjoškolaca, sada se prijavljuje za stipendije 4000 učenika - to je rezultat ovih mera podrške (Novi Sad). Pomoglo je puno deci da ostanu u sistemu i da postignu odlične rezultate (Niš). Program je značio romskoj zajednici, počeli smo bolje da se razumemo i da budemo jedni drugima podrška, nakon što smo se malo više upoznali sa kulturom i običajima. Najveća prednost, upoznavanje suštine i romske kulture. Imali smo odeljenja gde su bili pola Romi pola ne, nikako nisu sarađivali, dok nismo krenuli sa programima, vannastavnim aktivnostima, to upoznavanje je pomoglo. Deca u profesoru vide i prijatelja i više se ne ustručavaju (Niš). Promena je velika – deca su integrisana, povećan je broj dece iz osetljivih grupa i druga deca su senzibilisana, pa sada nemamo problem da imamo vozače za petoro dece romske nacionalnosti. Prihvatljiva sredina, sve manje diskriminacije, imali smo situacije *hoću i ja da budem Rom*. Deca to prihvataju mnogo lakše nego mi odrasli nekada, nekada je bio mnogo veći problem (Novi Sad). Mentorski program je doprineo tome da su se dečiji brakovi smanjili (Novi Sad). Sada u školi ima 20 izjašnjenih Roma, govorim iz perspektive srednje škole koja još uvek zakonom nije obavezna (Kragujevac). Želim da pohvalim mentorstvo jer je dalo rezultate. U Kraljevu imamo oko 20 učenika koji upisuju srednje škole od kada smo dobili mentorstvo, od 21 učenika srednjih škola njih 18 je dobilo stipendiju. U zadnjih 3–4 godine, ne znam

šta se dešava sa mentorskim programom, ali izgubila se veza sa civilnim sektorom. Mi imamo u Kraljevu 5 mentora. Program je stvarno efikasan i pomaže učenicima romske nacionalnosti i daje priliku nama da sarađujemo sa školama mnogo više. Mi imamo i sada dobar odnos sa mentorima, to je sistem – organizacije civilnog društva, mentori, škole (Kraljevo). Mentorski program je doprineo romskoj zajednici – roditeljima je bitno kada dete ima podršku unutar škole (Novi Sad). Važno je da ovaj program uđe u sistem (Kragujevac). Mentorski program je dobar jer podiže samopouzdanje učenika. Ja sam radila na tome, da se oni osećaju kao deo naše porodice. Uspela sam da, što se tiče stipendija, svi su prošli, svi su dobili (Vranje). Ja sam 2 godine mentor u Preševu. Produžetak mentorskog finansiranja nije bitan, iz mog ugla. Moji učenici neće ostati bez moje podrške bez obzira što nisam finansirana. Moj lični uspeh su moje 2 učenice, ja sam ih vodila na fakultet. Devojčice su htele da upišu neki kurs, ja sam im rekla zašto ne upišete neku veću školu. Devojčice su jako dobre, ja sam uspela kao mentor i čovek. Da li će biti finansirano, bilo bi lepo, ali ako i ne bude, ništa strašno. Troje učenika je u mojoj školi koji primaju stipendiju i mentorsku podršku (Vranje). Imamo dosta romske dece, pogotovo u trogodišnjim zanimanjima. Nemamo romske dece da napuštaju školu i školovanje. U početku smo imali dosta mentorisanih đaka, posle je to palo na jednog đaka na kraju, jer nisu prošli kriterijume da bi dobili stipendije. Ko upiše srednju oni uglavnom završavaju i zapošljavaju se, pekari, mesari, Deleze zapošljava (Beograd).

Uticaj na učenike. Dosta su bili diskriminisani i sa podrškom su mogli da se pokrenu, da se motivišu, vetar u leđa da ih neko podržava. Dobra je atmosfera, što je dobro za celo odeljenje - širi se drugarstvo, socijalizacija, uključujemo ih u važne aktivnosti. Upoznajemo ih s time da ima i lakših i težih fakulteta (Novi Sad). Deca upoznaju sebe, svoje afinitete, kvalitete, svoje potencijale i odlučuju se za dalje školovanje. I roditeljima je bitno kada dete ima podršku unutar škole, zna kome ostavlja dete (Novi Sad). Najčešće posle 2. godine dođe ta smelost da se osnaže. Njima dolazi snaga da prepoznaju sebe i svoje mogućnosti i potencijale da budu jednaki sa društvom i zajednicom (Novi Sad). Deo stipendija pomaže detetu da rešava egzistencijalne prepreke da se oseća bolje (Novi Sad).

Presudna uloga mentora. Mentor je postao neraskidiva spona između učenika, profesora i odeljenskih starešina, spona između porodice i škole. Mentorstvo je posao od 24h (Niš). Mentor ima prisniji odnos, otvoreniji, osoba od poverenja koja je samo meni data i ja smem sve da joj kažem pa je prisniji odnos od odnosa sa razrednim starešinom. Imamo dete u 4. godini koja se nikad nije izjasnila kao Romkinja, da ne bi bila diskriminisala, mi je motivisali da je na kraju kao Romkinja upisala fakultet. (Novi Sad). Mentor je osoba koja pomaže učeniku da otklanja prepreke na putu obrazovanja, ali i u privatnom životu. Pomaže detetu da rešava izazove, postavlja ciljeve istovremeno i sa ostalim odraslima pokušava da bude medijator i nađe najbolji način da se dete podržava i istraje. Mentori su uglavnom i roditelji i brat i sestra i podrška. Kada im se obratimo oseće se posebno, oseće se sigurno,

da imaju nekog svog. (Novi Sad). Mentor uvek može imati saradnju sa roditeljima i podstiče decu za nastavak školovanja (Novi Sad). Po meni mentor ne može biti bilo ko iz škole, već čovek koji ima veliko srce i koji je spreman da se daje. Posebna priča, nevezano za našu finansijsku situaciju u prosveti, čovek mora da bude velikog srca i da pomaže (Novi Sad). Presudna je uloga mentora, čovek koji hoće da pomogne, napraviće pozitivnu atmosferu oko tog učenika, sa kolegama, hajde da pustimo to dete online da ga ne ograničavamo, da ne uslovljavamo, da omogućimo da to dete ne odustane. Srednja škola nije obavezna i to koristimo kao nadobudni argument. Uloga mentora je da pokaže svakom detetu da je poželjno, dobrodošlo, prihvaćeno. To je okosnica mentorskog programa - kako si, jesi li dobro, jesi umoran, da pokaže da je ravnopravan i poželjan (Novi Sad). Odnos profesora i učenika je drugačiji. Pre 10 godina bila je mnogo teža komunikacija. Nema više jaza koji je nekada bio. Mentor odgovori na žalbe profesora. Kada govorimo o ocenama, znanje nikad nije bilo ocenjeno ocenom i to je bio problem romskih đaka, sada je zaslužio si šta si zaslužio. Manja očekivanja jer si Rom više ne postoje (Novi Sad). Mentor, što je još važnije, prepoznaje da je dete ugroženo, etiketirano, da ima status u grupi koja ga uznemirava da istovremeno može da pomogne detetu da bude afirmisano – rade se programi na nivou škole da dete bude prihvaćeno – da se ne oseća nebezbedno, jer u tim situacijama nema učenja. Kod deteta koje nije bezbedno, nije prihvaćeno i ne oseća se dobro u zajednici. Ta psihosocijalna podrška je ključna (Novi Sad). Deca dolaze iz okruženja porodice gde roditelji nisu na visokoobrazovnom nivou i ne poznaju osnovne stvari da bi bili dobra podrška deci. Naša uloga je da osnažujemo i roditelje, edukujemo ih i ohrabrujemo u istom pravcu, da se pomogne deci da uspešno završe školovanje. Primarna uloga i svi ostali segmenti, emotivna podrška, saveti. Oni u nas gledaju kao u prijatelje koje ne mogu možda da pronađu kroz druga lica (Novi Sad). Ne može svako da bude mentor, moramo da govorimo o kompetencijama mentora, najviše je bilo pedagoga, psihologa, jer je to njima u opisu posla. Direktori nas biraju jer veruju da možemo da dobro radimo posao (Kragujevac). Mentorski program donosi rezultate jer radite individualno. Vi pratite učenika, obavestavate nastavnike da je taj učenik u nekom riziku i sva je pažnja usmerena na tog učenika (Kragujevac). U svim situacijama, i u ovoj koja se tiče edukacije Roma i mentora i programa mentorstva za pripadnike romske nacionalnosti – mislim da je najveći doprinos samih mentora. Sistem je otvorio put samim tim što je inkluziju stavio kao glavni pravac razvoja obrazovanja, ali oni koji to zaista izvode su mentori (Beograd). Mi smo, snimajući šta im sve treba, često davali nešto što im je relevantno za čas, ne samo za neposrednu komunikaciju sa decom, i mislim da je veoma vredna uloga REF-a i to što su te ljude povezali, oni su postali jedna zajednica, učili smo jedni od drugih. Mentori su imali precizne zadatke. Ponekad su nam sami mentori govorili da bi voleli da znaju više o kulturi Roma. Oni su se osećali kao produžena ruka romske zajednice. Zbog toga im je bilo važno da se osećaju kompetentnim. **Neki mentori su imali takvu praksu da ceo sistem mora da bude ponosan** (Beograd).

Raniji i aktuelni izazovi

Mentorstvo ako se ne nastavi - izgubiće svrhu i smisao, škole će da izgube decu. Ako se izgubi ova karika izgubiće ceo program, a deca poverenje da napreduju, urade nešto u životu, a imali smo lepih rezultata, da završe fakultet, da se javljaju nakon toga i ostanemo u kontaktu sa njima (Novi Sad). Mentorstvo ako se ne nastavi u daljem periodu izgubiće svrhu i smisao. Izgubiće decu. (Novi Sad). Ova pauza u programu je manjkava, deca koja su trenutno u sistemu obrazovanja neće dobiti dodatnu podršku (Niš). Pričam ono što je ostalo od programa – ostale su stipendije, sekretari pomažu učenicima da apliciraju za stipendije. (Kragujevac). U jednoj školi, čula sam da zamire mentorska podrška jer nemaju više finansijskog momenta koji je bio simboličan, ali je i to bilo značajno (Novi Sad). U srednjoj školi učenika maltene nema, na nivou statističke greške, drugi problem su romske devojčice, ključno je promovisanje posebno obrazovanja romskih devojčica (Novi Sad). Broj studenata Roma se smanjuje, negde imamo osipanje u prelasku iz srednje škole na univerzitet (Novi Sad). Smanjen je broj učenika i raste osipanje. Imamo smanjen broj učenika u OŠ, u južnom delu Srbije (Niš). Ja imam sada 12 učenika koji su Romi koji se ne pojavljuju u školi. To da li će upisati fakultete, to je sada manje bitno (Surdulica).

Prosek ocena, stipendije i osipanje. Učenici koji primaju stipendiju su bili redovni. Sa prelaskom na državnu stipendiju, ta grupa koja je najkritičnija, nije obuhvaćena. Puno dece je htelo da ima tu stipendiju, nisu stekli uslove, nemaju uspeh, ove godine je ostala samo jedna učenica koja je zadržala stipendiju (Niš). Ako vi uključite učenike koji imaju dobar uspeh – to je dobar uspeh od 2,5 do 3,5. Ako mislite da sačuvate učenike u školama, da se ne osipaju, onda nismo obuhvatili prave učenike. (Surdulica). Ove godine smo upisali 20 učenika romske nacionalnosti u I razred, ali evo već ih je 6 napustilo. Imamo problem kako ih zadržati u školi. Kriterijum za dodelu stipendije se meni ne sviđa, jer imamo učenike u težoj situaciji koji ne primaju ništa (Vranje). Ako imate 3 učenika da su dobila stipendije, a imate još 5–6 koji ne dobijaju, a tu su negde, i jedan kaže što ja ne dobijam, i gubi motivaciju da ide u školu. Onda je greška u vama kao mentoru (Vranje). Imam 12 učenika u II razredu, deca su pametna i znaju pravila kad izađe konkurs. Imam i decu koja ne primaju stipendiju jer nemaju 3,5 prosek. Gleda se i broj neopravdanih izostanaka. Znaju ako su dobri da će je dobiti (Vranje). U toku 2014/15. i 2015/16., kada su učenici aplicirali sa prosekom 2,5–3,5 imali smo najbolje rezultate, kasnije kada je to ukinuto, bilo je lošije, sve se srušilo. Promenjeni uslovi srušili sve što su gradili nekoliko godina. Bez mentora taj uspeh ne bi bio takav. Podignuti cenzus na 3,5 pogoršao je rezultate (Niš). Broj mentorisanih učenika se smanjio jer se kriterijum za uspeh povećao (Niš). U programu smo kao škola od 2014., imali smo u jednom trenutku 15 učenika, kako su spali ti kriterijumi, broj je opao. Podrška treba slabijim učenicima, da bude veći broj učenika uključen, da prosek ide od 2 do 4, da bi bio veći broj učenika. Ta deca koja imaju veći prosek, možda njih treba

nagraditi, ali ovu što su lošiji treba ih stimulisati (Niš). Da veći broj dece uključimo u mentorske stipendije. Imamo puno romske dece, ali nisu uključeni zbog tih kriterijuma (Niš). Kada popunjavamo dokumentaciju za stipendije, oni puno toga ne znaju kad popunjavaju, možda bi trebalo da se već u maju organizuju neki sastanci gde bi im se objasnilo oko stipendija. Nisu informisani dovoljno. Pomoć u apliciranju za stipendije je dosta značajna (Niš). Glavni problem kod osipanja jesu baš ta deca koja imaju niži prosek i ne primaju stipendije. Deca koja imaju niži prosek u težoj su finansijskoj situaciji. Stipendija bi im bila presudna da ostanu u školstvu i tu je možda propust, ako može to nekako da se reši (Novi Sad).

O Romima ne možemo nigde da učimo – i dalje postoje stereotipi i predrasude. Mi o Romima ne možemo nigde da učimo, uzimamo parcijalno, u obrazovnom sistemu ne učimo ništa o Romima, nemamo gde da učimo, a u nastavnom procesu postoje samo stereotipi o Romima. U školama i dalje postoje stereotipi. Školska uprava nastavlja i pored upozorenja da kaže cigan. Nastavnici nas ubeđuju da je bolje da idu u specijalne škole jer će dobiti besplatne udžbenike. Mentori u ovome što imaju kao zadatak, ako ne ubacite da znaju o kulturi, jeziku ništa od ovoga neće imati smisla. Oni se radije ne bi izjasnili kao Romi. Nastavnici su jako sujetni - da li znate nešto o njima sem da su lenji, prljavi, da krađu, niko više o tome ne zna da kaže. To su stvari koje moraju da se sagledavaju i da se ukaže na to (Beograd). Oko jezika, ne očekujem da mentor progovori romski jer je težak, ali da se služi. Mentor mora da zna, srpski jezik ima 7 padeža, romski ima 8. Drugačija će deca biti osnažena. (Beograd). Nekada klizne predrasuda na obuci da se vi zapanjite. Ja bih jako volela da se precizna instrukcija dâ direktorima koji biraju mentore, ja mislim da su 95% mentora ljudi koji su bili visoko motivisani, to nije nikakva para ali je njima stalo. Što se tiče diskriminacije, postoje zakoni, pravilnici, to je vrlo lepo postavljeno, samo je potrebno da se ljudi malo osveste, nekad ljudi urade diskriminatorni postupak nenamerno (Beograd).

Spuštamo prag znanja da bismo zadržali decu, urgiranje kod nastavnika. To su deca koju su u osnovnoj obično puštali samo da prođu i teško im je da sednu da uče kad dođu u srednju školu. Ne moraju ti nivoi znanja da postoje, da idemo prvo taj najniži nivo, pa dokle stignu. Da budu sistematični, čim naiđu na problem da se jave, uvek možemo da nađemo rešenje (Novi Sad). Prvo spuštamo prag znanja da bismo zadržali decu, imaćemo i diplomiranih inženjera ali koliko će to da bude funkcionalno. (Novi Sad). Kad bude kraj godine, ako treba da se urgira kod nastavnika da se poveća prosek, da se dobiju stipendije. Gleda se da im bude malo veći prosek kako bi mogli da završe školu. (Novi Sad).

Problemi romskih učenika. Deca i njihovi roditelji se susreću sa problemima pravne prirode - ne mogu da izvade lične karte i ostvare osnovno pravo da se zaposle (Novi Sad). Najčešće zbog lošeg proseka opredele se za trogodišnju školu (Novi Sad). Problem je što nekad neće da se izjasne kao romske nacionalnosti (Novi Sad).

Imala sam slučaj da je dete želelo da upiše grafički dizajn, dečko nije stigao na vreme na prijemni, ubeđena sam bila da kao Rom ima neku prođu, ali nisu uspeli da upišu fakultet (Novi Sad). Većina njih ne zna kako treba da uče (Novi Sad). Problem je u socijalizaciji - oni dolaze, deca sa sela, veliki prelaz kad dolaze u Rumu, problem u socijalizaciji, to da se uklope u društvo. (Novi Sad). Sa roditeljima izuzetna saradnja, ali u nekim slučajevima deca rade sa roditeljima na građevini i to je nešto s čim teško može da se izbori, a dete je dobro i onda u tom slučaju ili kunja ili spava i ja tu ne mogu da pomognem. (Novi Sad). Kada je bila online nastava pozovem dete, ono kaže večeras kad dođem kući posle svega poslaću domaći i pošalje. U takvim situacijama da se napravi izuzetak, da na neki drugi način reše obaveze da mogu da idu dalje (Novi Sad). Oni imaju kapaciteta ali nemaju finansija. Afirmativne mere im daju mogućnost daljeg napredovanja. Šteta da potencijal ostane na nivou srednjih škola. Roditelj kaže nemam para, dete misli nisam potencijal i ne upiše ništa. Dete prosto nema vremena da uči, ni uslova, opredeljuje se za trogodišnju školu iako ima kapaciteta i za druge profesije. Zato je po meni dobro da se uvede i u osnovne škole. Ovo je druga vrsta podrške, ne pedagoški asistent. Znači individualizacija, da imaš potpuno otvoren odnos, sve kažeš i ne budeš povređen. Za mene mentorska podrška je izuzetna (Novi Sad). Izuzetno važno dovesti ih do kraja treće godine i to je, s obzirom na njihovu strukturu, veliki uspeh mentora ako uspeju i srednju školu da završe i obezbede egzistenciju. Puno dece ostaju posle na praksi i izdržavaju celu porodicu (Novi Sad). Imamo problem sa pojedinim romskim porodicama koje stimulišu decu da se ranije udaju i da se zaposle. Trebale bi nam obuke kako da izađemo na kraj sa tim, kako da pomognemo tim porodicama (Niš). Porodična situacija, običaji, materijalna situacija, to su problemi (Niš).

Predlozi za unapređenje i proširenje mentorske podrške

Sveobuhvatna saradnja. Moramo da radimo svi zajedno, lokalna zajednica, učenicima, roditeljima, moramo ih upoznati sa kulturom, da ih motivišemo za dalji vid obrazovanja, da predstavimo roditeljima šta je ono što će deci doneti to obrazovanja (Niš). Saradnja između mentora i pedagoških asistenata - ta saradnja bi trebalo da bude spona (Niš).

Potreban poseban fokus na devojčice. Forsiranje četvorogodišnjeg obrazovanja i obrazovanja romskih devojčica, uz ozbiljniju podršku (Novi Sad). Devojčice iz ruralnih sredina najčešće završe samo osnovnu jer je moranje i onda nemamo osipanje, zato je važno da bude mentorska podrška. Individualizacija 1:1. Kad je dete u pubertetu, samim tim što će se stručno usmeriti, potrebna je i podrška da se ne uda. Neki roditelj ne ume da se izbori sa time, neko ume, zato je podrška nužna. Čim kreće udaja, kreće i nasilje i sve prati jedno drugo (Novi Sad). Potrebna je još veća pomoć devojčicama jer su one uglavnom ispod tog praga za stipendiju i pored

toga dešava se da uprkos raznim intervencijama i podršci napuste čak i par meseci pre završetka srednje škole (Novi Sad).

Mentorski program da se spusti u osnovne škole. Mislim da bi ovakva podrška dobro došla i u osnovnim školama. Pedagoški asistent radi sa svom decom, a ovde treba individualizacija za socijalizaciju i pripremu (Novi Sad). Mentorski program da se spusti u osnovne škole da bi se upućivali sa tih nivoa u neke stručne škole. Mentor u osnovnoj prepoznaje učenika i on ga kanališe, da li je dete za gimnaziju, četvorogodišnju ili trogodišnju (Novi Sad). Da postoji kontinuitet pogotovo kad su sedmi, osmi razred i ne znaju koji smer da upišu, nisu informisani (Novi Sad). Treba u osnovnoj školi isto, većinom rade učiteljice. Ipak stručna služba treba sa njima malo više, ako može i ako hoće (Novi Sad). Predlažem, ako država ovo preuzme, da se program spusti na osnovnu školu, moj osnovni razlog je da su đaci romske nacionalnosti iz osetljivih porodica koje ne mogu da podrže decu, ta deca ne prežive OŠ. Slažem se da je u OŠ važno mentorstvo, jer deca koja upišu srednju i završavaju (Beograd).

Mentorska podrška za svu decu kojoj je potrebna, ne samo za romsku decu. Suočile su se škole sa situacijom da su ne samo romska i neromska deca stekla obavezu da rade i zarađuju i to im je prioritet u odnosu na školu. Da škole naprave sa njima neki dogovor da google učionica bude mesto da učenici odrađuju svoje obaveze, da se nađe mera da se škola ne zapostavi, da se obezbedi egzistencija a istovremeno da škola pruža mogućnosti. Dete će napustiti školu ako škola nema razumevanja za to. Pa i kada je neki slučaj da odsustvuje dve nedelje da naprave izuzetak (Novi Sad). Podrška deci svih nacionalnih zajednica koja imaju potrebe pri učenju a pretpostavlja se da bi mentorska podrška bila efektivan vid podrške (Novi Sad). Za sve učenike kojima je potrebna, ne samo za romsku decu. Dok je bilo u okviru projekta bilo je opravdano baviti se isključivo Romima, ako ulazi u sistem, ne možemo da se bavimo samo Romima, imamo osetljive grupe u školi koji nisu samo Romi. Imamo problem kako da se bavimo samo sa jednom grupom osetljive dece, dok imamo mnoge druge grupe. Sistem mora da prepozna svu decu (Niš).

Predlozi za institucionalizaciju programa mentorske podrške – različite perspektive

Održivost. Što se tiče održivosti, nikako ne nastavljati mentorski rad preko projekata. Predložiti da u budžet uđu troškovi za mentorski rad. Preporuke da može država kroz formiranje budžeta da to uđe u budžetsku liniju na osnovu nekog akcionog plana (Niš).

Mentor kao novo radno mesto. Mentorski program je došao kao obaveza više, jer smo imali izveštaje, ali smo dobijali i finansijsku nadoknadu, pa smo imali neko zadovoljstvo. Ako se institucionalizuje da se uvede dodatna norma nastavnika, ja

sam stručni saradnik sa 50% radnog vremena. Da se uz dodatnu normu nastave to osmisli. Da se uvede kao norma. Lokalna zajednica ne bi imala udela u tome, nego Ministarstvo prosvete, da se to uvede kao novo radno mesto i da imaju platu. Oni nastavnici koji imaju manjak norme, da se dopunjuju sa tim (Niš).

Nikako novo radno mesto. Nemamo dece, uslovi su katastrofa, novo radno mesto ne. Ja sam ovaj posao radila, ne za nadoknadu, ja sam to radila kao čovek na terenu, kao operativac. Možda norma nadoknađuje to kolegama koje gube časove. To nije novo radno mesto. Ja sam nastavnik istorije sa 50% norme, nikako novo radno mesto, šta to znači ja neću biti profesor, nego mentor, to jedno drugo potire. (Niš).

Treba dati posebnu normu. Ako neki profesor nema dovoljan broj časova kako će se to realizovati? Postaće problem? To ne treba da rade ljudi koji ne žele i nemaju afiniteta za to. Ovo su rezultati koje danas izlažemo, ako pustimo ovo da bilo ko radi neće biti dobro. Treba dati posebnu normu. Ako uključimo u redovan rad stručne službe u okviru kojih 40 časova. Mogu da kažu profesorima šta ćemo sa preostalim vašim satima. Ne plaća se posebno. Treće je potencijalno opasno, ako ćemo potkusurivati norme, to se ne sme dozvoliti. Ako neko ima 30 đaka romske nacionalnosti, ministarstvo može da kaže to je jedna norma (Novi Sad).

Ispunjavanje norme nikako ne dolazi u obzir, poput izbornih predmeta i građanskog to ni na šta ne liči, ne može, mora se uspostaviti odnos poverenja, možda kao honorar ali kao dopuna norme nikako. Radim u tri škole, ne mogu da predajem, samo nastavnik stručni saradnik ne može. Ugovorom o delu bili smo plaćeni. Ovo da radi nastavnik ili stručni saradnik, ja bih mogla nešto mimo 100% ali to nije sistemsko u školi u kojoj radim, ne mogu da imam 100% (Novi Sad).

Kroz konkurisanje za pomoćne nastavnike. Mi svakog jula konkurišemo za pomoćne nastavnike, tako to može i ovde da se sprovede. To može i ovde da se uvede, ako imate učenike, tražite mentore. To je taj princip. Prvi korak je da ti naši u Ministarstvu prosvete shvate da to treba. Ne treba ih ubeđivati nego država treba da se bavi time sama. Ja sam bio u niz institucija i konačno smo probili led da država daje stipendije učenicima koji upisuju 3. stepen. Sad je to ušlo u predlog zakona. Da bismo ih zadržali u lokalnoj samoupravi, moraju da nama školama omoguće da imamo slobodniji pristup upisu. Ja tražim da se vratimo na sistem, pričam za 3. stepen, pošto se tu upisuju Romi, da nam vrate do 15, 16 sa tri profila u odeljenju. Ne treba mi 30 krojača, nego 10. Vi imate odeljenja sa 5 učenika, plaćate profesore koji imaju odeljenja od 5 učenika. Pustite nas da sami to kombinujemo. Možda zahtevi ka lokalnim samoupravama, u vezi održivosti mentorstva, mi dobro saradujemo sa romskim koordinatorima. Nije dobra komunikacija sa roditeljima (Niš).

Mora sistemski da se reši. Nemaju poverenja roditelji u nas, misle da hoćemo da ih prevarimo, pa mi zovemo njihove predstavnike, da njima to objasnimo, pa ih

onda tako pridobijemo. Ovo mora da se sistemski reši. Sve je u pitanju novac. Direktor ima 20% veću platu od nastavnika a mnogo više obaveza. Ogromna odgovornost, mala finansijska podrška. Država ovo podržava, ali da neko to drugi finansira. Država to mora da prepozna i da se reši sistemski. Rekli smo kroz normu i to je plata. Mora biti kontinuitet, ako deca znaju da ih neko kontroliše, onda se ne osipaju. (Niš).

Različite opcije. Da mentor bude razredni starešina. U svim školama gde postoje romski učenici, da MPNTR plati 5% na platu jednoj osobi da se bavi romskim učenicima. Koliko imaju razredne starešine – 4%. To možemo mi da damo predlog Ministarstvu, možemo zajednički da ga formulišemo (Kragujevac). Da škola aplicira svake godine, svake školske godine se određuju škole i procenat vremena koji se dodeljuje za ovaj program. Na slobodi je školi da ga osmisli i kreira. Škola može da odredi više nastavnika i može da odredi 1 ili više normi. (Kragujevac). Kao dodatni rad, to bi bila opcija. Što se tiče kako će to biti zakonski definisano, to ćemo videti ali taj mentor bi trebao da obuhvati manji broj učenika i da ima neko iskustvo, a ne neko ko dođe sa strane. Njemu treba podrška da on to savlada (Vranje). Nastavnik ima 6, 7 časova, i zamislite vi pored svega toga, daj i ovamo imam 10, 15 učenika pa i sa njima. Ili je radno mesto ili ono što je do sada bilo (Vranje). Što se tiče finansiranja, ako želite da to uđe u institucije, to mora da se podnese kao zahtev, ali ne samo Ministarstvo to da finansira, nego da se to spusti na lokalni nivo – to bi lokalne samouprave podstaklo da i one razmišljaju o tome (Vranje). Vezano za finansiranje u našoj opštini, kod nas je posebno na albanskom posebno na srpskom, gde su učenici romske nacionalnosti. Kad je u pitanju lokalna samouprava bilo bi problematično da to finansira, jer u delu škole na albanskom oko 50 učenika je napustilo srednje obrazovanje, a oni su nacionalna manjina. To je problematično. A u Preševu osetljiva grupa su Srbi. Treba da se vodi računa i o tome (Preševo).

Primena mentorske podrške kroz lokalni akcioni plan. Treba razmišljati o tome kako to da povežemo, neke segmente takvog programa da prebacimo na lokal, kao stipendije, mentorski program, jer to su naši profesori. To možemo da uradimo kroz lokalni akcioni plan. To bi bio neki iskorak – prebacivanje na lokalni nivo (Kragujevac). Ako bi se delegirala ovlašćenja i spuštala na nivo lokalne samouprave, onda dodeljivanje sredstava ne bi moglo da ide kroz lokalni akcioni plan, sa pozicije grada prema mentorima, nego preko civilnog društva, jer je takav način budžetskog sistema, plaćanja. Nedostaje taj prelazni period od 5 ili 10 godina kada bi mentorski program bio sistemski podržan od strane Ministarstva prosvete. Kada nešto sa centralnog nivoa treba da se prebaci na jedinice lokalne samouprave, to je teško. Malo gradova kao grad Kragujevac ima mogućnosti da implementira mentorski program kroz lokalni akcioni plan. Morate da date opipljive dokaze kako bi to sistemski bili prihvaćeno. Ako hoćete nešto brzo da uradite, ako imate lobiranje, podršku i primere dobre prakse, može se ići brže, ali se mora imati donatorska podrška (Kragujevac). Saradnja mentora sa OCD i PA i Koordinatorom za romska pitanja. Prepoznati NVO koje mogu pomoći dopiranjju do institucija (Niš).

Primer dobre prakse – Opština Ruma. Naša opština rešila je problem tako da svi Romi koji nisu dobili stipendiju dobiju opštinsku. Jedan podatak, opština Ruma je krenula da daje stipendije, na početku 42 đaka u školi, sada je 87 i samo troje dece imamo u srednjoj školi koji su prekinuli školovanje. Duplirao nam se broj i 3 dece je prekinulo školovanje, što je odličan rezultat. Stipendija je 5.000 dinara, do prethodne godine iznosila je 3.000 dinara (Ruma).

Dosadašnja neformalna institucionalizacija mentorske podrške – različite perspektive. Mentorska praksa je već 15 godina prisutna u srednjim školama širom Srbije – da li to znači da je mentorska podrška već (donekle) institucionalizovana? Ako nije finansirana od strane države, nije institucionalizovana. Onog momenta kada prestane finansiranje, to prestaje, osim preko par entuzijasta. Ne može direktor da traži to ako nije podržano. Slažem se da nije institucionalizovano. Ne postoji u aktima Ministarstva prosvete to zanimanje ili uloga, nije pomenuto. Da, jeste 15 godina značajan doprinos, da se institucionalizuje, to jeste. Da nije ta praksa još u Vojvodini dala odlične rezultate, ne bi se nastavilo. **Mentori su prepoznati od strane učenika romske nacionalnosti, program je prepoznat. To nije mala stvar.** (Beograd).

ZAKLJUČAK – MAPIRANJE KORAKA
INSTITUCIONALIZACIJE MENTORSKE PODRŠKE

6. Zaključak – mogući koraci institucionalizacije mentorske podrške

Dosadašnja neformalna institucionalizacija mentorske podrške. Proces institucionalizacije programa mentorske podrške je započeo onog trenutka kada je prepoznat problem srednjoškolaca romske nacionalnosti (niska stopa upisa u srednje škole, visoka stopa osipanja, niski obrazovni ishodi, niska stopa završavanja, itd.) i kada je kreirana i primenjena inovativna projektna mera (mentorska podrška u paketu sa stipendijama) koja taj problem treba da počne da rešava i otklanja.

Vodeću ulogu u pokretanju i uvođenju mentorske podrške u srednje škole imale su najviše državne institucije iz oblasti obrazovanja – Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje AP Vojvodine u prvih sedam godina i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja u narednih osam godina, najpre direktno kroz TARI projekat, a kasnije indirektno kroz ostale projekte. Time je ova mera podrške od samog početka imala neophodan institucionalni legitimitet.

Dodatno, mentorska podrška je implementirana u okviru državnih srednjih škola i angažovala je školske kadrove (finansirane od strane države) da budu u ulozi mentora (uz simbolično projektno finansiranje naknada za mentore).

Mentorska podrška je tokom prethodnih 15 godina prakse uspešno prošla kroz prve dve faze procesa institucionalizacije: a) ranu fazu – fazu prepoznavanja problema i dizajniranja odgovarajuće aktivne mere podrške koja je odgovor na identifikovane probleme i b) fazu praktične primene i internalizacije mentorske podrške. Preostala je poslednja faza – faza redovne sistemske primene i standardizacije.

Neformalna institucionalizacija trajala je petnaest godina. Za to vreme ova mera podrške je na nekoliko načina ostvarila legitimitet da bude i formalno institucionalizovana, odnosno da bude zakonski prepoznata i regulisana. O tome svedoče činjenice da je: a) prihvaćena od strane mentora kao korisna mera koja daje ciljne rezultate, b) prepoznata u srednjim školama kao efektivna mera inkluzije, c) prepoznata od strane romskih srednjoškolaca i predstavnika romske zajednice na lokalnom i nacionalnom nivou kao neophodan vid podrške, d) naznačena u međunarodnim i nacionalnim izveštajima kao neophodna mera koja doprinosi inkluziji romskih srednjoškolaca,¹²⁸ e) navedena kao primer u studijama koje analiziraju napredak obrazovne inkluzije romske dece¹²⁹ i f) uneta u Operativne zaključke o socijalnom

128 Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine. Dostupno na: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>

129 *Dostupnost usluga i mera podrške za decu romske nacionalnosti na lokalnom nivou*, autorka Jelena Marković. Dostupno na: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/04/Dostupnost_usluga_i_mera_podrske_za_decu_romske_nacionalnosti_na_lokalnom_nivou.pdf

uključivanju Roma i Romkinja za period oktobar 2019 – oktobar 2021. godine.¹³⁰ Operativni zaključak 12.1. – u okviru ovog zaključka Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja se obavezalo da će razviti sistem mentorstva za učenike i učenice romske nacionalnosti koji pohađaju srednje škole sa ciljem smanjenja stope osipanja u srednjem obrazovanju, sa fokusom na obrazovanje romskih devojčica.

Analiza prikupljenih podataka pokazuje da su elementi mentorske prakse ujedno i indikatori njene dosadašnje nezvanične institucionalizacije:

- Indikator 1: Inicijator i nosioci programa mentorske podrške
- Indikator 2: Svrha mentorske podrške – razlozi za njeno uvođenje
- Indikator 3: Suština programa mentorske podrške – koherentnost programa sa važećim pravnim aktima i obrazovno-vaspitnim ciljevima škole
- Indikator 4: Trajanje primene programa mentorske podrške
- Indikator 5: Broj i tip srednjih škola uključenih u mentorsku podršku
- Indikator 6: Broj i profil mentora
- Indikator 7: Broj dana obuka i broj učesnika akreditovanih obuka za mentore
- Indikator 8: Uloga i način rada mentora
- Indikator 9: Broj mentorisanih učenika
- Indikator 10: Ishodi i rezultati mentorske podrške.

Koherentnost mentorske podrške sa važećim pravnim okvirom. Mentorska podrška nije propisana ni u jednom važećem pravnom aktu Republike Srbije.

Važećim zakonima i podzakonskim aktima propisana je *pojedinačna odnosno grupna dodatna podrška u nastavi i učenju* – ZOSOV, čl. 3, stav 3; Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, čl. 12, stav 1; Pravilnik o IOP-u, čl. 2, stav 3 i 4.

Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju (čl. 12, stav 1) propisuje da za učenika i odraslog kome je zbog smetnji u razvoju i invaliditeta, specifičnih teškoća u učenju, socijalne uskraćenosti, rizika od ranog napuštanja školovanja i drugih razloga potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju škola obezbeđuje otklanjanje fizičkih i komunikacijskih prepreka i zavisno od potreba, donosi i individualni obrazovni plan, u skladu sa Zakonom. Cilj dodatne podrške u obrazovanju i vaspitanju jeste postizanje optimalnog uključivanja učenika i odraslih u redovan obrazovno-vaspitni rad, osamostaljivanje u vršnjačkom kolektivu i njegovo napredovanje u obrazovanju i priprema za svet rada (čl. 12, stav 2).

130 Izveštaj o implementaciji Operativnih zaključaka sa seminara „Socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji“ za period oktobar 2019. – oktobar 2021. godine. Dostupno na: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/10/Operativni_zakljucci_za_period_2019-2021.pdf
Dostupno na: <https://www.mei.gov.rs/srl/srbija-i-eu/ko-je-ko/nacionalni-ipa-koordinator/>

I ZOSOV i Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju, uključujući i podzakonska akta kao što je Pravilnik o IOP-u, propisuju dodatnu podršku za dve grupe učenika – učenike sa smetnjama u razvoju i invaliditetom i učenike sa izuzetnim sposobnostima. Kriterijumi za određivanje učenika kojima je potrebna dodatna podrška su evidentno zasnovani na nameri da obrazovanjem budu obuhvaćene sve grupe učenika, bez obzira na brojčano stanje određene grupe.

Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju propisuje dodatnu podršku zbog *socijalne uskraćenosti, rizika od ranog napuštanja školovanja i drugih razloga* – međutim, ovi razlozi nisu isključivo povezani sa učenicima sa *smetnjama u razvoju i invaliditetom*, već i sa učenicima koji nemaju smetnje u razvoju ili invaliditet, ali dolaze iz nestimulativnog socio-ekonomskog okruženja unutar kojeg su uskraćeni za većinu uslova neophodnih za redovno školovanje i ostvarivanje boljih obrazovnih ishoda.

Zakonski okvir ispušta iz vida grupe učenika koji nemaju smetnje u razvoju i/ili invaliditet, ali su socijalno isključeni i dolaze iz nestimulativnih socio-ekonomskih sredina unutar kojih su uskraćeni za uslove neophodne za redovno školovanje i ostvarivanje boljih obrazovnih ishoda i takođe su u velikom riziku od ranog napuštanja škole.

Ovoj grupi učenika takođe je potrebna dodatna podrška u obrazovanju i vaspitanju i to je upravo mentorska podrška, kao vrsta dodatne podrške koja se potvrdila kao efikasan odgovor na probleme sa kojima se suočavaju ove grupe učenika.

Između ostalog i zbog ovih nedostataka u oba zakona romski učenici se godinama unazad po inerciji neopravdano svrstavaju u grupu učenika sa smetnjama u razvoju i upisuju u „specijalne škole”. Neretko se i njihovi roditelji opredeljuju za specijalnu školu jer deca u ovim školama imaju obezbeđenu ishranu i mogući smeštaj. U Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine se navodi da je i dalje prisutna praksa upisa dece romske nacionalnosti u škole za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju (tzv. „specijalne škole”): 18% dece od ukupne populacije dece u „specijalnim školama” su deca romske nacionalnosti (IPSSOS, MPNTR i UNICEF, istraživanje 2016.).¹³¹ Zato je važno da se ovakva praksa počne dosledno sprečavati kako se i planira u navedenoj Strategiji. U Strategiji takođe stoji da je, prema Posebnom izveštaju Zaštitnika građana, došlo do unapređenja u pogledu sprečavanja upisa dece romske nacionalnosti u takozvane „specijalne škole”, ali da i dalje postoje slučajevi gde se deca neopravdano upisuju u ove škole i procena je da bi se uz dodatnu podršku ovim učenicima mogao ostvariti upis u redovno školovanje. Takođe, segregacija dece romske nacionalnosti u obrazovanju je problem koji opstaje. Zaštitnik građana navodi da

131 Analiza kvaliteta obrazovanja u školama i odeljenjima za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju, (IPSSOS, MPNTR i UNICEF, istraživanje 2016.). Dostupno na: <http://defektolozisirbije.org/wp-content/uploads/2016/05/UNICEF.pdf>

prikupljeni podaci od školskih uprava pokazuju zabrinjavajući trend, odnosno da se pojava segregacije ne smanjuje, već povećava.

Program mentorske podrške obuhvata učenike romske nacionalnosti koji, u velikoj većini, ne spadaju ni u jednu od ove dve grupe o kojima se govori u oba zakona, iako se, prema iskustvima mentora, među mentorisanim učenicima mogu naći i pojedini učenici romske nacionalnosti koji su posebno nadareni i imaju izuzetne sposobnosti i pojedini učenici romske nacionalnosti koji imaju određene smetnje u razvoju.

Član 12. Zakona o srednjem obrazovanju i vaspitanju i član 3. ZOSOV-a trebalo bi dopuniti tako da u okviru ovih članova oba zakona budu obuhvaćene i grupe učenika koji su zbog socijalne isključenosti i svih drugih razloga koji nisu povezani sa smetnjama u razvoju ili invaliditetom u riziku od ranog napuštanja škole.

Dopune i izmene zakona zasnovane na podacima omogućile bi donosiocima odluka da normativno regulišu potrebu za dodatnom podrškom svim učenicima kojima je ona potrebna, a ne spadaju ni u jednu od dve grupe o kojima se govori u navedenim članovima oba zakona.

Mentorska podrška je po svim elementima koherentna sa oba Zakona koji regulišu srednje obrazovanje – od razloga zbog kojih je uvedena kao projektna mera, izbora mentorisanih učenika kojima je potrebna, preko suštine i obuhvata podrške, nastavnika u ulozi mentora, individualizovanog pristupa mentorisanom učeniku, načina mentorskog rada i ciljeva podrške, odnosa poverenja i poštovanja mentor-učenik, zastupanja interesa učenika unutar i van škole.

Sve što je kao dodatna podrška predviđeno za dve grupe učenika unutar oba zakona u mentorskoj podršci je dograđeno, a umesto primesa medicinskog pristupa stoje dva autoriteta: autoritet nastavnika/mentora i autoritet potreba učenika.

Značaj dosadašnje, neformalne institucionalizacije je u tome što deceniju i po duga praksa i ostvareni legitimitet ove mere podrške ne ostavljaju prostor za eventualne nedoumice oko toga da li je potrebno da se mentorska podrška institucionalizuje ili ne.

Dovršavanje procesa institucionalizacije ove mere podrške obuhvata veoma širok raspon ključnih argumenata – od onog koji je najznačajniji a odnosi se na kontinuirano povećanje stope obuhvata srednjoškolaca romske nacionalnost i stope njihovog završavanja srednje škole do onog koji se odnosi na strateški okvir zemlje i proističe iz Akcionog plana za Poglavlje 23 (prema kojem se Republika Srbija obavezala da će povećati obuhvat dece u obrazovnom sistemu na svim nivoima, od obaveznog predškolskog programa do visokog obrazovanja).¹³²

132 Akcioni plan za Poglavlje 23. Dostupno na: <https://www.mpravde.gov.rs/files/Akcioni%20plan%20PG%2023%20Treci%20nacrt-%20Konacna%20verzija1.pdf>

Mapiranje koraka institucionalizacije programa mentorske podrške. Mapiranje koraka suštinski podrazumeva određivanje redosleda aktivnosti koje bi trebalo preduzeti kako bi se proces institucionalizacije programa mentorske podrške i formalno dovršio. Reč je o *krupnim* koracima koji obuhvataju grupe, odnosno različite klasterne aktivnosti unutar svakog pojedinačnog koraka.

Prvi korak. Kako je reč o institucionalizaciji kao procesu koji ulazi u domen javnih politika, odnosno u domen planskog sistema, neophodno je **prvo krenuti od Zakona o planskom sistemu** (čl. 2, stav 3)¹³³ koji propisuje sve elemente upravljanja sistemom javnih politika i srednjoročno planiranje, uključujući: a) planska dokumenta; b) učesnike u planskom sistemu; c) proces upravljanja sistemom javnih politika; d) proces usaglašavanja sadržaja planskih dokumenata sa sadržajem drugih planskih dokumenata i propisa; i e) povezivanje procesa usvajanja i sprovođenja javnih politika sa procesom srednjoročnog planiranja.

Ovo pre svega ukazuje na to da redosled aktivnosti koje treba da dovedu do predviđenog cilja nisu stvar odluke pojedinca, već jedna od prvih među brojnim temama koje su stvar dogovora i zajedničke odluke određene (u tu svrhu formirane) grupe eksperata koja će koordinirati i voditi proces dovršavanja institucionalizacije programa mentorske podrške.

U skladu s tim postoje dve opcije za dovršavanje procesa institucionalizacije.

Prva opcija se odnosi na tri centralne, ukupnjene aktivnosti: a) formiranje intersektorskog tima eksperata iz različitih oblasti koji će na osnovu podataka iz *Preporuka* b) izraditi mapu puta za institucionalizaciju programa mentorske podrške i c) usaglasiti je kroz javni konsultativni proces ključnih aktera: ministarstava, nacionalnih tela i saveta, socijalnih partnera i organizacija civilnog društva.

Konačan ishod ove opcije je a) usaglašena Mapa puta koja je (vremenski i budžetski oročena) u skladu sa elementima planskog sistema i b) predstavlja strateški putokaz za donošenje/usvajanje odluke, uključujući i plan implementacije i monitoringa primene odluke o institucionalizaciji mentorske podrške.

Druga opcija se odnosi na preduzimanje serije aktivnosti različitog ranga usmerenih na razmatranje, elaboraciju i finalizaciju četiri ključne, opet krajnje ukupnjene tematske celine: a) pokretanje procesa zakonskog i institucionalnog regulisanja mentorske podrške kroz saradnju sa ključnim akterima; b) pokretanje izrade odgovarajućih normativnih akata u saradnji sa ekspertima iz oblasti obrazovanja i javnih politika; c) pokretanje izrade profesionalnih standarda i smernica za mentorski rad nastavnika i drugih članova školskog tima, uključujući i način obučavanja i profesionalnog usavršavanja mentora, sa ekspertima iz oblasti obrazovanja i d) pokretanje

133 Zakon o planskom sistemu Republike Srbije, („Sl. glasnik RS”, br. 30/2018). Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-planskom-sistemu-republike-srbije.html>

procesa formalizacije programa mentorske podrške u odgovarajuća dokumenta javnih politika – od zakona do podzakonskih akata i dalje do strateških dokumenata.

Tim koji bi trebalo da koordinira aktivnosti unutar ove opcije može da se formira kroz dijalog i saradnju sa ključnim akterima, zainteresovanim stranama i ekspertima iz obrazovnog i referentnih sektora.

Konačan ishod ove opcije zavisi od samog tima – rukovodeći se unapred definisanim opštim i specifičnim ciljevima, tim bi već na samom početku svog rada trebalo da, pored finansijskih sredstava, odredi i vremenski rok i, što je posebno važno, zacrta očekivane rezultate na osnovu kojih će planirati sve predstojeće aktivnosti. Drugim rečima, da primeni *results-driven* pristup u izradi plana rada i svog delovanja.

Drugi korak. Nakon što se, u okviru FOR tima, donese odluka o jednoj, drugoj ili o nekoj sasvim novoj, trećoj opciji koja je po svim elementima u skladu sa Zakonom o planskom sistemu, trebalo bi da se krene u realizaciju drugog najznačajnijeg koraka.

Drugi najznačajniji (krupan) korak je uspostavljanje saradnje sa nacionalnim *Koordinacionim telom za unapređenje položaja i socijalno uključivanje Roma i Romkinja* (u daljem tekstu: Koordinaciono telo), odnosno sa Stručnom grupom Koordinacionog tela¹³⁴ koja je zadužena za sprovođenje operativnih aktivnosti.

Koordinaciono telo je prva adresa iz dva razloga – strukture članova Koordinacionog tela i propisanih zadataka ovog tela.

Članove pomenutog tela čine ministri prosvete, nauke i tehnološkog razvoja, zdravlja, za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, državne uprave i lokalne samouprave, finansija, građevinarstva, saobraćaja i infrastrukture, pravde, za evropske integracije, kao i predstavnici Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine i Tima za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva.

Koordinaciono telo ima zadatak da koordinira i usmerava poslove organa državne uprave i prati realizaciju utvrđenih mera i aktivnosti za unapređenje položaja i socijalno uključivanje Roma i Romkinja u skladu sa Strategijom za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine.

Neophodno je upoznati Koordinaciono telo sa nalazima iz *Preporuka* i predočiti im razloge koji svedoče o potrebi da se mentorska podrška zvanično uvede u obrazovno-vaspitni sistem srednjih škola. Kako su *Preporuke* studija zasnovana na empirijskim podacima (*evidence-based policymaking*) one daju argumentovan uvid u razloge zbog kojih je neophodno da mentorska podrška bude uvedena u obrazovno-vaspitni sistem srednjih škola.

¹³⁴ Odluka o osnivanju Koordinacionog tela za praćenje realizacije strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine. („Sl. glasnik RS“, br. 17/2017 i 84/2020) Dostupno na: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_06/SG_084_2020_011.htm

Imajući u vidu ulogu i zadatke Koordinacionog tela, odnosno njegove Stručne grupe, neophodno je razmotriti načine na koje Koordinaciono telo, u celosti ili preko predstavnika, može i treba da doprinese procesu zakonskog regulisanja mentorske podrške.

Treći korak. Neophodno je da se formira međusektorski Tim eksperata iz različitih oblasti koji će na osnovu ekspertiza pojedinačnih članova i podataka iz *Preporuka* upravljati procesom institucionalizacije mentorske podrške – do okončanja procesa.

MENTORSKA PODRŠKA U
ZEMLJAMA REGIONA

7. Mentorska podrška u zemljama regiona

Pregled obrazovnih sistema u zemljama regiona urađen je sa ciljem da se utvrdi a) da li i u kojoj od zemalja regiona postoji mentorska podrška za srednjoškolce romske nacionalnosti i b) da li je ona institucionalizovana ili je proces institucionalizacije započet.

Desk analiza obrazovnih sistema u zemljama regiona sprovedena je na osnovu dostupnih međunarodnih i nacionalnih izveštaja, analiza, studija i zvaničnih veb-sajtova nadležnih institucija na internet stranicama. Selekcija izvora čiji će podaci biti prezentirani u ovom radu rukovodila se sa dva ključna kriterijuma: a) aktuelni podaci, ne stariji od 2–5 godina unazad i b) tema – srednjoškolsko obrazovanje Roma sa uvidom u mentorsku i druge vidove podrške.

Analiza je pokazala da mentorska podrška nije formalno institucionalizovana ni u jednom obrazovnom sistemu u zemljama u regionu. U Severnoj Makedoniji, Crnoj Gori i u pojedinim kantonima u Bosni i Hercegovini (Tuzlanskom), mentorska podrška sprovodi se kao projektna mera u okviru projekata podržanih od strane REF-a. U Hrvatskoj i Sloveniji mentorska podrška za srednjoškolce romske nacionalnosti ne postoji – kako je utvrđeno na osnovu dostupnih internet izvora.

U ovom odeljku su date kratke analitičke crtice o demografiji, položaju i obrazovnoj inkluziji Roma u zemljama regiona sa posebnim osvrtom na srednje obrazovanje i eventualne specifičnosti unutar pojedine zemlje.

Zemlje regiona su date abecednim redom.

Bosna i Hercegovina

Demografija. Prema zvaničnim podacima u BiH je nastanjeno oko 17.000 Roma. Prema podacima koje je Institucija ombudsmana dobila od udruženja Roma, na teritoriji BiH živi oko 50.000 Roma, od tog broja u FBiH živi oko 35.000 Roma, u Republici Srpskoj preko 3.000, a u Brčko Distriktu BiH oko 2.000–2.500 Roma.¹³⁵ U izveštaju Evropske komisije za 2021. godinu, procenjuje se da u BiH živi oko 58.000 Roma (od ukupno 3,2 miliona stanovnika) i da je to najugroženija, najranjivija manjina i najbrojnija od ukupno 17 nacionalnih manjina u BiH.¹³⁶

Specifičnosti. Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini je izuzetno složen, decentralizovan, neretko nekomplementaran, s odsustvom adekvatne vertikalne i horizontalne odgovornosti i koordinacije.¹³⁷ Bosna i Hercegovina nema državno mini-

135 Dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/documents/e/e/110497.pdf>

136 Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-romi-manjina-obrazovanje-prava/31524088.html>

137 Dostupno na: https://www.academia.edu/2523304/Obavezno_srednje_obrazovanje_u_Bosni_i_Hercegovini_-_Compulsory_high_school_education_in_Bosnia_and_Herzegovina_Perspectives

starstvo obrazovanja. Ova oblast u nadležnosti je BH entiteta - Federacije BiH i Republike Srpske. U Federaciji BiH, resorno ministarstvo tog entiteta ima koordinirajuću ulogu, a ovlašćenja za obrazovnu politiku prepuštena su kantonima. Svaki od ukupno deset kantona ima ministarstvo za obrazovanje i sopstvene zakone, kao i pedagoške zavode.¹³⁸

Inkluzija Roma. Prema izveštaju Evropske komisije iz 2022. godine¹³⁹, anti-romski stereotipi i predrasude, diskriminacija i anticiganizam i dalje ometaju društvenu uključenost Roma u BiH. I dalje su potrebne značajne reforme kako bi se osiguralo nediskriminatorno, inkluzivno i kvalitetno obrazovanje za sve, uključujući i prevazilaženje prakse „dve škole pod jednim krovom”.¹⁴⁰ Romi su diskriminirani u svim sferama života, počev od stambenog zbrinjavanja, zapošljavanja, obrazovanja¹⁴¹, zdravstvene zaštite, itd. Nema dovoljno političke volje da se određeni programi apliciraju, postoji razjedinjenost sistema i to onemogućava BiH da u punom kapacitetu koristi dostupne fondove.¹⁴² BiH se obavezala da će u narednom periodu izradom novih akcionih planova za period 2021–2025. uložiti veće napore i finansijska sredstva u rešavanju pomenutih problema. Usvajanje akcionih planova za socijalno uključivanje Roma u aprilu 2022. godine je pozitivan korak u tom pogledu.¹⁴³ Pionirski korak najavile su i vlasti u Tuzlanskom kantonu, u kojem škole pohađa oko 750 učenika romske nacionalnosti. U ovom kantonu pokrenut je proces uvođenja nastavnog predmeta „Romski jezik s elementima nacionalne kulture” u osnovne škole – planirano je da to bude izborni predmet za svu decu, a ne samo za romsku, a nastavni program u izradi. Formirana je i radna grupa koja je boravila u poseti školama u Aleksandrovcu u Srbiji, koje imaju nastavne predmete romskog jezika.¹⁴⁴

Srednje obrazovanje. Srednje obrazovanje je obavezno u BiH. Nema pouzdanih podataka o obrazovnoj strukturi stanovništva u Bosni i Hercegovini. Prema nekim izvorima, u BiH oko 15% učenika napušta srednje obrazovanje u toku ili nakon prve godine, odnosno 20% njih napušta srednje obrazovanje u toku prve dve godine. Razlike u završavanju srednje škole su приметne od kantona do kantona, odnosno

138 Radio Slobodna Evropa, 8. april, 2022. godine. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-i-hercegovina-jezik-romi/31791331.html>

139 Dostupno na: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Bosnia%20and%20Herzegovina%20Report%202022.pdf>

140 Među školama koje funkcionišu po principu „dve škole pod jednim krovom” je i OŠ „Berta Kučera”, odnosno „13. rujan” u Jajcu. To su dve škole koje se nalaze u jednoj zgradi. Školu „Berta Kučera” pohađaju Bošnjaci, a „13. rujan” Hrvati. Podela je očigledna, čitava škola, doslovno, prepolovljena je na dva dela. Jedni ulaze sa jedne strane, a drugi sa druge. Ima dva redara, dve zbornice, dve čistačice, sve po dvoje. Jedino što je isto je što u isto vreme zvoni. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ustavni-sud-bih-odluka-dvije-skole-pod-jednim-krovom/31391591.html>

141 Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ustavni-sud-bih-odluka-dvije-skole-pod-jednim-krovom/31391591.html>

142 Smatra predsednik Romskog informativnog centra „Kali Sara” Dervo Sejdić. Dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/sejdic-romi-u-bosni-i-hercegovini-su-diskriminirani-u-svim-sferama-zivota/210408058>

143 Dostupno na: <https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2022-10/Bosnia%20and%20Herzegovina%20Report%202022.pdf>

144 Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-i-hercegovina-jezik-romi/31791331.html>

od entiteta do entiteta.¹⁴⁵ U BiH je, prema podacima GIZ-a, 2018/19. š/g bilo 311 srednjih škola.¹⁴⁶

Stipendije, mentorstvo i tutorstvo. EU i REF BiH su doprineli poboljšanju obrazovanja i zapošljavanja Roma u BiH kroz regionalni projekat *Povećanje mogućnosti obrazovanja za romske učenike i mlade Rome i Romkinje na području zapadnog Balkana i Turske*, koji je trajao tri godine – od februara 2019. do 30. juna 2021. godine. Projekat se implementirao na području Kaknja i Visokog. U implementaciji su učestvovali Udruženje Centar za podršku Roma „Romalen“ iz Kaknja i Udruženje Roma „Euro Rom“ iz Tuzle. Projekat je radio na poboljšanju položaja pripadnika romske populacije i povećanju njihove šanse za završetak kvalitetnog obrazovanja i zapošljavanja. Više od 345 romske dece, mladih Roma i njihovih roditelja u Bosni i Hercegovini su imali benefite od trogodišnjeg regionalnog projekta.¹⁴⁷ U okviru Projekta BIH 042 *Podrška Romima, učenicima srednjih škola kroz stipendije, mentorstvo i tutorstvo*, koji finansira i tehnički podržava REF i sufinansira Grad Tuzla, a implementira Udruženje Roma “Euro Rom” Tuzla, za učenike koji redovno pohađaju srednju školu redovno se obezbeđuje: a) finansijska podrška u iznosu od **40 EUR mesečno**, u trajanju od 9 meseci, **b) mentorstvo** kroz pružanje dodatne podrške stipendistima u cilju redovnog pohađanja nastave, poboljšanja uspeha, uključivanja u dodatnu i dopunsku nastavu; u pripremama za nastavak školovanja u višim stepenima obrazovanja; u postavljanju viših ciljeva postajući njihovi „drugi roditelji“ u školi; razvijanja veština u oblasti učenja, planiranja rada i učenja, itd. i c) **tutorstvo** - kroz pružanje podrške na dodatnim časovima iz određenih školskih predmeta, priprema za polaganje mature i priprema za polaganje prijemnog ispita na fakultetu.¹⁴⁸ U 2015/16. š/g stipendiju je primalo 58 učenika, od kojih su 53 ostala u školskom sistemu; u 2016/17. š/g do 90 učenika romske narodnosti pohađalo je srednje škole;¹⁴⁹ u 2019/20. š/g odobreno je 89 stipendija na području Tuzlanskog kantona.¹⁵⁰ Tokom školske 2020/2021. u završnim razredima je bilo 43 učenika, od čega je 40 učenika diplomiralo (93%), a 6 je upisalo fakultet.¹⁵¹ Udruženje Roma „Euro Rom“, čije projekte od 2008. godine naovamo finansira REF BiH, svake godine objavljuje konkurse za dodelu stipendija učenicima romske nacionalne manjine koji redovno pohađaju trogodišnju ili četvorogodišnju srednju školu

145 *Obavezno srednje obrazovanje u Bosni i Hercegovini - Compulsory high school education in Bosnia and Herzegovina: Perspectives*, Nina Branković, Adis Arapović, Tuzla, januar 2010. godine. Dostupno na: https://www.academia.edu/2523304/Obavezno_srednje_obrazovanje_u_Bosni_i_Hercegovini_-_Compulsory_high_school_education_in_Bosnia_and_Herzegovina_Perspectives

146 Dostupno na: http://www.giz.de/en/downloads_els/Srednje%20stru%C4%8Dno%20obrazovanje%20u%20BiH%20u%20brojkama.pdf

147 Dostupno na: <https://www.portal-udar.net/ref-eu-novi-pristup-obrazovanju-zaposljavanju-roma-u-bih/>; <https://www.portal-udar.net/eu-i-ref-u-podrsци-obrazovanju-treba-veci-angazman-drzave-u-stipiriranju-roma/>; <https://europa.ba/?p=61870>

148 Dostupno na: https://www.facebook.com/groups/296164533788305/permalink/4197871656950887/?paipw=0&eav=AfZ64mr797198G6BHCTFHDo1i3q1YCXeondogIz7gEUKOWzno3J5ZmydQt4sYztnLcE&_rdr

149 Dostupno na: <http://www.stipendije.ba/novost/stipendije-za-ucenike-romske-narodnosti-sa-podrucja-tuzlanskog-kantona>

150 Dostupno na: <https://www.portal-udar.net/stipendije-za-89-mladih-roma-i-romkinja-iz-tuzle/>

151 Dostupno na: <http://www.bhstring.net/tuzlauslikama/tuzlarije/viewnewnews.php?id=104176>

na području Tuzlanskog kantona zaključno sa 2020/2021. š/g.¹⁵² Kako navode iz Udruženja „Euro Rom“, kroz njihov rad, što se tiče učenika koji pohađaju srednje škole a romske su nacionalnosti, smanjena je stopa napuštanja srednjih škola sa više od 50% pre njihove intervencije na 2,35%, dok 2020/21. nije bilo učenika romske nacionalnosti koji su napustili srednjoškolsko obrazovanje. Ministarstvo obrazovanja i nauke Tuzlanskog kantona raspisalo je Konkurs za dodelu stipendija redovnim učenicima srednjih škola romske nacionalnosti i ostalih nacionalnih manjina za 2021/2022. š/g.¹⁵³

Podsećanja radi, REF Srbije je u Tuzli održao dva treninga, jedan za Modul 1 (4. i 5. decembra 2015. g.) i drugi za Modul 2 (24. i 25. maja 2016.g.). Učesnici treninga za Modul 1 - 2015. bili su 23 nastavnika iz 16 srednjih škola sa područja kantona Tuzla koji su angažovani kao mentori za 53 učenika korisnika programa stipendija/mentorstva/tutorstva. Mentori su zaposleni kao nastavnici u školama koje pohađaju učenici stipendisti. Svi učesnici su prvi put u ulozi mentora. Imaju različito iskustvo u obrazovanju: neki su mladi nastavnici, drugi su veoma iskusni i ima onih koji su osim nastavničke obavljali ulogu direktora ili su pomoćnici direktora i stručni saradnici u školi. Učesnici treninga za Modul 2 – 2016. su bili: 18 nastavnika iz 16 srednjih škola sa područja kantona Tuzla koji su angažovani kao mentori, 5 predstavnika organizacije „Euro Rom“ iz Tuzle i Direktor Pedagoškog zavoda Tuzlanskog kantona. Mentori su zaposleni kao nastavnici u školama koje pohađaju učenici stipendisti. Jedna učesnica je nova mentorka a ostali učesnici nastavljaju mentorske aktivnosti koje su započeli prošle školske godine. Voditeljke REF-a Srbije na oba treninga bile su: Radmila Gošović i Borislava Maksimović. Videti aneks 2.

Crna Gora

Demografija. Prema podacima iz popisa u Crnoj Gori (2011), 6251 lice se izjasnilo da pripada romskoj nacionalnosti (1,01 % od ukupnog stanovništva), dok populacija Egipćana broji 2054 lica (0,33 %).¹⁵⁴ Najveći broj Roma živi na teritoriji Podgorice (3988), zatim Berana (531), Nikšića (483), Bijelog Polja (334), Herceg Novog (258), a najveći broj Egipćana se nalazi u Podgorici (685), Nikšiću (446), Tivtu (335) i u Beranama (170).¹⁵⁵ Savet Evrope procenjuje da u Crnoj Gori živi oko 25 hiljada Roma (i Egipćana).¹⁵⁶ Sredinom 2021. godine u Crnoj Gori je bilo 619.211 stanovnika.¹⁵⁷

152 Dostupno na: https://www.facebook.com/groups/296164533788305/permalink/4197871656950887/?paipv=0&eav=AfZ64mr797198GbBHCTFHD0i13q1YCXeondogIz7gEUKOWzno3J5ZmydQt4sYztnLcE&_rdr

153 Dostupno na: <https://as-tv.ba/stipendiranje-ucenika-srednjih-skola-romske-nacionalnosti-na-podrucju-tuzlanskog-kantona/>

154 Dostupno na: Zavod za statistiku (MONSTAT), <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=322&pageid=322>

155 Dostupno na: <https://rm.coe.int/analiza-servisa-crna-gora-romacted/1680a01522>

156 Dostupno na: <https://crd.org/wp-content/uploads/2018/02/The-Wall-of-Anti-Gypsyism-%E2%80%93-Roma-in-Montenegro-Mne.pdf>

157 Dostupno na: <https://www.monstat.org/cg/novosti.php?id=3758>

Inkluzija Roma, Aškalijs i Egipćana. U Izveštaju Evropske komisije za Crnu Goru za 2019. godinu navodi se da su Romi i dalje najugroženija i najviše diskriminirana zajednica u Crnoj Gori. Uprkos određenom napretku, koji je ostvaren posebno u oblasti stanovanja i zdravstva, u Izveštaju se navodi da Romi i Egipćani, posebno oni iz domicilne populacije, imaju ograničen pristup različitim životnim sferama, dok su žene izložene dvostrukoj diskriminaciji. Gotovo svi marginalizovani Romi i Egipćani u Crnoj Gori (94%) suočavaju se s teškom materijalnom deprivacijom, u poređenju sa 49% onih koji nisu Romi, a koji žive u njihovoj blizini.¹⁵⁸ U izveštaju *Torinski proces 2018–2020. Crna Gora*¹⁵⁹ navodi se da je na zahtev Evropske komisije vezano za obrazovanje marginalizovanih grupa, naročito Roma i Egipćana (RE), Vlada Crne Gore osnovala poseban *Direktorat za obrazovanje pripadnika manjinskih naroda* i drugih manjinskih nacionalnih zajednica. Promotivna kampanja za upis Roma i Egipćana u predškolsko obrazovanje, osnovne i srednje škole redovno se sprovodi. U ROMACTED 2019. izveštaju¹⁶⁰ navodi se da je u pogledu pristupa obrazovanju evidentan razvoj novih servisa, kao i njihova diversifikacija, iako se država u obezbeđivanju servisa još uvek oslanja na projektnu i volontersku podršku.

Srednje obrazovanje. Srednje obrazovanje nije obavezno u Crnoj Gori i ono obuhvata opšte srednje obrazovanje, koje se sprovodi u gimnazijama i srednjim mešovitim školama i traje četiri godine, i srednje stručno obrazovanje, koje se sprovodi u srednjim stručnim školama i srednjim mešovitim školama i može biti dvogodišnje, trogodišnje i četvorogodišnje, a obavlja se i u srednjim umetničkim školama.¹⁶¹ Broj Roma i Egipćana koji završavaju srednju školu raste iz godine u godinu i, kako se navodi u *Strategiji socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025.*, školske 2018/19 srednju školu pohađalo je 135 učenika, školske 2019/20 srednju školu pohađalo je 149 učenika i školske 2020/21 srednju školu pohađalo je 174 učenika.¹⁶² U srednjim školama tokom školske 2017/2018. godine bilo je 110 učenika romske nacionalnosti.¹⁶³ U Crnoj Gori ima 50 srednjih škola, 48 državnih, jedna privatna i jedna državno-privatna srednja škola.¹⁶⁴

Stipendije, mentorstvo, tutorstvo i prosvetni posrednici (medijatori). Ministarstvo prosvjete Crne Gore je od 2018. godine **formalno preuzelo stipendiranje srednjoškolaca romske i egipćanske zajednice** koji redovno pohađaju

158 Dostupno na: <https://rm.coe.int/analiza-servisa-crna-gora-romacted/1680a01522>

159 Dostupno na: https://openspace.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-01/TRPreport_2019_Montenegro_MN_0.pdf

160 *Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje servisa socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom nepokrivenih nadležnosti i nedostajućih servisa podrške*, Program ROMACTED, Promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou, Zajednički program Evropske unije i Saveta Evrope, jun 2019. (U daljem tekstu: ROMACTED 2019) Dostupno na: <https://rm.coe.int/analiza-servisa-crna-gora-romacted/1680a01522>

161 Dostupno na: <https://www.gov.me/clanak/obrazovni-nivoi-2>

162 Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, *Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025.* Dostupno na: <https://wapi.gov.me/download/ac62f522-fc63-4408-b164-546aefa52a4b?version=1.0>

163 Dostupno na: https://openspace.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-01/TRPreport_2019_Montenegro_MN_0.pdf

164 Dostupno na: <https://www.gov.me/dokumenta/7b159e59-e9fd-4bc0-b1de-553ff15637df>

trogodišnju ili četvorogodišnju srednju školu u Crnoj Gori.¹⁶⁵ Stipendije je do te godine obezbeđivao REF Crne Gore. Prema izveštaju ROMACTED 2019., stipendije se isplaćuju svim srednjoškolcima i visokoškolcima koji ispunjavaju uslove i to u iznosu od 60,00 eura, odnosno 150,00 eura. Ministarstvo prosvjete je za školsku 2019/20. godinu dodelilo stipendije za 121 srednjoškolca romske i egipćanske populacije u mesečnom iznosu od 60,00€, a za 13 studenata stipendije u mesečnom iznosu od 150,00€.¹⁶⁶ Mentorska podrška se primenjuje u osnovnim i srednjim školama Crne Gore za romske i egipćanske učenike.¹⁶⁷ U izveštaju Evropske komisije o Crnoj Gori za 2021. godinu¹⁶⁸ navodi se da postoji blagi porast broja učenika romske i egipćanske populacije koji pohađaju srednju školu i to za 174 dece. U obrazovnom sistemu Crne Gore postoje mentori, tutori i prosvetni posrednici (medijatori) – jedino su prosvetni posrednici od septembra školske 2018/2019. godine formalno uvedeni u obrazovni sistem Crne Gore. Mentori su zaduženi da prate učenike i brinu o njihovoj redovnosti pohađanja nastave i uspeha u školi, pomažući im u savladavanju predmeta iz kojih imaju negativne ocene. Za školsku 2017/18. bilo je ukupno angažovano 34 mentora u srednjim školama u Crnoj Gori, od 20 koliko je bilo predviđeno Strategijom za socijalnu inkluziju Roma i Egipćana 2016–2020, dok su tutori imenovani za 16 učenika.¹⁶⁹ Školske 2019/20. godine angažovano je 44 mentora (profesora) u srednjim školama za 120 srednjoškolaca romske i egipćanske populacije.¹⁷⁰ Iako mentorska podrška nije formalno uvedena u obrazovni sistem Crne Gore, njen značaj je u potpunosti prepoznat i priznat u nadležnim institucijama i za potrebe realizacije mentorske podrške Vlada Crne Gore dodeljuje sredstva nevladinim organizacijama koje se bave ovim pitanjem.¹⁷¹ NVO Mladi Romi je u školskoj 2020/2021. godini raspisala Konkurs za angažovanje mentora za učenike romske i egipćanske populacije koji su redovni učenici devetog razreda osnovne škole, a iste godine i Konkurs za angažovanje profesora/mentora za učenike romske i egipćanske populacije koji su redovni učenici srednje škole.¹⁷² U izveštaju *Torinski proces 2018–2020. Crna Gora*¹⁷³ se navodi da je u cilju bolje povezanosti škola i određenih zajednica u obrazovni sistem uvedena uloga medijatora, koji ima i ulogu socijalnog

165 Dostupno na: <https://mladiinfo.me/stipendije-za-i-polugodiste-ucenicima-ama-romske-i-egipcanske-populacije/>

166 Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025. Dostupno na: <https://wapi.gov.me/download/ac62f522-fc63-4408-b164-546aefa52a4b?version=1.0>

167 ZAPISNIK sa 16. (tematske) sednice Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, održane 5. novembra 2021. godine. Dostupno na: <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/sjednice-radnih-tijela/2957/7698-.pdf>

168 Dostupno na: <https://www.gov.me/dokumenta/0aef2dec-5785-497d-8dba-527932ac124c>

169 *Izveštaj o sprovođenju Strategije socijalne inkluzije za 2017. godinu*, mart 2018, str.13, Dostupno na: <http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/izvjestaji>

170 Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021–2025. Dostupno na: <https://wapi.gov.me/download/ac62f522-fc63-4408-b164-546aefa52a4b?version=1.0>

171 Dostupno na: <https://mladiromi.me/rom/aktivnostii/1049-konkurs-za-izbor-mentora-osnovnoskolskim-ucenicima-re-populacije-2021-2022>

172 Dostupno na: <https://mladiromi.me/rom/aktivnostii/857-konkurs-za-izbor-mentora-srednjoskolskim-ucenicima-re-populacije-2020-2021>

173 Dostupno na: https://openspace.etf.europa.eu/sites/default/files/2020-01/TRPreport_2019_Montenegro_MN_0.pdf

radnika, a finansira se iz projekata REF Crne Gore. U izveštaju Evropske komisije za 2021. godinu stoji da je trenutno 22 prosvetna posrednika (medijatora) za Rome i Egipćane zaposleno u sedam opština i da ih plaća Vlada. Međutim, prosvetni posrednici za Rome se mogu angažovati samo u školama koje pohađa najmanje 70 romske dece, a od 22 prosvetna posrednika samo njih 11 su Romi. U istom izveštaju se navodi da je u cilju unapređenja kvaliteta obrazovanja Roma u okviru projekta angažovano 47 mentora za rad sa 169 Roma završnih razreda osnovne škole i 48 mentora za 157 Roma u srednjim školama. Ne postoje zvanični podaci o ukupnom broju romske dece koja bi trebalo da pohađaju školu.¹⁷⁴

Podsećanja radi, REF Srbije je u dva navrata organizovalo obuke za mentore u Crnoj Gori, jednodnevnu obuku za Modul 1 u Podgorici (13. 06. 2014.) i dvodnevnu obuku za Module 2 u Budvi: 26–27. 09. 2018.¹⁷⁵ Na treningu za Modul 1 – 2014. je učestvovalo ukupno 19 mentora, nastavnika i stručnih saradnika srednjih škola iz Podgorice, Tivta, Berana, Podgorca, Nikšića, Cetinja i Bara. Na obuci je učestvovala i koordinatorka REF projekta „Podrška učenicima srednjih škola kroz mentorstvo i stipendiranje“ Nataša Vlahović iz Zavoda za školstvo Crne Gore. Trening su vodile voditeljke REF-a Srbije: Marija Aleksandrović, Borislava Maksimović i Zdenka Miliwojević. Na treningu za Modul 2 - 2018. bilo je 32 učesnika iz 10 gradova u Crnoj Gori. To su nastavnici zaposleni u srednjim stručnim školama koje pohađaju učenici – stipendisti Romi i Egipćani. Mentori su odabrani iz srednjih škola širom Crne Gore. Među učesnicima bilo je mentora koji su angažovani kao mentori već više godina a bilo je i mentora sa malo iskustva u pružanju mentorske podrške. Trening su vodile voditeljke REF-a Srbije: Radmila Gošović i Milena Jerotijević. (Aneks 2.)

Hrvatska

Demografija. Prema podacima Državnog zavoda za statistiku iz popisa stanovništva iz 2021. godine, u Republici Hrvatskoj živi 17.980 pripadnika romske nacionalne manjine (od ukupno 3,8 miliona stanovnika¹⁷⁶). Najviše Roma živi na području Međimurske, Osječko-baranjske i Sisačko-moslavačke županije i Grada Zagreba.¹⁷⁷ Procena Saveta Evrope o broju Roma u Hrvatskoj je između 30.000 i 40.000.¹⁷⁸ Prema podacima iz istraživanja¹⁷⁹ u Republici Hrvatskoj živi 24.524 pripadnika

174 Dostupno na: <https://www.gov.me/dokumenta/0aef2dec-5785-497d-8dba-527932ac124c>

175 Dostupno na: <https://epale.ec.europa.eu/en/node/26337>

176 Hrvatska ima 3.888.529 stanovnika, pokazuju rezultati popisa stanovništva iz 2021. godine. Dostupno na: <https://balkans.aljazeera.net/news/balkan/2022/1/14/popis-stanovnistva-hrvatska-izgubila-oko-400-hiljada-ljudi> <https://podaci.dzs.hr/2022/hr/29032>

177 Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/nacionalne-manjine/nacionalne-manjine-u-republici-hrvatskoj/romi/371>

178 Dostupno na: <https://ljudskaprava.gov.hr/ostvarivanje-prava-romske-nacionalne-manjine/584>

179 *Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka*, Zagreb 2018. godine. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Uklju%C4%8Divanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20dru%C5%A1tvo%20-%20istra%C5%BEivanje%20baznih%20podataka-list%202018.pdf>

romske nacionalne manjine, na 134 lokaliteta u 15 županija Republike Hrvatske, što je dosad prvi precizni pokazatelj brojnosti romske populacije u Hrvatskoj.

Inkluzija Roma. Procenjuje se da više od 90% romske populacije živi u zoni ili ispod praga siromaštva, a čak njih 70% u zoni ekstremnog siromaštva (što je u opštoj populaciji ispod 20%). Samo 10% Roma ima stalni posao. Srednju školu nastavlja tek 30% romske učeničke populacije, a podaci o njihovom visokoškolskom obrazovanju su minorni. Uz decu posebno težak položaj je i Romkinja, pa je među njima nepismenih čak 17% (u opštoj populaciji 0,13%), a skoro polovina Romkinja koje imaju decu rodile su kao maloletnice, od čega njih 17% s manje od 16 godina. Problem diskriminacije je jedan od najizraženijih problema koji prati romsku populaciju – 30 do 50% Roma je iskusilo neki oblik diskriminacije (najčešće pri traženju posla). Istraživanje Evropske agencije za temeljna prava pokazalo je da su hrvatski Romi treći po ugroženosti u EU, odnosno da veći stepen diskriminacije od hrvatskih osećaju samo Romi u Portugaliji i Grčkoj.¹⁸⁰

Srednje obrazovanje. Programi srednjeg obrazovanja obuhvataju a) programe za sticanje nižeg nivoa srednjeg obrazovanja; b) programe za sticanje srednjeg obrazovanja i c) programe osposobljavanja i usavršavanja. Srednje škole, zavisno od vrste obrazovnog programa, su gimnazije, stručne škole i umetničke škole.¹⁸¹ Gimnazije pripremaju za nastavak obrazovanja, stručne škole za uključivanje na tržište rada ili mogućnost nastavka obrazovanja, a umetničke škole omogućavaju sticanje znanja, razvoj veština, sposobnosti i kreativnosti u različitim umetničkim područjima.¹⁸² Samo 31% mladih Roma u uzrastu od 15 do 18 godina pohađa srednju školu, a utvrđene su i statistički značajne razlike po polu – 36% dečaka pohađa srednju školu, dok isto vredi za 26% devojčica – ključni razlozi za odustajanje od srednjoškolskog obrazovanja devojčica su: sklapanje braka, trudnoća i majčinstvo.¹⁸³ Ministarstvo znanosti i obrazovanja vodi bazu podataka o srednjoškolskom obrazovanju pripadnika romske nacionalne manjine. Podaci dobijeni od nadležnog upravnog tela županije, odnosno Grada Zagreba, upotpunjuju se tj. obrađuju jednom godišnje, uzimajući u obzir podatke na kraju prethodne školske godine i na početku tekuće školske godine. Na osnovu podataka prati se upis učenika u trogodišnje i četvorogodišnje i petogodišnje srednjoškolske programe. Takođe, prati se prekid školovanja

180 Dostupno na: <http://www.portal-udar.net/hrvatska-vlada-donijela-novi-strateski-dokument-za-poboljsanje-polozaja-roma/>

181 Dostupno na: <https://cisok.hr/usluge-u-cisok-centrima/ucenici-osnovne-skole/koje-vrste-srednjih-skola-i-programa-obrazovanja-postoje/>

182 Srednjoškolski odgoj i obrazovanje, dostupno na: <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/srednjoskolski-odgoj-i-obrazovanje/130>

183 Nacionalni plan za uključivanje Roma za razdoblje od 2021. do 2027. godine, jun 2021. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/NPUR%202021-2027/Nacionalni%20plan%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma.pdf>

i napuštanje srednjoškolskog obrazovanja.¹⁸⁴ Na području Republike Hrvatske na kraju školske godine 2019/2020. delovalo je 437 srednjih škola.¹⁸⁵

Stipendije i mentorstvo. Ministarstvo znanosti i obrazovanja osigurava stipendije za redovne učenike srednjih škola - pripadnike romske nacionalne manjine kako bi se omogućilo uspešno školovanje većeg broja učenika te nastavak daljnjeg školovanja.¹⁸⁶ Pravo na učešće na konkursu za srednjoškolske stipendije ima učenik koji je hrvatski državljanin i pripadnik romske nacionalne manjine s prebivalištem u Republici Hrvatskoj, upisan u prvi razred srednje škole. Izuzetno, pravo prijave na konkurs ima i učenik koji je upisan u 2, 3 ili 4 razred srednje škole, a ranije nije ostvario pravo na stipendiju. Pravo na stipendiju učenici ostvaruju od septembra 2019. godine do juna 2020. godine, tj. tokom trajanja školske godine. Ukupan iznos stipendije za školsku 2019/20. godinu je 700 kuna (oko 93 EUR) mesečno. Učenici koji ponavljaju razred u školskoj godini ostvaruju pravo na stipendiju u iznosu od 300 kuna (oko 40 EUR) mesečno.¹⁸⁷ Ukupan iznos stipendije za školsku 2022/23. godinu, je 1000 kuna (oko 133 EUR) mesečno. Učenici koji ponavljaju razred u školskoj godini ostvaruju pravo na stipendiju u iznosu od 300 kuna (oko 40 EUR) mesečno.¹⁸⁸

Jedini program mentorstva odnosi se na pilot projekat Roma mentora – prvi ove vrste u Hrvatskoj. Implementira ga Ministarstvo pravosuđa i uprave radi zapošljavanja pripadnika romske nacionalne manjine iz Međimurja u Hrvatskoj. Nakon edukacije, koju će sprovesti češki stručnjaci, Romi mentori će pružati podršku u radu službi za uslovnu kaznu, policiji, Zavodu za zapošljavanje, Zavodu za javno zdravstvo, Državnom inspektoratu, telima sistema socijalne zaštite i obrazovnim institucijama. Pilot projekat će se sprovoditi u okviru projekta unapređenja zaštite ljudskih prava i javne sigurnosti kroz jačanje kapaciteta probacijske službe, vrednog 2,1 miliona evra, finansiranog iz Norveškog finansijskog mehanizama. Deo novca namenjen je zapošljavanju šestoro pripadnika romske nacionalne manjine s područja Međimurske županije na 19 meseci kao Roma mentora. To će omogućiti dvosmernu komunikaciju između institucija i romskih naselja i između institucija međusobno. Najveći problemi u romskim naseljima su siromaštvo, socijalna isključenost, loša obrazovna struktura i kriminalitet maloletnika, što se može promeniti međusobnom komunikacijom.¹⁸⁹

184 Program potpore u odgoju i obrazovanju pripadnika romske nacionalne manjine za razdoblje 2021. do 2023. godine. Odluka doneta 4. marta 2021. godine. Dostupno na: https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine/Program-potpore-romi/program_potpore_u_odgoju_i_obrazovanju_pripadnika_romske_nacionalne_manjine_2021-2023.pdf

185 Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/2021/hr/9956>

186 Program potpore u odgoju i obrazovanju pripadnika romske nacionalne manjine za razdoblje 2021. do 2023. godine. Dostupno na: https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine/Program-potpore-romi/program_potpore_u_odgoju_i_obrazovanju_pripadnika_romske_nacionalne_manjine_2021-2023.pdf

187 Dostupno na: <https://romi.hr/vijesti-rnv/hrvatska/srednjoskolske-stipendije-za-rome>

188 Dostupno na: <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/natjecaji-196/javni-poziv-polaznicima-srednjih-skola-pripadnicima-romske-nacionalne-manjine-za-stipendiju-ministarstva-znanosti-i-obrazovanja-za-skolsku-godinu-2022-2023/5070>

189 Dostupno na: <https://www.portal-udar.net/hrvatska-predstavljen-pilot-projekat-roma-mentora/>

Severna Makedonija

Demografija. Broj pripadnika romske nacionalnosti nastanjenih u Republici Severnoj Makedoniji (RSM) se, u zavisnosti od izvora, kreće od 2,53% (oko 46.400) od ukupno nešto više od 1,8 miliona stanovnika prema popisu iz 2021. godine¹⁹⁰, do 6,5–12,6% prema procenama Saveta Evrope iz 2019. godine.¹⁹¹

Inkluzija Roma. U izveštaju Evropske komisije iz 2022. stoji da je RSM postigla određeni napredak u inkluziji Roma. Usvojena je nova Strategija za inkluziju Roma za period od 2022–2030. godine¹⁹² koja obuhvata *antigypsyism*, obrazovanje, zapošljavanje, socijalnu i zdravstvenu zaštitu, stanovanje, itd. ali, kako se navodi u izveštaju, Strategija se sistematski ne bavi učešćem, osnaživanjem i izgradnjom kapaciteta. Usvojen je i akcioni plan za zaštitu, unapređenje i ostvarivanje ljudskih prava Romkinja i devojčica 2022–2024. Preostale akcione planove u drugim ključnim oblastima tek treba pripremiti.¹⁹³ U istom izveštaju se navodi da je segregacija romske dece u školama i dalje visoka, da je godišnja stopa osipanja romske dece iz škole u osnovnom obrazovanju 4% po razredu, a u srednjem obrazovanju 5%. Nisu preduzete mere za sprečavanje neredovnog pohađanja osnovnog obrazovanja romske dece, za reintegraciju dece koja nisu na vreme upisana u obrazovanje ili su napustila školovanje bez završenog školovanja.¹⁹⁴ Prema podacima OECD-a iz 2018., ishodi obrazovnog sistema u Republici Severnoj Makedoniji su među najslabijima u Evropi i na zapadnom Balkanu.¹⁹⁵ Vlada Republike Makedonije je 2018. godine institucionalizovala profesiju romski obrazovni medijator kao dobru praksu i pozitivan ishod dugogodišnje saradnje sa Fondom za obrazovanje Roma iz Budimpešte.¹⁹⁶ Ministarstvo prosvete i nauke je u 2022. godini angažovalo 40 romskih obrazovnih medijatora, što je povećanje za deset u odnosu na prethodnu godinu, koji pružaju dodatnu podršku učenicima osnovnih škola,¹⁹⁷ što nije mnogo kada se uzme u obzir broj Roma u Makedoniji.¹⁹⁸ Direktor za razvoj i unapređenje obrazovanja na jezicima etničkih zajednica je organ u sastavu Ministarstva prosvete i

190 Prema poslednjem popisu iz 2021. godine. Dostupno na: [https://popis2021.stat.gov.mk/#Roma Briefs Europe and Central Asia](https://popis2021.stat.gov.mk/#Roma%20Briefs%20Europe%20and%20Central%20Asia), februar 2019., dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/372571554413509160/pdf/Regional-Roma-Survey-Briefs.pdf>

191 Roma Briefs Europe and Central Asia, februar 2019., dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/372571554413509160/pdf/Regional-Roma-Survey-Briefs.pdf>

192 Strategija za inkluziju Roma u Severnoj Makedoniji 2022–2030. Dostupno na: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/docs/157/strategy-for-inclusion-of-roma-in-north-macedonia-2022-2030>

193 European Commission - COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT, North Macedonia 2022 Report, Brussels, 12.10.2022. Dostupno na: <https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/North%20Macedonia%20Report%202022.pdf>

194 Ibid

195 Dostupno na: https://pisabyregion.oecd.org/north_macedonia/#section-02

196 Dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/macedonian-government-institutionalizes-the-profession-of-roma-educational-mediator/>

197 Dostupno na: <https://www.radiomof.mk/mon-angazhirani-se-40-romski-obrazovni-medijatori/#prettyPhoto> <https://www.radiomof.mk/mon-angazhirani-se-40-romski-obrazovni-medijatori/#prettyPhoto>

198 Dostupno na: <https://rroma.org/north-macedonia-and-roma-education/>

nauke odgovoran za obezbeđivanje boljeg pristupa svih marginalizovanih etničkih grupa svim nivoima obrazovanja, kao i za sprovođenje Strategije obrazovanja Roma i Strategije integrisanog obrazovanja. Sastoji se od Odeljenja za albanski, turski, srpski, romski, vlaški i bosanski jezik i Odeljenja za mir i prava dece iz svih etničkih zajednica.¹⁹⁹ Vlada Republike Makedonije prepoznaje i institucionalizuje 2018. godine profesiju obrazovnog medijatora Roma kao dobru praksu i pozitivan ishod dugogodišnje saradnje sa Fondom za obrazovanje Roma iz Budimpešte. Obrazovni posrednici su potrebni da pomognu u uključivanju romske dece u osnovno obrazovanje, da pomognu u kontinuitetu i zadržavanju romskih učenika u obrazovnom procesu i da olakšaju komunikaciju između škole, roditelja, zajednice, lokalne samouprave i civilnog sektora.²⁰⁰

Srednje obrazovanje. Srednje obrazovanje je od školske 2007-2008. godine obavezno i besplatno za sve građane pod jednakim uslovima. Srednje obrazovanje podeljeno je na četiri dela: opšte srednje obrazovanje (gimnazija), srednje stručno obrazovanje, umetničke škole i obrazovanje za učenike sa posebnim obrazovnim potrebama – stoji u Strategiji obrazovanja 2018–2025. Od 124 postojeće srednje škole u RSM, 108 je državnih, dok su preostalih 16 privatne. Besplatni udžbenici za svakog učenika, besplatan prevoz ili besplatan smeštaj u studentskim domovima obezbeđeni su kako bi se obezbedio jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za sve. U cilju promovisanja preduzetničkog obrazovanja u skladu sa savremenim trendovima, razvijeni su programi dva obavezna predmeta za gimnaziju i srednje umetničko obrazovanje: „Poslovanje i preduzetništvo“ (za 4. godinu) i „Inovacije i preduzetništvo“ (za 1., 2. i 3. godine).²⁰¹

Stipendije, mentorstvo i tutorstvo. Stipendije, mentorstvo i tutorstvo za učenike romske nacionalnosti se obezbeđuju od 2009. godine zahvaljujući tehničkoj i finansijskoj podršci REF-a i sufinansiranju od strane Vlade Makedonije.²⁰² Ova inicijativa ima za cilj unapređenje mobilnosti i uspeha romskih učenika u svim godinama obrazovanja, iz svih javnih i privatnih srednjih škola. Ustanovljene su posebne stipendije za učenike romske nacionalnosti iz socijalno ugroženih porodica koje redovno pohađaju nastavu, kao i za učenike iz socijalno ugroženih grupa.²⁰³ Uz REF koji pruža tehničku pomoć, nadzor i monitoring i evaluaciju, a Ministarstvo prosvete vodi implementaciju, hiljade srednjoškolaca je prošlo kroz ovaj program, oko 600 svake školske godine.²⁰⁴

199 Strategija obrazovanja 2018–2025. godine. Dostupno na: <https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/macedonia-education-strategy-for-2018-2025-and-action-plan-strategija-za-obrazovanie-eng-web-1.pdf>

200 Dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/macedonian-government-institutionalizes-the-profession-of-roma-educational-mediator/>

201 Strategija obrazovanja 2018–2025. godine. Dostupno na: <https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/macedonia-education-strategy-for-2018-2025-and-action-plan-strategija-za-obrazovanie-eng-web-1.pdf>

202 Dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/macedonian-government-institutionalizes-the-profession-of-roma-educational-mediator/>

203 Strategija obrazovanja 2018–2025. godine. Dostupno na: <https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/macedonia-education-strategy-for-2018-2025-and-action-plan-strategija-za-obrazovanie-eng-web-1.pdf>

204 Dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/macedonian-government-institutionalizes-the-profession-of-roma-educational-mediator/>

Slovenija

Demografija. Prema popisu stanovništva iz 2002. godine, 3.246²⁰⁵ lica izjavilo je da su pripadnici romske zajednice, a 3.834 osobe su izjavile da im je romski jezik maternji. Prema podacima Kancelarije Vlade Republike Slovenije za nacionalne manjine, u Sloveniji živi između 7.000 i 12.000 Roma, što predstavlja 0,5% slovenačkog stanovništva²⁰⁶ - Slovenija ima nešto više od 2,1 milion stanovnika.²⁰⁷ Mnogi od njih žive u izolovanim i segregisanim neformalnim naseljima u ruralnim područjima, u loše izgrađenim domovima kojima nedostaje sigurnost poseda. Neadekvatni životni uslovi u neformalnim naseljima jedan su od ključnih faktora koji doprinose tome da Romi imaju dramatično kraći životni vek od prosečnih Slovenaca – 55 u poređenju sa 77 godina.²⁰⁸

Inkluzija Roma. Situacija romske zajednice u Sloveniji se generalno popravlja, ali ne željenim tempom. Postoji nekoliko politika, zakona i programa koji imaju za cilj integraciju Roma u Sloveniji. Nacionalni program mera za Rome Vlade Republike Slovenije za period 2017–2021. uključuje mere u svim oblastima u kojima su Romi najviše marginalizovani: zapošljavanje, stanovanje, zdravstvo i obrazovanje. Problem je u njegovoj implementaciji, u velikoj meri oslanjajući se na fondove EU, kao i u često nedefinisanim aktivnostima, vremenskim okvirima i budžetu. Nedostaje institucionalna saradnja i koordinacija, uključivanje romske zajednice u implementaciju i često vidimo pomeranje odgovornosti između državne i lokalne vlasti.²⁰⁹ Ključne oblasti diskriminacije Roma u Sloveniji su obrazovanje, zapošljavanje, stanovanje i pristup zdravstvenoj zaštiti. Nedovoljno prijavljivanje diskriminacije je posledica širokog spektra socio-ekonomskih i pravnih razloga, uključujući nedovoljno razumevanje zakona, pristup informacijama i finansijama i specijalizovanu pro-bono pravnu podršku. Jezičke barijere, nepismenost, nepoverenje u javne institucije i strah od posledica su takođe faktori koji doprinose.²¹⁰ Slovenija ne prikuplja podatke razvrstane po etničkoj pripadnosti, zbog čega se suočava sa nedostatkom podataka o Romima uopšte, što sprečava izradu (evidence-based) politika zasnovanih na podacima usmerenim na romsku zajednicu. U aktuelnom projektu *Promovisanje ravnopravnosti Roma u Sloveniji i Slovačkoj* (u periodu od 1. aprila 2022. do 31. marta 2024. godine), predviđeno je da se, između ostalog, izradi *baseline*

205 Nema novijih podataka od ovih iz 2002. godine budući da Slovenija ne prikuplja podatke razvrstane po etničkoj pripadnosti, zbog čega se suočava sa nedostatkom podataka o Romima uopšte, što sprečava izradu (evidence-based) politika zasnovanih na podacima usmerenih na romsku zajednicu. Dostupno na: <https://www.romacivilmonitoring.eu/pdf/rcm-civil-society-monitoring-report-2-slovenia-2018-eprint-fin.pdf>

206 Dostupno na: <https://www.reyn.eu/reynnationalnetworks/reyn-slovenia/>

207 Dostupno na: <http://ekonomskvesti.com/demografija/2021-broj-stanovnika-slovenije-smanjena-4420/>

208 Dostupno na: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2020/03/slovenia-echr-judgment-is-a-blow-to-roma-communities/>

209 *Civil society monitoring report on implementation of the national Roma integration strategy in Slovenia*, Assessing the progress in four key policy areas of the strategy, 2019, dostupno na: <https://www.romacivilmonitoring.eu/pdf/rcm-civil-society-monitoring-report-2-slovenia-2018-eprint-fin.pdf>

210 Dostupno na: <https://minorityrights.org/what-we-do/press/>

istraživačka studija kako bi se razumeli faktori koji doprinose nedostatku angažovanja Roma u pravosudnim mehanizmima kao odgovor na diskriminaciju i da bi se podigla svest o praktičnim koracima ka integraciji Roma, desegregaciji i najboljim praksama za jednak pristup pravdi.²¹¹ Slovenija razvija nove modele predškolskog vaspitanja i obrazovanja u romskim naseljima i integraciju romskih asistenata u vrtiće.²¹² Radno mesto romskog asistenta može se dodati zbog izmena pravilnika MESS-a – mera uvođenja romskih asistenata u sistem je jedna od novih sistemskih mera čiji je cilj povećanje i unapređenje integracije Roma u obrazovni sistem. Počev od školske 2021/2022. godine, osnovne škole sa preko 15 romskih učenika mogu zaposliti 0,5 ekvivalentnog romskog asistenta sa punim radnim vremenom, a škole sa preko 30 mogu zaposliti 1 romskog asistenta sa punim radnim vremenom. Romski asistenti nisu novina u slovenačkom obrazovnom sistemu, ali su dugogodišnji poduhvat zasnovan na projektima za poboljšanje obrazovnih postignuća romskih učenika.²¹³ U okviru projekta „Zajedno do znanja“ do sada je u 29 osnovnih škola severoistočne i jugoistočne Slovenije radilo 25 romskih asistenata, a neki romski asistenti radili su i u vrtićima. Među sadašnjim romskim asistentima, 84% su pripadnici romske zajednice.²¹⁴

Srednje obrazovanje. Srednje obrazovanje pružaju više srednje škole i srednje škole. Srednje obrazovanje razvrstava se na opšte ili stručno tehničko i srednje stručno ili tehničko obrazovanje.²¹⁵ Više srednje obrazovanje (srednjoškolsko obrazovanje) traje 2 do 5 godina (tipična starost učenika: 15–19). Obrazovni programi obuhvataju stručne, stručne i gimnazijske (opšte) programe,²¹⁶ odnosno niže strukovno obrazovanje, srednje strukovno obrazovanje, srednje stručno i tehničko obrazovanje, strukovni tečaj, srednje opšte obrazovanje – gimnazije i tečaj mature.²¹⁷ U Sloveniji ima 111 državnih srednjih škola, 6 privatnih i 6 zavoda za mlade sa posebnim potrebama. Analiza izveštaja u okviru ciljanog istraživačkog projekta „Inkluzija Roma u srednjem i visokom obrazovanju i obrazovanje odraslih: faktori podsticaja i prepreka sa kojima se suočavaju pripadnici romske zajednice u obrazovnom sistemu u Sloveniji nakon osnovne škole“: između ostalog studija procenjuje da je 139–144 učenika romske nacionalnosti pohađalo odabrane srednje škole u školskoj 2018/2019. godini, a dva Roma bila su uključena u srednjoškolski program u ustanovama za obrazovanje odraslih. Približno 54% učenika pohađa srednje škole u regionu Pomurja, 24% u Podravju, 19% u jugoistočnoj Sloveniji, a ostali

211 Dostupno na: <https://minorityrights.org/what-we-do/press/>

212 Inclusion of Roma Students in Europe: A literature review and examples of policy initiatives, OECD Education Working Paper No. 228, September 2020. Dostupno na: [https://one.oecd.org/document/EDU/WKP\(2020\)16/En/pdf](https://one.oecd.org/document/EDU/WKP(2020)16/En/pdf)

213 Slovenia: Roma assistants support Roma students, 17 January 2022, dostupno na: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/news/slovenia-roma-assistants-support-roma-students>

214 National Programme of Measures for Roma of the Government of the Republic of Slovenia for the Period 2021–2030. Dostupno na: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/slovenia_-_national_roma_strategic_framework_21_30_en.pdf

215 Dostupno na: <https://www.gov.si/en/topics/slovenski-solski-sistem-in-slovensko-ogrodje-kvalifikacij/>

216 Dostupno na: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems/slovenia/overview>

217 Dostupno na: <http://si.danubecompass.org/archives/situations/srednjoskolski-sistem-u-sloveniji?lang=bs>

u regionu centralne Slovenije i Posavju. Što se tiče programa srednjih škola, kao i prethodne školske godine, najviše učenika je pohađalo srednje stručno obrazovanje (tj. trogodišnje), srednje (tehničko i drugo) stručno (četvorogodišnje) i niže stručno obrazovanje (dvogodišnje). Na osnovu različitih izvora podataka, istraživači su došli do najveće ukupne procene broja učenika romske nacionalnosti u 2018/2019. godini – 172. Prema tome gde pohađaju srednju školu, njihova struktura je sledeća: Pomurje 46,5%, Podravje 25,6%, jugoistočna Slovenija 24,4%, centralna Slovenija 2,3% i Posavje 1,2%.²¹⁸

Stipendije i mentorstvo. Srednjoškolci u Sloveniji imaju pravo na: subvencije za ishranu, prevoz i smeštaj u domu; stipendije; rad preko studentskih servisa.²¹⁹ Ne postoji mentorska podrška za srednjoškolce romske nacionalnosti. U izveštaju RCM (Roma Civil Monitor) iz 2020. godine stoji da su Romi u Sloveniji ekstremno isključeni. Pozivajući se na podatke iz 2003. godine, pošto istraživači RCM-a nisu pronašli novije studije o ovom pitanju, navode da je obrazovni uspeh Roma u Sloveniji veoma nizak. Istraživanje Državnog zavoda za zapošljavanje iz 2003. godine pokazalo je da 98,2% nezaposlenih Roma u Dolenjskoj i 90% onih u Prekmurju nikada nije završilo osnovno obrazovanje. Istraživači RCM-a u izveštaju iz 2020. godine navode da nisu pronašli novije studije o ovom pitanju.²²⁰

Nacionalni program mera za Rome (NPUR) Vlade Republike Slovenije za period 2021–2030.²²¹ ima za cilj eliminisanje siromaštva i socijalne isključenosti marginalizovanih romskih zajednica, a to se posebno odnosi na dobrobit dece, obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvenu zaštitu i stanovanje. Uključivanje samih Roma je ključno, kao i podizanje opšte svesti i borba protiv diskriminacije. Slovenija želi da romsku decu uključi u obrazovni proces što je ranije moguće (predškolske ustanove) uz pomoć romskih asistenata i medijatora. Plan obuhvata i legalizaciju naselja i pilot projekat za bolju zdravstvenu zaštitu. Glavni dugoročni strateški cilj NPUR-a 2021–2030 je, prateći ciljeve novog strateškog okvira EU za Rome, omogućiti i/ili doprineti stvarnoj jednakosti, uključivanju i učešću Roma do 2030. godine. Ministarstvo prosvete, nauke i sporta Slovenije (MESS) već godinama sprovodi systemske, posebne i projektne mere za uspešniju integraciju romske dece i adolescenata u obrazovni sistem. Efekti ovih mera nisu trenutni, iako je postignut napredak korak po korak na duži rok. Još uvek postoji veliki jaz u stepenu obrazovanja između pripadnika romske zajednice u Sloveniji i opšte populacije.²²²

218 National Programme of Measures for Roma of the Government of the Republic of Slovenia for the Period 2021–2030. Dostupno na: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/slovenia_-_national_roma_strategic_framework_21_30_en.pdf

219 Dostupno na: <https://serbian.slovego.com/srednje-skole-sloveniji/>

220 Dostupno na: <https://cps.ceu.edu/article/2020-02-17/roma-civil-monitor-project-slovenias-roma-are-extremely-excluded>

221 Dostupno na: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/slovenia_-_national_roma_strategic_framework_21_30_en.pdf

222 MESS - Ministry of Education, Science and Sport Slovenije. Dostupno na: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/slovenia_-_national_roma_strategic_framework_21_30_en.pdf

Uz sve specifičnosti i razlike u dostupnosti podržavajućih servisa u oblasti srednjoškolskog obrazovanja, zajedničko za sve države regiona je da je položaj pripadnika romske nacionalne zajednice u svakoj od analiziranih država i dalje (veoma) nepovoljan i diskriminišući, da je postignut određeni napredak ali da unapređivanje položaja Roma ne ide željenim tempom i da je međuetnički jaz u svim oblastima života, pa tako i u obrazovanju, i dalje (veoma) izražen.

Program mentorske podrške za srednjoškolce romske nacionalnosti primenjuje se preko projekata koje podržava REF u Crnoj Gori, pojedinim kantonima Bosne i Hercegovine i Makedoniji. U Hrvatskoj i Sloveniji, kako pokazuju dostupni izvori, Program mentorske podrške za srednjoškolce romske nacionalnosti ne postoji.

Prilozi

Prilog 1: Spisak srednjih škola uključenih u Program mentorske podrške od 2007/08. do 2021/22.š/g

Tabela A1: Spisak 216 srednjih škola iz kojih su angažovana 373 mentora za Program mentorske podrške u periodu od 2007/08. do 2021/22.š/g²²³

RB	Statistički region	Mesto	Škola
1.	Vojvodina	Sombor	Srednja medicinska škola „Dr Ružica Rip“
2.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
3.	Vojvodina	Vrbas	Srednja stručna škola „4. juli“, Vrbas
4.	Vojvodina	Kovačica	Gimnazija „Mihajlo Pupin“
5.	Vojvodina	Kanjiža	Poljoprivredno-tehnički srednjoškolski centar „Besedeš Jožef“ Kanjiža
6.	Vojvodina	Novi Sad	Elektrotehnička škola „Mihajlo Pupin“
7.	Vojvodina	Pećinci	Tehnička škola „Milenko Verkić-Neša“
8.	Vojvodina	Futog	Poljoprivredna škola sa domom učenika
9.	Vojvodina	Bečej	Tehnička škola Bečej
10.	Vojvodina	Stara Pazova	Ekonomsko-trgovinska škola „Vuk Karadžić“
11.	Vojvodina	Indija	Srednja škola „Dr Đorđe Natošević“, Indija
12.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
13.	Vojvodina	Kikinda	Srednja stručna škola „Miloš Crnjanski“
14.	Vojvodina	Zrenjanin	Tehnička škola
15.	Vojvodina	Novi Sad	Saobraćajna škola „Pinki“
16.	Vojvodina	Vršac	Školski centar „Nikola Tesla“, Vršac
17.	Vojvodina	Zrenjanin	Tehnička škola
18.	Vojvodina	Odžaci	Gimnazija i ekonomska škola „Jovan Jovanović Zmaj“
19.	Vojvodina	Bačka Palanka	Srednja stručna škola „Dr Radivoj Uvalić“
20.	Vojvodina	Ruma	Srednja poljoprivredno prehrambena škola „Stevan Petrović Brile“
21.	Vojvodina	Vršac	Poljoprivredna škola „Vršac“
22.	Vojvodina	Pančevo	Poljoprivredna škola „Josif Pančić“ Pančevo
23.	Vojvodina	Srpska Crnja	Srednja škola „Đura Jakšić“
24.	Vojvodina	Sombor	Srednja tehnička škola
25.	Vojvodina	Subotica	Tehnička škola „Ivan Sarić“
26.	Vojvodina	Sombor	Srednja Poljoprivredno prehrambena škola
27.	Vojvodina	Subotica	Srednja medicinska škola
28.	Vojvodina	Zrenjanin	Osnovna i srednja škola „9 maj“
29.	Vojvodina	Bačka Palanka	Srednja stručna škola „Dr Radivoj Uvalić“
30.	Vojvodina	Kovačica	Gimnazija „Mihajlo Pupin“
31.	Vojvodina	Vrbas	Srednja stručna škola „4. juli“, Vrbas
32.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka

223 Napomena: Ne postoji jedinstven spisak srednjih škola i mentora koji su bili uključeni u mentorsku podršku tokom prethodnih 15 godina - bilo da je reč o vojvođanskom projektu ili o projektima i dokumentima FOR-a. I pored nastojanja da se rekonstruiše ukupan broj mentora i škola, ovaj spisak ne može se smatrati potpunim - tim pre što se na osnovu podataka dobijenih od mentora procenjuje da je tokom svih prethodnih godina ukupno bilo angažovano 538 mentora. Ovaj spisak nastao je iz potrebe da se a) dođe do što potpunijeg broja onih koji su bili nosioci mentorske podrške, a to su mentori i škole i da im se b) pošalje online upitnik - kako bi se od svih njih dobili neophodni podaci o mentorskoj praksi. Spisak je nastao na osnovu dokumentacije dobijene od FOR-a tokom decembra 2022. i prva dva meseca 2023. godine i podataka iz: a) preko 35 excel fajlova, b) spiskova mentora koji su učestvovali na sastancima mentora u Beogradu i Zlatiboru tokom 2014/15. godine, c) spiska mentora koji je dostavila Marija Aleksandrović (18. mart 2014.) za potrebe sastanka sa iskusnim mentorima sa vojvođanskog projekta - i za 14 mentora iz ove grupe nema dostupnih podataka o školi i sedištu škole, a po navodima Marije Aleksandrović iz 2014.g, *bili su angažovani na vojvođanskom projektu 6 godina i dali su svoj maksimum*. Zato njihova imena i prezimena, iako bez ostalih podataka, treba da budu na ovom spisku.

RB	Statistički region	Mesto	Škola
33.	Vojvodina	Srpska Crnja	Srednja škola „Đura Jakšić“, Srpska Crnja
34.	Vojvodina	Sombor	Srednja škola „Sveti Sava“
35.	Vojvodina	Čoka	Hemijsko-prehrambena škola
36.	Vojvodina	Subotica	Tehnička škola „Ivan Sarić“
37.	Vojvodina	Žabalj	Srednja škola „22. oktobar“
38.	Vojvodina	Apatin	Tehnička škola sa domom učenika
39.	Vojvodina	Bački Petrovac	Gimnazija „Jan Kolar“ sa domom učenika
40.	Vojvodina	Vrbas	Srednja stručna škola „4. juli“, Vrbas
41.	Vojvodina	Kovin	Gimnazija i ekonomska škola „Branko Radičević“
42.	Vojvodina	Čoka	Hemijsko-prehrambena srednja škola Čoka
43.	Vojvodina	Žabalj	Srednja škola „22. oktobar“
44.	Vojvodina	Žabalj	Srednja škola „22. oktobar“
45.	Vojvodina	Irig	Srednja stručna škola „Borislav Mihajlović Mihiz“
46.	Vojvodina	Vrbas	Srednja stručna škola „4. juli“, Vrbas
47.	Vojvodina	Šid	Gimnazija „Sava Šumanović“
48.	Vojvodina	Crvenka	Srednja stručna škola, Crvenka
49.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
50.	Vojvodina	Pančevo	Medicinska škola „Stevica Jovanović“
51.	Vojvodina	Pančevo	Mašinska škola „Pančevo“
52.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
53.	Vojvodina	Novi Sad	Saobraćajna škola „Pinki“
54.	Vojvodina	Bečej	Tehnička škola Bečej
55.	Vojvodina	Stara Pazova	Ekonomsko-trgovinska škola „Vuk Karadžić“
56.	Vojvodina	Bečej	Tehnička škola Bečej
57.	Vojvodina	Vršac	Poljoprivredna škola „Vršac“
58.	Vojvodina	Zrenjanin	Hemijsko-prehrambena i tekstilna škola „Uroš Predić“
59.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
60.	Vojvodina	Kikinda	Tehnička škola, Kikinda
61.	Vojvodina	Zrenjanin	Ekonomsko-trgovinska škola „Jovan Trajković“
62.	Vojvodina	Ruma	Srednja tehnička škola „Milenko Brzak – Uča“, Ruma
63.	Vojvodina	Sombor	Srednja ekonomska škola
64.	Vojvodina	Senta	Ekonomsko-trgovinska škola
65.	Vojvodina	Novi Sad	Srednja škola „Svetozar Miletić“, Novi Sad
66.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
67.	Vojvodina	Sombor	Srednja medicinska škola „Dr Ružica Rip“
68.	Vojvodina	Temerin	Srednja škola „Lukijan Mušicki“
69.	Vojvodina	Futog	Poljoprivredna škola sa domom učenika
70.	Vojvodina	Ruma	Srednja stručna škola „Branko Radičević“
71.	Vojvodina	Vrbas	Srednja stručna škola „4. juli“, Vrbas
72.	Vojvodina	Subotica	Ekonomska srednja škola „Bosa Miličević“
73.	Vojvodina	Subotica	Muzička škola Subotica
74.	Vojvodina	Subotica	Srednja medicinska škola
75.	Vojvodina	Bač	Poljoprivredna škola Bač
76.	Vojvodina	Subotica	Srednja medicinska škola
77.	Vojvodina	Vršac	Hemijsko-medicinska škola
78.	Vojvodina	Bečej	Ekonomsko-trgovinska škola
79.	Vojvodina	Srpska Crnja	Srednja škola „Đura Jakšić“, Srpska Crnja
80.	Vojvodina	Subotica	Hemijsko-tehnološka škola
81.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
82.	Vojvodina	Žabalj	Srednja škola „22. oktobar“

RB	Statistički region	Mesto	Škola
83.	Vojvodina	Zrenjanin	Elektrotehnička i građevinska škola „Nikola Tesla“
84.	Vojvodina	Kula	Ekonomsko-trgovinska škola
85.	Vojvodina	Bačka Palanka	Srednja stručna škola „Dr Radivoj Uvalić“
86.	Vojvodina	Subotica	Gimnazija "Svetozar Marković", Subotica
87.	Vojvodina	Bečej	Tehnička škola Bečej
88.	Vojvodina	Pečinci	Tehnička škola „Milenko Verkić-Neša“
89.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
90.	Vojvodina	Novi Bečej	Srednja škola Novi Bečej
91.	Vojvodina	Bečej	Tehnička škola, Bečej
92.	Vojvodina	Vršac	Škola za osnovno i srednje obrazovanje „Jelena Varjaški“
93.	Vojvodina	Pečinci	Tehnička škola "Milenko Verkić-Neša"
94.	Vojvodina	Novi Sad	Srednja mašinska škola
95.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
96.	Vojvodina	Pečinci	Tehnička škola "Milenko Verkić-Neša"
97.	Vojvodina	Novi Sad	Medicinska škola „7. april“
98.	Vojvodina	Pančevo	Tehnička škola "23. maj" Pančevo
99.	Vojvodina	Zrenjanin	Medicinska škola
100.	Vojvodina	Stara Pazova	Tehnička škola
101.	Vojvodina	Odžaci	Tehnička škola u Odžacima
102.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
103.	Vojvodina	Pančevo	Medicinska škola „Stevica Jovanović“
104.	Vojvodina	Kovin	Srednja stručna škola „Vasa Pelagić“
105.	Vojvodina	Kikinda	Tehnička škola
106.	Vojvodina	Novi Sad	Tehnička škola „Pavle Savić“
107.	Vojvodina	Sombor	Srednja Poljoprivredno prehrambena škola
108.	Vojvodina	Sombor	Srednja ekonomska škola
109.	Vojvodina	Sombor	Srednja tehnička škola, Sombor
110.	Vojvodina	Sombor	Srednja škola „Sveti Sava“
111.	Vojvodina	Kovin	Srednja stručna škola „Vasa Pelagić“
112.	Vojvodina	Sombor	Srednja škola „Sveti Sava“
113.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
114.	Vojvodina	Bačka Palanka	Tehnička škola „9. maj“
115.	Vojvodina	Zrenjanin	Osnovna i srednja škola „9. maj“
116.	Vojvodina	Bela Crkva	Tehnička škola „Sava Munčan“, Bela Crkva
117.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
118.	Vojvodina	Novi Sad	Srednja mašinska škola
119.	Vojvodina	Novi Sad	ŠOSO „Milan Petrović“ sa domom učenika
120.	Vojvodina	Alibunar	Ekonomsko-trgovinska škola „Dositej Obradović“
121.	Vojvodina	Novi Kneževac	Gimnazija i stručna škola „Dositej Obradović“, Novi Kneževac
122.	Vojvodina	Stara Pazova	Tehnička škola
123.	Vojvodina	Titel	Srednja tehnička škola „Mileva Marić“
124.	Vojvodina	Nema podataka	Nema podataka
125.	Vojvodina	Bela Crkva	Tehnička škola „Sava Munčan“, Bela Crkva
126.	Vojvodina	Bela Crkva	Tehnička škola „Sava Munčan“, Bela Crkva
127.	Vojvodina	Bečej	Ekonomsko-trgovinska škola
128.	Beograd	Beograd (Mladenovac)	Gimnazija Mladenovac
129.	Beograd	Beograd (Obrenovac)	Poljoprivredno-hemijska škola Obrenovac

RB	Statistički region	Mesto	Škola
130.	Beograd	Beograd (Voždovac)	Škola za negu lepote
131.	Beograd	Beograd (Stari grad)	Tehnička škola „Drvo art“
132.	Beograd	Beograd (Savski venac)	Škola za brodarstvo, brodogradnju i hidrogradnju
133.	Beograd	Beograd (Savski venac)	Ugostiteljsko-turistička škola, Beograd
134.	Beograd	Beograd (Stari grad)	Tehnička škola „Drvo art“
135.	Beograd	Beograd (Zvezdara)	Farmaceutsko-fizioterapeutska škola
136.	Beograd	Beograd (Zvezdara)	Medicinska škola „Beograd“
137.	Beograd	Beograd (Vračar)	Tehnička škola GSP
138.	Beograd	Beograd (Zvezdara)	Medicinska škola Beograd
139.	Beograd	Beograd (Savski venac)	Ugostiteljsko-turistička škola, Beograd
140.	Beograd	Beograd (Palilula)	Železnička tehnička škola
141.	Beograd	Beograd (Vračar)	Tehnička škola GSP
142.	Beograd	Beograd (Savski venac)	Ugostiteljsko-turistička škola
143.	Beograd	Beograd (Voždovac)	Druga ekonomska škola
144.	Beograd	Beograd (Novi Beograd)	Tehnička škola „Novi Beograd“
145.	Beograd	Beograd (Voždovac)	Škola za negu lepote
146.	Beograd	Beograd (Vračar)	Arhitektonska tehnička škola
147.	Beograd	Beograd (Savski venac)	Ugostiteljsko-turistička škola, Beograd
148.	Beograd	Beograd (Obrenovac)	Tehnička škola, Obrenovac
149.	Beograd	Beograd (Lazarevac)	Tehnička škola „Kolubara“
150.	Beograd	Beograd (Sopot)	Mašinska škola „Kosmaj“
151.	Beograd	Beograd (Stari grad)	Trgovačka škola
152.	Beograd	Beograd (Voždovac)	Druga ekonomska škola
153.	Beograd	Beograd (Novi Beograd)	Politehnika- škola za nove tehnologije, Novi Beograd
154.	Beograd	Beograd (Čukarica)	Hemijsko-prehrambena tehnološka škola u Beogradu
155.	Beograd	Beograd (Stari grad)	Pravno-poslovna škola

RB	Statistički region	Mesto	Škola
156.	Beograd	Beograd (Palilula)	Poljoprivredna škola sa domom učenika PK Beograd
157.	Beograd	Beograd (Zvezdara)	Farmaceutsko-fizioterapeutska škola
158.	Beograd	Beograd (Stari grad)	Trgovačka škola
159.	Beograd	Beograd (Stari grad)	Pravno-poslovno škola
160.	Beograd	Beograd (Zvezdara)	Zubotehnička škola
161.	Beograd	Beograd (Vračar)	Tehnička škola GSP
162.	Beograd	Beograd (Zemun)	Srednja medicinska škola „Nadežda Petrović“
163.	Beograd	Beograd (Grocka)	Srednja škola, Grocka
164.	Beograd	Beograd (Novi Beograd)	Srednja turistička škola Beograd
165.	Beograd	Beograd (Zvezdara)	Farmaceutsko-fizioterapeutska škola
166.	Beograd	Beograd (Savski venac)	Ugostiteljsko-turistička škola, Beograd
167.	Beograd	Beograd (Rakovica)	Srednja zanatska škola
168.	Beograd	Beograd (Savski venac)	Ugostiteljsko-turistička škola, Beograd
169.	Beograd	Beograd (Čukarica)	Hemijsko-prehrambena tehnološka škola u Beogradu
170.	Južna i istočna Srbija	Aleksinac	Tehnička škola „Prota Stevan Dimitrijević“ Aleksinac
171.	Južna i istočna Srbija	Aleksinac	Aleksinačka Gimnazija
172.	Južna i istočna Srbija	Aleksinac	Tehnička škola „Prota Stevan Dimitrijević“, Aleksinac
173.	Južna i istočna Srbija	Aleksinac	Biotehnoška škola (ranije Poljoprivredna škola) „Šumatovac“
174.	Južna i istočna Srbija	Babušnica	Tehnička škola Babušnica
175.	Južna i istočna Srbija	Babušnica	Gimnazija „Vuk Karadžić“
176.	Južna i istočna Srbija	Babušnica	Tehnička škola Babušnica
177.	Južna i istočna Srbija	Bela Palanka	Srednja škola „Niketa Remezjanski“
178.	Južna i istočna Srbija	Bela Palanka	Srednja škola „Niketa Remezjanski“
179.	Južna i istočna Srbija	Boljevac	Srednja škola „Nikola Tesla“, Boljevac
180.	Južna i istočna Srbija	Bor	Mašinsko-elektrotehnička škola
181.	Južna i istočna Srbija	Bor	Mašinsko-elektrotehnička škola

RB	Statistički region	Mesto	Škola
182.	Južna i istočna Srbija	Bor	Tehnička škola
183.	Južna i istočna Srbija	Bor	Ekonomsko-trgovinska škola
184.	Južna i istočna Srbija	Bujanovac	Stručna škola „Sveti Sava“
185.	Južna i istočna Srbija	Bujanovac	Stručna škola „Sveti Sava“
186.	Južna i istočna Srbija	Bujanovac	Stručna škola „Sveti Sava“
187.	Južna i istočna Srbija	Bujanovac	Stručna škola „Sveti Sava“
188.	Južna i istočna Srbija	Bujanovac	Stručna škola „Sveti Sava“
189.	Južna i istočna Srbija	Dimitrovgrad	Gimnazija „Sveti Kirilo I Metodije“
190.	Južna i istočna Srbija	Dimitrovgrad	Gimnazija „Sveti Kirilo I Metodije“
191.	Južna i istočna Srbija	Grdelica	Srednja škola Grdelica
192.	Južna i istočna Srbija	Grdelica	Srednja škola Grdelica
193.	Južna i istočna Srbija	Grdelica	Srednja škola
194.	Južna i istočna Srbija	Knjaževac	Tehnička škola
195.	Južna i istočna Srbija	Kostolac	Tehnička škola sa domom učenika „Nikola Tesla“
196.	Južna i istočna Srbija	Kostolac	Tehnička škola sa domom učenika „Nikola Tesla“
197.	Južna i istočna Srbija	Kostolac	Tehnička škola sa domom učenika „Nikola Tesla“
198.	Južna i istočna Srbija	Kostolac	Tehnička škola sa domom učenika „Nikola Tesla“
199.	Južna i istočna Srbija	Kostolac	Tehnička škola sa domom učenika „Nikola Tesla“
200.	Južna i istočna Srbija	Kuršumlja	Tehnička škola „Đuro Đaković“
201.	Južna i istočna Srbija	Kuršumlja	Ekonomska škola Kuršumlja
202.	Južna i istočna Srbija	Lebane	Gimnazija
203.	Južna i istočna Srbija	Lebane	Tehnička škola „Vožd Karađorđe“
204.	Južna i istočna Srbija	Lebane	Tehnička škola „Vožd Karađorđe“, Lebane
205.	Južna i istočna Srbija	Leskovac	Škola za tekstil i dizajn
206.	Južna i istočna Srbija	Leskovac	Trgovinsko-ugostiteljska škola

RB	Statistički region	Mesto	Škola
207.	Južna i istočna Srbija	Leskovac	Hemijsko-tehnološka škola „Božidar Đorđević Kukar“
208.	Južna i istočna Srbija	Leskovac	Gimnazija Leskovac
209.	Južna i istočna Srbija	Leskovac	Tehnička škola „Rade Metalac“
210.	Južna i istočna Srbija	Leskovac	Škola za tekstil i dizajn
211.	Južna i istočna Srbija	Leskovac	Poljoprivredna škola
212.	Južna i istočna Srbija	Medveđa	Tehnička škola „Nikola Tesla“
213.	Južna i istočna Srbija	Medveđa	Tehnička škola „Nikola Tesla“
214.	Južna i istočna Srbija	Niš	Pravno-poslovna škola Niš
215.	Južna i istočna Srbija	Niš	Umetnička škola
216.	Južna i istočna Srbija	Niš	Mašinska škola Niš
217.	Južna i istočna Srbija	Niš	Muzička škola
218.	Južna i istočna Srbija	Niš	Medicinska škola „Dr Milenko Hadžić“
219.	Južna i istočna Srbija	Niš	Škola mode i lepote
220.	Južna i istočna Srbija	Niš	Ekonomska škola
221.	Južna i istočna Srbija	Niš	Mašinska škola Niš
222.	Južna i istočna Srbija	Niš	Ekonomska škola
223.	Južna i istočna Srbija	Niš	Elektrotehnička škola „Mija Stanimirović“ Niš
224.	Južna i istočna Srbija	Niš	Škola mode i lepote
225.	Južna i istočna Srbija	Niš	Prehrambeno-hemijska škola Niš
226.	Južna i istočna Srbija	Niš	Škola mode i lepote
227.	Južna i istočna Srbija	Niš	Trgovinska škola, Niš
228.	Južna i istočna Srbija	Niš	Prva tehnička škola „Milutin Milanković“ (do 2016. se zvala Mašinska tehnička škola „15. maj“)
229.	Južna i istočna Srbija	Niš	Škola mode i lepote
230.	Južna i istočna Srbija	Niš	Elektrotehnička škola „Nikola Tesla“, Niš
231.	Južna i istočna Srbija	Niš	Tehnička škola „12. februar“

RB	Statistički region	Mesto	Škola
232.	Južna i istočna Srbija	Niš	Pravno-poslovna škola Niš
233.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Tehnička škola
234.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Tehnička škola Pirot
235.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Ekonomska škola Pirot
236.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Mlekarska škola sa domom učenika „Dr Obren Pejić“
237.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Tehnička škola Pirot
238.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Srednja stručna škola Pirot
239.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Srednja stručna škola Pirot
240.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Ekonomska škola Pirot
241.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Srednja stručna škola Pirot
242.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Tehnička škola Pirot
243.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Ekonomska škola Pirot
244.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Tehnička škola
245.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Ekonomska škola Pirot
246.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Tehnička škola Pirot
247.	Južna i istočna Srbija	Pirot	Tehnička škola Pirot
248.	Južna i istočna Srbija	Preševo	Srednja tehnička škola „Preševo“
249.	Južna i istočna Srbija	Preševo	Srednja tehnička škola „Preševo“
250.	Južna i istočna Srbija	Preševo	Srednja tehnička škola „Preševo“, Preševo
251.	Južna i istočna Srbija	Preševo	Gimnazija „Skenderbeu“ Preševo
252.	Južna i istočna Srbija	Priština	Ekonomsko-trgovinska škola iz Prištine u Lapljem Selu
253.	Južna i istočna Srbija	Priština	Ekonomsko-trgovinska škola iz Prištine u Lapljem Selu
254.	Južna i istočna Srbija	Prokuplje	Tehnička škola „15. maj“, Prokuplje
255.	Južna i istočna Srbija	Prokuplje	Tehnička škola „15. maj“, Prokuplje
256.	Južna i istočna Srbija	Prokuplje	Medicinska škola „Dr Aleksa Savić“

RB	Statistički region	Mesto	Škola
257.	Južna i istočna Srbija	Prokuplje	Poljoprivredna škola „Radoš Jovanović – Selja“ Prokuplje
258.	Južna i istočna Srbija	Prokuplje	Tehnička škola „15. maj“, Prokuplje
259.	Južna i istočna Srbija	Prokuplje	Poljoprivredna škola „Radoš Jovanović – Selja“ Prokuplje
260.	Južna i istočna Srbija	Smederevo	Tehnička škola
261.	Južna i istočna Srbija	Smederevo	Gimnazija Smederevo
262.	Južna i istočna Srbija	Smederevo	Osnovna i srednja škola Branko Radičević
263.	Južna i istočna Srbija	Smederevo	Tehnička škola
264.	Južna i istočna Srbija	Smederevo	Ekonomsko-trgovinska škola
265.	Južna i istočna Srbija	Smederevo	Tehnička škola
266.	Južna i istočna Srbija	Smederevo	Ekonomsko-trgovinska škola
267.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Palanačka gimnazija
268.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Palanačka gimnazija
269.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Palanačka gimnazija
270.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Srednja škola „Žikica Damnjanović“
271.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Srednja škola „Žikica Damnjanović“
272.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Mašinsko-elektrotehnička škola „Goša“
273.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Srednja škola „Žikica Damnjanović“
274.	Južna i istočna Srbija	Smederevska Palanka	Palanačka gimnazija
275.	Južna i istočna Srbija	Sokobanja	Srednja škola „Branislav Nušić“
276.	Južna i istočna Srbija	Surdulica	Tehnička škola „Nikola Tesla“, Surdulica
277.	Južna i istočna Srbija	Surdulica	Poljoprivredno-šumarska škola „Josif Pančić“ Surdulica
278.	Južna i istočna Srbija	Svrljig	Srednja škola „Dušan Trivunac Dragoš“
279.	Južna i istočna Srbija	Trstenik	Tehnička škola Trstenik
280.	Južna i istočna Srbija	Velika Plana	Ekonomsko-ugostiteljska škola „Vuk Karadžić“
281.	Južna i istočna Srbija	Velika Plana	Ekonomsko-ugostiteljska škola „Vuk Karadžić“

RB	Statistički region	Mesto	Škola
282.	Južna i istočna Srbija	Velika Plana	Tehnička škola „Nikola Tesla“
283.	Južna i istočna Srbija	Velika Plana	Ekonomsko-trgovinska škola „Vuk Karadžić“
284.	Južna i istočna Srbija	Vladičin Han	Tehnička škola
285.	Južna i istočna Srbija	Vladičin Han	Gimnazija „Jovan Skerlić“
286.	Južna i istočna Srbija	Vladičin Han	Tehnička škola
287.	Južna i istočna Srbija	Vladičin Han	Tehnička škola
288.	Južna i istočna Srbija	Vladičin Han	Gimnazija „Jovan Skerlić“
289.	Južna i istočna Srbija	Vlasotince	Tehnička škola
290.	Južna i istočna Srbija	Vlasotince	Tehnička škola
291.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Hemijsko-tehnološka škola, Vranje
292.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Tehnička škola
293.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Tehnička škola
294.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Srednja poljoprivredno-veterinarska škola „Stevan Sindelić“
295.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Tehnička škola
296.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Tehnička škola
297.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Tehnička škola
298.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Srednja poljoprivredno-veterinarska škola „Stevan Sindelić“
299.	Južna i istočna Srbija	Vranje	Medicinska škola „Dr Izabel Emsli Haton“
300.	Južna i istočna Srbija	Zaječar	Medicinska škola
301.	Južna i istočna Srbija	Zaječar	Ekonomsko-trgovinska škola
302.	Južna i istočna Srbija	Zaječar	Tehnička škola
303.	Južna i istočna Srbija	Zaječar	Medicinska škola
304.	Južna i istočna Srbija	Žitorađa	Srednja škola
305.	Južna i istočna Srbija	Žitorađa	Srednja škola
306.	Južna i istočna Srbija	Žitorađa	Srednja škola

RB	Statistički region	Mesto	Škola
307.	Južna i istočna Srbija	Žitorađa	Srednja škola
308.	Južna i istočna Srbija	Požarevac	Ekonomsko-trgovinska škola
309.	Južna i istočna Srbija	Požarevac	Medicinska škola
310.	Južna i istočna Srbija	Požarevac	Medicinska škola
311.	Šumadija i zapadna Srbija	Arilje	Srednja škola „Sveti Ahilije“
312.	Šumadija i zapadna Srbija	Čačak	Ekonomska škola
313.	Šumadija i zapadna Srbija	Čuprija	Škola za muzičke talente
314.	Šumadija i zapadna Srbija	Čuprija	Tehnička škola
315.	Šumadija i zapadna Srbija	Čuprija	Medicinska škola Čuprija
316.	Šumadija i zapadna Srbija	Čuprija	Tehnička škola
317.	Šumadija i zapadna Srbija	Čuprija	Tehnička škola
318.	Šumadija i zapadna Srbija	Gornji Milanovac	Ekonomsko-trgovnačka škola „Knjaz Miloš“
319.	Šumadija i zapadna Srbija	Guča	Srednja škola „Dragačevo“
320.	Šumadija i zapadna Srbija	Jagodina	Gimnazija „Svetozar Marković“
321.	Šumadija i zapadna Srbija	Jagodina	ETS „Nikola Tesla“
322.	Šumadija i zapadna Srbija	Koceljeva	Srednja škola
323.	Šumadija i zapadna Srbija	Kragujevac	Prva tehnička škola
324.	Šumadija i zapadna Srbija	Kragujevac	Trgovinsko ugostiteljska škola „Toza Dragović“,
325.	Šumadija i zapadna Srbija	Kragujevac	Medicinska škola sa domom učenika „Sestre Ninković“
326.	Šumadija i zapadna Srbija	Kragujevac	Medicinska škola sa domom učenika „Sestre Ninković“
327.	Šumadija i zapadna Srbija	Kragujevac	Srednja stručna škola
328.	Šumadija i zapadna Srbija	Kragujevac	Medicinska škola sa domom učenika „Sestre Ninković“
329.	Šumadija i zapadna Srbija	Kraljevo	Šumarska škola
330.	Šumadija i zapadna Srbija	Kraljevo	Poljoprivredno-hemijska škola „Dr Đorđe Radić“
331.	Šumadija i zapadna Srbija	Kraljevo	ŠOSO „Ivo Lola Ribar“, Kraljevo

RB	Statistički region	Mesto	Škola
332.	Šumadija i zapadna Srbija	Kraljevo	Medicinska škola
333.	Šumadija i zapadna Srbija	Kraljevo	Poljoprivredno-hemijska škola „Dr Đorđe Radić“
334.	Šumadija i zapadna Srbija	Kraljevo	ŠOSO „Ivo Lola Ribar“, Kraljevo
335.	Šumadija i zapadna Srbija	Kraljevo	Mašinska tehnička škola „14. oktobar“
336.	Šumadija i zapadna Srbija	Krupanj	Srednja škola
337.	Šumadija i zapadna Srbija	Kruševac	Prva tehnička škola
338.	Šumadija i zapadna Srbija	Kruševac	Politehnička škola „Milutin Milanković“
339.	Šumadija i zapadna Srbija	Kruševac	Medicinska škola
340.	Šumadija i zapadna Srbija	Kruševac	Hemijsko-tehnološka škola, Kruševac
341.	Šumadija i zapadna Srbija	Kruševac	Prva tehnička škola
342.	Šumadija i zapadna Srbija	Loznica	Srednja ekonomska škola
343.	Šumadija i zapadna Srbija	Loznica	Srednja škola „Sveti Sava“
344.	Šumadija i zapadna Srbija	Loznica	Tehnička škola
345.	Šumadija i zapadna Srbija	Loznica	Tehnička škola
346.	Šumadija i zapadna Srbija	Loznica	Srednja škola „Sveti Sava“
347.	Šumadija i zapadna Srbija	Mali Zvornik	Srednja škola-Mali Zvornik
348.	Šumadija i zapadna Srbija	Mionica	Srednja škola Mionica
349.	Šumadija i zapadna Srbija	Mionica	Srednja škola „Mionica“
350.	Šumadija i zapadna Srbija	Mionica	Srednja škola „Mionica“
351.	Šumadija i zapadna Srbija	Paraćin	Tehnološka škola
352.	Šumadija i zapadna Srbija	Paraćin	Ekonomsko-trgovinska škola
353.	Šumadija i zapadna Srbija	Paraćin	Tehnološka škola, Paraćin
354.	Šumadija i zapadna Srbija	Priboj	Mašinsko-elektrotehnička škola
355.	Šumadija i zapadna Srbija	Rekovac	Poljoprivredno – veterinarska škola Rekovac
356.	Šumadija i zapadna Srbija	Svilajnac	Poljoprivredno-veterinarska škola sa domom učenika „Svilajnac“

RB	Statistički region	Mesto	Škola
357.	Šumadija i zapadna Srbija	Svilajnac	Poljoprivredno-veterinarska škola sa domom učenika „Svilajnac“
358.	Šumadija i zapadna Srbija	Šabac	Tehnička škola
359.	Šumadija i zapadna Srbija	Šabac	Tehnička škola
360.	Šumadija i zapadna Srbija	Šabac	Tehnička škola
361.	Šumadija i zapadna Srbija	Šabac	Ekonomsko-trgovinska škola
362.	Šumadija i zapadna Srbija	Šabac	Stručna hemijska i tekstilna škola „Šabac“
363.	Šumadija i zapadna Srbija	Šabac	Medicinska škola „Dr Andra Jovanović“
364.	Šumadija i zapadna Srbija	Šabac	Stručna hemijska i tekstilna škola „Šabac“
365.	Šumadija i zapadna Srbija	Ub	Tehnička škola „Ub“
366.	Šumadija i zapadna Srbija	Ub	Tehnička škola „Ub“
367.	Šumadija i zapadna Srbija	Valjevo	Ekonomska škola „Valjevo“
368.	Šumadija i zapadna Srbija	Valjevo	Ekonomska škola „Valjevo“
369.	Šumadija i zapadna Srbija	Valjevo	Ekonomska škola „Valjevo“
370.	Šumadija i zapadna Srbija	Valjevo	Poljoprivredna škola sa domom učenika „Valjevo“
371.	Šumadija i zapadna Srbija	Valjevo	Tehnička škola
372.	Šumadija i zapadna Srbija	Valjevo	Medicinska škola „Dr Miša Pantić“
373.	Šumadija i zapadna Srbija	Varvarin	Srednja škola

Prilog 2: Sastanci sa mentorima – deo procesa izrade modularnih obuka

Treba istaći da je izrada modularnih obuka zasnovana pre svega na iskustvima mentora iz vojvođanskog projekta, iskustvima mentorisanih učenika, ali i iskustvima angažovanih mentora u okviru tekućeg projekta FOR-a. Sadržaj programa obuka je baziran na tri glavna oslonca: a) iskustvima mentora stečenim tokom vojvođanskog projekta, kada se broj učenika koji napuštaju školovanje smanjio za 24% tokom sedam godina sprovođenja projekta i b) prikupljenih uvida i ocena iskusnih mentora i učenika stipendista o ulozi mentora i potrebama za jačanjem kompetencija novoangažovanih mentora na osnovu organizovanih sastanaka sa ove dve grupe i c) podataka iz *Izveštaja o analizi potreba za obukama mentora* (Prilog 3).

Tim FOR-a je od samog početka održavao redovne sastanke sa učenicima stipendistima i posebne, jednodnevne sastanke sa mentorima. Ovde su date kratke informacije samo sa četiri sastanka sa mentorima, to su, posebno prva tri, sastanci koji su imali poseban značaj jer su doprineli izradi modularnih obuka:

1. **Sastanak u Beogradu, održan 27. marta 2014. godine**, centralna tema *Mentorstvo – moje iskustvo*.²²⁴ Ciljevi sastanka bili su da se sakupe iskustva i diskutuju: a) uloga/e mentora u pružanju podrške romskim srednjoškolicima-stipendistima, posebno iz ugla saradnje sa učenicom/učenicima, porodicama, školom i lokalnom zajednicom; b) izazovi tokom mentorskog rada i mehanizmi njihovog prevazilaženja; c) potrebne mentorske veštine/individualne mentorske veštine; i d) spremnost za angažovanje u jačanju kapaciteta novih mentora u Srbiji. Učesnici sastanka su bili iskusni i od strane vojvođanskog tima ocenjeni kao najbolji mentori iz vojvođanskog projekta. Bilo je ukupno 16 učesnika. Ovo je bio prvi uvodni sastanak za izradu Modula 1.
2. **Sastanak - stručni skup na Zlatiboru, održan 20–22. avgust 2014. godine**. Centralna tema: *Iskusni mentori kao resurs za podršku novim mentorima*.²²⁵ Na inicijativu OEBS, u organizaciji REF-a i uz podršku MPNTR, održan je stručni skup – konsultativno-edukativna radionica u kojoj su učestvovali iskusni mentori uključeni u program *Inkluzija romskih učenika u srednjim školama u APV*. Učesnici su bili mentori iz vojvođanskog projekta (31), predstavnici MPNTR (3), predstavnici sličnog projekta Ministarstva prosvjete i nauke Crne Gore (3), i jedan predstavnik NVO sa Kosova.^{*226} Cilj je bio da se analiziraju i konsoliduju mentorska iskustva u

224 Moderatori: Borislava Maksimović i Zdenka Milivojević. Mentori iz vojvođanskog projekta koji su učestvovali na sastanku su: Evica Vujičić, Željka Kovačev, Marija Kresoja, Zorica Rodić, Ines Bereš, Nevenka Žeželj, Snežana Radišić, Zdenka Vojnić Tunić, Jelena Šabanović Nedić, Ljubica Radišić, Ana Tomić, Suzana Turović.

225 Moderatori: Borislava Maksimović, Zdenka Milivojević, Aleksandra Pejatović, Dubravka Mihajlović i Marija Aleksandrović

226 Bez prejudiciranja stavova o statusu i u skladu sa Rezolucijom 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti.

radu sa romskim učenicima stipendistima u Vojvodini u funkciji razvijanja podrške novim učenicima i mentorima u okviru TARI projekta.

3. **Sastanak** u Nišu za mentore iz Južne Srbije (16. 12. 2017.), Beogradu za mentore iz Centralne Srbije (23. 12. 2017.) i Novom Sadu za mentore iz Vojvodine (23. 01. 2018.). Centralna tema: *Zapošljavanje mladih Roma, barijere i podrška*.²²⁷ Ukupno je bilo 155 učesnika-mentora: u Nišu 55, u Beogradu 48 i u Novom Sadu 52 učesnika. Sastanci su imali tri osnovna cilja: a) razmena iskustava o zapošljivosti mladih Roma srednjoškolaca, b) jačanje kapaciteta mentora u dekonstrukciji stereotipa i predrasuda i c) upoznavanje sa konceptom „Primeri dobre prakse“ i kako ih opisati.
4. **Sastanak** u Novom Sadu za mentore iz Vojvodine (16. 9. 2019.), Beogradu za mentore iz Centralne Srbije (17. 9. 2019.) i Nišu za mentore iz Južne Srbije (18. 9. 2019.). Centralna tema: *Unapređivanje kompetencija mentora za rad sa romskim učenicima srednjoškolcima, stipendistima*.²²⁸ Učesnici su mentori koji su prethodne godine bili angažovani kao podrška učenicima-stipendistima – a plan je bio da ovi mentori budu od strane FOR-a angažovani i u školskoj 2019/2020. Cilj je bio i da se mentori informišu o daljoj saradnji kroz realizaciju tekućeg Projekta FOR-a. Ukupno 103 učesnika-mentora: u Novom Sadu 30, u Beogradu 29 i u Nišu 44 učesnika. Ovo je istovremeno bio i poslednji sastanak sa mentorima – budući da je 2020. proglašena pandemija COVID-19, a da je u avgustu 2022. FOR obustavio mentorsku podršku.

Prilog 3: Opis posla mentora – operativne uloge mentora

U *Izveštaju o analizi potreba za obukama mentora*,²²⁹ dat je, na osnovu podataka dobijenih iz ispitivanja učesnika vojvođanskog Projekta (mentora, učenika i roditelja) i analize projektne dokumentacije, pregled svih vrsta mentorske podrške – sve navedene vrste podrške mentori su pružali učenicima u prethodnih petnaest godina, što potvrđuju podaci analizirani u ovoj studiji. Ovaj izveštaj urađen je za potrebe kreiranja modularnih obuka u okviru FOR-a (Tabela A2).

227 Moderator: Radmila Gošović, Zdenka Miliivojević, Milena Jerotijević, Borislava Maksimović, Ljiljana Tošić-Radovanović i Valentina Rancić.

228 Moderator: Radmila Gošović, Milena Jerotijević i Milena Vasić.

229 *Izveštaj o analizi potreba za obukama mentora*, autorka: Aleksandra Pejatović, Beograd, septembar 2014. godine. Analiza je sprovedena u okviru TARI projekta – „Tehnička podrška Ministarstvu prosvete, nauke i tehnološkog razvoja pri uspostavljanju i jačanju programa prevencije odustajanja od školovanja za Rome srednjoškolce“, podkomponenta Projekta „Tehnička podrška za inkluziju Roma“ – IPA 2012 program za socijalni razvoj. Izvor: Dokumentacija FOR-a.

Tabela A2: Opis posla mentora

Operativne uloge mentora	Frekvencija
Vaspitna uloga mentora sa podsticanjem učenikovog ličnog razvoja: Lična podrška, naročito psihosocijalna podrška; uzajamna posvećenost mentora i štićenika do dugoročnog razvoja ovog drugog, pri čemu dolazi do razmene vrednosti, znanja, iskustava itd; socijalizacija; emocionalna podrška; psihosocijalna podrška; socio-emocionalna podrška; pomoć u razvijanju specifičnih veština i znanja koje će poboljšati profesionalni i lični razvoj osobe sa manje iskustva; olakšava razvoj osobe koristeći resurse i mreže; izaziva osobu da izađe iz njene zone udobnosti; kreira bezbedno okruženje za preuzimanje rizika; fokusira se na ukupan razvoj osobe; davanje kritičke povratne informacije u ključnim oblastima kao što su komunikacija, međuljudski odnosi, tehničke sposobnosti...; deli frustracije, kao i uspehe sa osobom kojoj je mentor; mentor kao model...; mentor kao prijatelj; biti pozitivan i hvaliti učenika; Podrška za svakodnevni život – da unaprede samopoštovanje, gde da provode slobodno vreme, da uspostave valjan odnos sa svim ljudima, da unaprede komunikacione veštine; prevencija negativnog ponašanja mladih; promovisanje pozitivnih društvenih stavova i odnosa; Modifikovanje ponašanja; da pomogne mladoj osobi da definiše individualne ciljeve i da nađe načine da ih ostvari; stvaranje novih ideja; pomaže u pravljenju zdravih izbora u svakodnevnom životu; pomaže u razmišljanju o problemima kod kuće ili u školi; podrška; vođenje; teži ka uzajamnom poštovanju; Izgrađivanje samopoštovanja i motivacije; Pomaže u postavljanju ciljeva za postizanje ličnog uspeha; Karakter, društveni i razvoj vođstva; Građenje samopoštovanja; Izgrađivanje poverenja (samopouzdanja); Prihvatanje učenika – poštuje učenika kao individuu; Biti pozitivan i hvaliti učenika – pomoći učeniku da razume da ima mogućnost da se ostvari i da uspe u životu; Mentor kao prijatelj – (sluša učenika; razume prepreke koje mlada osoba sagledava i pomaže mu/joj da nađe rešenje...); Mentor kao model za određenu ulogu (demonstrirajući vrednosti tačnosti i pouzdanosti); pozitivan model; pozitivan model za određenu ulogu; Mentor kao savetnik (kao osoba koja savetuje).	45
Uloga mentora u podsticanju profesionalnog i karijernog razvoja učenika: Savetovanje i modelovanje ponašanja vezanog za karijerni razvoj; obezbeđivanje prilika za sticanje iskustva vezanog za karijeru; obezbeđivanje mladih sa funkcijama	27

Operativne uloge mentora	Frekvencija
koje poboljšavaju karijeru, kao što su pronalaženje sponzorstava, podučavanje, olakšavanje izloženosti (izlaganja) i vidljivosti; nudi izazovan posao ili zaštitu; služi kao uzor, daje podršku, smer i povratnu informaciju mladima u pogledu karijernih planova i interpersonalnog razvoja, a povećava vidljivost štićenika donosiocima odluka u organizaciji, koja može da utiče na karijeru; pomaže u vertikalnoj mobilnosti i pruža podršku karijeri štićenika (4); sponzorisanje karijere mlađe osobe (2); olakšavanje profesionalnog razvoja i karijernog napredovanja mladim kolegama; profesionalni razvoj; nadgleda karijeru i razvoj drugog lica, obično mlađeg, kroz predavanje, savetovanja, pružanje psihološke podrške, zaštite, a ponekad promovisanjem ili sponzorisanjem; razvija specifične kompetencije koje se odnose na karijeru; pomaže u vođenju profesionalnog razvoja na neki značajan i neprekidan način; lično savetuje, obučava i promoviše razvoj karijere štićenika; neformalni prenos znanja, socijalnog kapitala i psihosocijalne podrške koje primalac percipira kao relevantne za rad, karijeru ili profesionalni razvoj; pomoć u razvijanju specifičnih veština i znanja koje će poboljšati profesionalni i lični razvoj osobe sa manje iskustva; da razvije dugačak niz ciljeva za akademski i lični život učenika (pomaže učeniku da redukuje svoje ciljeve na kratkoročne, izvodljive nedeljne aktivnosti); Podrška na radnom mestu – pomaže u postavljanju karijernih ciljeva i u početnom preduzimanju koraka da se oni ostvare, koristeći svoje lične kontakte pomažu učenicima da se sretnu sa profesionalcima iz prakse, stažiraju itd, upoznaju učenika sa profesionalnim mogućnostima i organizacijama koje on možda ne poznaje, može da ga nauči kako da nađe i da zadrži posao; Priprema za karijeru; Pomaganje mladim ljudima da istraže svoju direkciju u karijeri (istraživanje karijere, radne/životne veštine, postsekundarno obrazovanje); karijerni savetnik; stručna podrška; Tranzicija ka daljem obrazovanju ili radnoj snazi.	
Uloga mentora u obrazovanju, podučavanju i obučavanju učenika: Neformalno prenošenje znanja; obučava, podučava o specifičnim pitanjima; podučava posebnim veštinama; obuka; pruža znanja o organizacionoj kulturi i nepisanim pravilima koji mogu biti od značaja za postignuće; podučavanje učenika ako su obezbeđeni materijali od strane nastavnika ili osoblja škole; podrška u obrazovanju (da ostanu u školi, oko domaćih zadataka, da razviju akademske veštine...); da pomogne u planiranju školskih projekata; Mentor kao kouč (trener);	10
Uloga mentora u praćenju i podizanju nivoa školskog postignuća učenika: Pomoć oko akademskih (školskih) zadataka – proveravanje domaćeg zadatka, pomaganje u pripremi za testove, davanje sugestija u vezi istraživanja; redovno proveravanje liste učeničkih zadataka; podučavanje učenika ako su obezbeđeni materijali od strane nastavnika ili osoblja škole; Akademske postignuće; Da pomogne razvoju i bogaćenju pozitivnih akademskih, karijernih i ličnih ciljeva; Pomaže u postavljanju ciljeva za postizanje akademskog i ličnog uspeha; pomoć učenicima da završe program...	6
Uloga mentora u formiranju i razvijanju mentorskog odnosa sa učenikom: Uspostavljanje ciljeva mentorisanja; postavljanje merljivih ishoda;	2
Uloga mentora u sprečavanju ranog napuštanja škole i odustajanja učenika od daljeg školovanja:	2
Da smanji verovatnoću potencijalnog napuštanja škole od strane učenika; ohrabriti učenika da oстане u školi (da učenik shvati značaj obrazovanja za lični i profesionalni razvoj)	

Operativne uloge mentora	Frekvencija
Uloga mentora u zastupanju učenika:	
Biti advokat, zagovarati za učenika (dok učenik ima potrebu za obezbeđivanjem određenih resursa i usluga; pokazivanje učenicima kako da sami dođu do određenih resursa čime se formira jedna od „životnih veština“);	2
Uloga mentora u obezbeđivanju društvene podrške učeniku radi ostvarivanja različitih životnih potreba:	
Pružanje društvene podrške	1

Prilog 4: Broj održanih dana obuke mentora i broj učesnika obuka za Modul 1, 2 i 3 u Srbiji i zemljama regiona

Tabela A3: Broj održanih dana obuke mentora i broj učesnika obuka za Modul 1, 2 i 3 u Srbiji i zemljama regiona

	Broj održanih obuka za:						Ukupan broj dana obuke:
	Modul 1		Modul 2		Modul 3		
	Mesto i datum	Broj učesnika	Mesto i datum	Broj učesnika	Mesto i datum	Broj učesnika	
Srbija	Niš: 22-23. 5. 2015. Subotica: 29-30. 5. 2015. Beograd: 13-14. 6. 2015.	197	Beograd: 26. 6. 2016. Beograd: 2. 7. 2016. Niš: 3. 7. 2016.	125	Beograd: 15-16. 5. 2018. Beograd: 17-18. 5. 2018. Niš: 23-24. 5. 2018.	130	M1=9 M2=6 M3=16
	Beograd: 25. 6. 2016.	57	Novi Sad: 14. 4. 2022. Beograd: 18. 4. 2022. Piroć: 20. 4. 2022.	49	Beograd: 26-27. 8. 2020. Niš: 22-23. 9. 2020. Vrdnik: 8-9. 10. 2020.	63	
	Beograd: 15-16. 12. 2021.	35			Beograd: 18-19. 6. 2021. Vrnjačka banja: 27-28. 8. 2022.	37	
Kosovo* i Metohija	Priština: 31. 10. - 1. 11. 2015. Priština: 25. 6. 2016. Priština: 10-11. 12. 2016.	31 5 34				18	M1=5
Bosna i Hercegovina	Tuzla: 4-5. 12. 2015.	23	Tuzla: 24-25. 5. 2016.	18			M1=2 M2=2 M1=4
Bugarska ²³⁰	Sofia: 8-11. 2. 2017.	107					M1=1 M2=2 M2=2
Crna Gora	Podgorica: 13. 6. 2014.	19	Budva: 26-27. 9. 2018. ²³¹	32			
Albanija			Drač: 11-13. 5. 2018.	41			

Ukupno dana obuke i učesnika:	21	508	12	265	16	248	49

Izvor: Dokumentacija FOR-a

*Bez prejudiciranja stavova o statusu i u skladu sa Rezolucijom 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti.

*Bez prejudiciranja stavova o statusu i u skladu sa Rezolucijom 1244 i mišljenjem Međunarodnog suda pravde o kosovskoj deklaraciji o nezavisnosti.

Prilog 5: Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a

Tabela A4: Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a – izvorni odgovori mentora

Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a – višestruki odgovori:	Mentori:
Komunikacijske veštine – tehnike aktivnog slušanja i uspešne komunikacije: <i>Bolja komunikacija sa učenicima, sa roditeljima, kolegama u školi; Bolja komunikacija sa učenicima kojima se pruža mentorska podrška; Bolja komunikacija sa roditeljima; Tehnike aktivnog slušanja i uspešne komunikacije; Asertivnost;</i>	34
Bolje upoznavanje osetljivih/marginalizovanih grupa: <i>Nova saznanja o osetljivim grupama i načinima kako najbolje može da im se pomogne; Rad sa učenicima iz osetljivih grupa; Rad sa roditeljima učenika marginalizovanih grupa; Veće razumevanje za probleme osetljivih društvenih grupa; Bolje razumevanje romske populacije i problema sa kojima se suočavaju; Bolje razumevanje njihovih problema; Osetljivost na njihove probleme; Važnost saradnje sa porodicom učenika; Radionice za osveščivanje načina funkcionisanja pojedinih Roma (uslovi života, glad, siromaštvo, sakupljanje sekundarnih sirovina...) i da je većini učenika stipendija jedini izvor stalnih prihoda u porodici; Naučila sam mnoge nove metode podrške učenicima iz osetljivih grupa, dobila zanimljive materijale za rad i tekstove sa korisnim informacijama. upoznala se sa zakonima koji se tiču manjinskih grupa, pravilnicima sa lokalnog nivoa koji se tiču socijalno ugroženih slojeva stanovništva, usvojila nove metode i veštine koje koristim na časovima; Bolje sagledavanje njihovih potreba; Empatija;</i>	22
Bolje upoznavanje romske tradicije, istorije, kulture i običaja: <i>Bolje razumevanje i upoznavanje kulture Roma; Interkulturalna osetljivost; pristup romskoj kulturi; Prvo što je najznačajnije, upoznali smo se sa karakteristikama romske populacije, po čemu se razlikuju od ostalih ciljnih grupa kojima se bave mentori-psiholozi ili pedagozi; Škola romologije je doprinela boljem razumevanju kulture i tradicije romske zajednice; Pomoć u prilagođavanju sa romskom grupacijom; Brisanje predrasuda, stereotipa; Prepoznavanje fenomena diskriminacije; Tolerancija, pristupačnost;</i>	20
Unapređenje kompetencija mentora za izlaženje u susret obrazovnim potrebama učenika: <i>Poboljšanje svih mentorskih kompetencija neophodnih za rad sa učenicima iz osetljivih kategorija; Unapređenje međupredmetnih kompetencija;</i>	4
Bolja organizacija rada: <i>Evidentiranje, planiranje, realizacija, izveštaji; Iskustva u mentorskom radu, znanja i alati koji su nam preneti od strane sjajnih predavača; Načini izrade plana učenja, napredovanja i slično; Procedure;</i>	7
Mentorska uloga i način rada mentora: <i>Obuke su mi pomogle da bolje razumem ulogu i značaj mentora u procesu obrazovanja učenika; Samo su me usmerili kako bih uspešnije realizovao mentorstvo; Sam pojam mentora i njegova uloga; Osnajivanje učenika za aktivnu ulogu u odnosu mentor-učenik; Bolje razumevanje pojma mentorstvo; Bila sam sigurnija u ispravnost svojih postupaka kao mentor; Na obukama smo naučili kako biti uspešan savetnik, saradnik i voditelj; Efektivna mentorska podrška učeniku; Principi,</i>	16

Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a – višestruki odgovori:	Mentori:
<i>funkcije i karakteristike mentorstva; principi efektivnog mentorstva; Razumevanje principa mentorstva; upoznavanje sa mentorskim oblikom rada; Uloge mentora; Znanja o mentorskom radu sa učenicima u srednjoj školi; Veštine dodatne podrške učenicima; Uloge mentora; Proširila sam svoje znanje i vidike, inovativnost, veština podučavanja;</i>	
Postizanje boljih postignuća učenika: <i>Načini za postizanje boljih postignuća u nastavi učenika; Nove metode za motivisanja učenika; Motivacija učenika; Pre svega mi je pomoglo kako da motivišem i osnažim učenika da završe školu; Bodriti učenice da se školuju; Teorija motivacije; Motivacijske veštine; Vršnjačka podrška; Kako da razvijam vršnjačku podršku u učenju; Korišćenje mapa uma; Samoregulisano učenje;</i>	12
Tehnike za smanjenje osipanja: <i>Da profesori sa malo zalaganja oko učenika mogu da urade mnogo na smanjenju osipanja učenika; Aktivnosti usmerene na prevenciju osipanja; Kako smanjiti osipanje učenika; Uticaj na smanjenje osipanja; Tehnike sprečavanja preranog napuštanja školovanja;</i>	6
Bolje razumevanje učenika tog uzrasta: <i>Sticanje poverenja, Razvijanje bolje saradnje mentora i učenika i međusobnog poverenja; Veština sticanja poverenja mentorisanih učenika; Sa učenicima sam naučila da stvaram odnos zasnovan na poverenju; Sticanje poverenja i samopouzdanja; Bolje razumevanje verbalnih i neverbalnih znakova od strane mentorisanih učenika;</i>	9
Novi pristup učenicima – saradnja, poverenje i uvažavanje: <i>Ostvarivanje saradnje i poverenja, bolja stimulacija učenika za učenje; Uvažavanje učenika; Psihološka podrška učenicima; Sve neophodne veštine i znanje koja do tada nisam imao a koja su važna za podršku i rad sa učenicima; Dosta dobrih saveta vezanih za način stvaranja odnosa poverenja na relaciji učenik-mentor; Kako se najlakše približiti učeniku; Kako prići učeniku i posvetiti mu više pažnje; Nove mogućnosti za učenike; Osposobljavanje učenika da učestvuju u aktivnostima unutar škole i vannastavnim aktivnostima; Načini podrške učenicima; Uključivanje u vannastavne aktivnosti; Razvijanje neposrednog rada sa učenicom; Prepoznavanje obrazovnih potreba; otklanjanje prepreka u učenju kod dece; Podrška nastavka školovanja; Tehnike i metode rada sa učenicima; Razumevanje različitih pristupa; Osnaživanje i podrška učenika kome sam mentor; Ohrabrivanje učenika da postavljaju pitanja;</i>	21
Veštine upravljanja kriznim situacijama – rešavanje problema i konfliktnih situacija: <i>Veštine upravljanja kriznim situacijama u osnovnim i srednjim školama; Strategije i postupci prilagođavanja nastave - inkluzivno obrazovanje; Rešavanje različitih problema; Način prevazilaženja problema; Imala sam prilike da iznesem specifične situacije u radu gde nisam bila sigurna u način rešavanja problema, te su mi predavači pomogli; Praktično iskustvo/ primeri kako se rešavaju određeni problemi; Problemi sa kojima se deca susreću tokom školovanja; Uočavanje problema i načini rešavanja; Prilagodljivost svakoj situaciji; Medijatorsko posredovanje;</i>	10
Primena usvojenih veština na sve ostale učenike: <i>To je drugačije, ali primeni se ponešto i na redovne učenike i na svoje dete; Stekla sam znanja i veštine koje sam kasnije mogla</i>	10

Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a – višestruki odgovori:	Mentori:
<i>primeniti u radu i sa ostalom decom iz osetljivih grupa (koja nisu romske nacionalnosti), Primena na ostalu decu;</i>	
Razmena iskustava – iskustva drugih mentora: <i>Iskustva kolega, razmenjivanje mišljenja, same obuke; Pogotovo razmena iskustava sa drugim mentorima; Na obukama mi je najviše značila razmena iskustava sa kolegama/koleginicama usled čega imam veći repertoar opcija postupanja u različitim situacijama; Nisu to nove veštine ali razmena iskustava sa drugim mentorima uvek je od koristi; Razmenom iskustava sa drugim kolegama-mentorima i radom u tematskim radionicama dobila sam nove ideje kako još mogu da unapredim svoje mentorske kompetencije; Razmena iskustava sa drugim školama; Razmena iskustava sa kolegama; Uvek je značajna razmena iskustava sa kolegama koji se bave istim poslom, ne bih mogla da izdvojim nijednu konkretnu veštinu, ali lično smatram da su te obuke koje se odvijaju uživo veoma korisne za mnogo toga. Mogla bih da izdvojim da sam posle obuka bila sigurnija da li dobro radim svoj posao ili ne; Iskustvo i primeri dobre prakse drugih kolega i predavača, što može biti jako značajno za neke buduće situacije u kojima se možemo naći kao mentori i što je najvažnije da znamo kako da se postavimo u isto; Pored predavanja koje sam slušala jako mi je bilo korisno mišljenje drugih mentora; Primeri dobre prakse, posebno iz Loznice; Primeri dobre prakse ostalih mentora; Podela iskustava kolega;</i>	18
Pedagoški profil učenika: <i>Na obuci sam naučila kako da napravim pedagoški profil učenika, a na osnovu kojeg sam mogla da najbolji način sagledam jake strane kao i slabosti mentorisanog učenika i na osnovu toga preduzmem odgovarajuće aktivnosti u daljem radu sa učenikom; Izrada pedagoškog profila; Profilisanje učenika; Pedagoški pristup raznim problemima u odrastanju koje imaju stipendisti; Pozitivan pristup praćenju rada učenika; Usvajanje protokola, primena novih saznanja, osnaživanje; Da formiram pedagoški profil učenika; SWOT analiza;</i>	9
Samopouzdanje učenika: <i>Uticao na samopouzdanje učenika; Kako učenicima povećati samopouzdanje; Jačanje samopouzdanja učenika; Naučila sam koliko je bitno graditi učenikovo samopouzdanje; Jačanje samopouzdanja učenika. Naučila sam neke nove metode sticanja i jačanja samopouzdanja učenika, ali i čula i primenila u svom radu neke primere dobre prakse; Kako pomoći učeniku u sticanju samopouzdanja; Podsticanje samopouzdanja kod učenika; Samopouzdanje učenika; Kontinuirani rad na jačanju samopouzdanja učenika;</i>	10
Karijerno vođenje: <i>Unapredila veštine karijernog vođenja i savetovanja koje primenjujem u podršci učenicima za dalji nastavak školovanja i zapošljavanje; Veštine za podršku u planiranju karijere učenika; Karijerno vođenje i savetovanje učenika iz osetljivih grupa; Karijerno vođenje, usmeravanje učenika ka njegovim pravima i mogućnostima koje se nude za zaposlenje, obuke, usavršavanje; Dobri primeri za podršku pri učenju i odabiru budućeg zanimanja/školovanja i još mnogo toga; Osposobljavanje učenika za pisanje CV-ja; Naučila sam mnogo o mogućnostima za nastavak školovanja Roma i njihovog zapošljavanja. Uloga mentora u učenju životnih</i>	13

Veštine i znanja usvojeni tokom obuka FOR-a – višestruki odgovori:	Mentori:
<i>kompetencija za svet rada učenika stipendista (održana 17. i 18. maja 2018. godine u Beogradu); Preduzetništvo;</i>	
Saradnja sa kolegama u školi i evaluacija sopstvenog rada: <i>Veštine za saradnju sa kolegama u školi; Uključivanje ostalih zaposlenih u školi; Evaluacija sopstvenog rada;</i>	4
Individualizacija odnosa i procesa učenja: <i>Individualni pristup učenicima iz socijalno ugroženih sredina; Individualni rad sa učenicima i roditeljima; Individualizacija u radu; Pristup učeniku u individualnom radu; Individualni rad - neke radionice sam preuzela u radu sa učenicima - građansko vaspitanje; Izrada individualnih obrazovnih planova; Izrada plana učenja sa učenicima u cilju podizanja postignuća na proverama znanja; izrada individualnih obrazovnih planova;</i>	13
Ukupno:	238

Izvor: Uпитnik za mentore (baza: 259)

Prilog 6: Predlozi tema za buduće obuke mentora

Tabela A5: Predlozi tema za buduće obuke mentora – izvorni odgovori mentora

Predlozi tema za buduće obuke mentora – višestruki odgovori:	Mentori: broj odgovora
Istorija, tradicija, kultura i običaji Roma – bolje upoznavanje kulture i načina života Roma, uticaj na obrazovanje učenika, zdravlje, život u romskoj zajednici; upoznavanje osnovnih karakteristika porodičnih odnosa, razvoj dece u nestimulativnoj sredini, poimanje kulture naroda, itd.;	19
Komunikacijske veštine – asertivna komunikacija, komunikacija sa učenicima, komunikacija u modernom dobu (prednosti, mane), itd.;	11
Motivacija učenika – motivacija učenika - koju je danas sve teže ostvariti, motivacija za učenje i rad, pohađanje nastave, učenje, napredovanje, dalje obrazovanje, motivacija za kvalitetniji život, motivacija za uključivane učenika romske populacije u programe razvojno-edukativnih radionica, itd.;	19
Tehnike učenja – šta otežava a šta olakšava učenje, metode individualizovanog učenja, kako naučiti učenike da uče, celoživotno učenje u funkciji dobrobiti, da učenje bude lako, zabavno i uspešno, itd.;	10
Jačanje samopouzdanja učenika – osnaživanje i formiranja ličnog identiteta učenika, zaostajanje učenika, podizanje samopouzdanja i volje za postizanje većih uspeha, psihološke razvojne karakteristike adolescenata, socio-emocionalne kompetencije, podizanje nivoa aspiracije, itd.;	14
Uloge i zadaci mentora – učestalost i vidovi podrške, tačno navedene obaveze i načini praćenja, organizacija vremena u pružanju podrške, postavljanje ličnih, izazovnih ciljeva, primeri dobre prakse iz Srbije i regiona, predlozi za rešavanje konkretnih situacija, podrška učenicima sa problemima u ponašanju, uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti, rad sa decom sa telesnim oštećenjima (oštećenje sluha), kojih ima među mentorisanim učenicima, orijentacija na rezultate, socijalne teme, pristup novim tehnologijama, rodna ravnopravnost, podrška za nastavak školovanja, teme vezane za upis učenika na visokoškolske ustanove, veća podrška pri nastavku školovanja, o afirmativnim merama za veću dostupnost obrazovanja, itd.;	49
Pravna zaštita i socijalna zaštita dece – nasilje u porodici, rodno zasnovano nasilje, kako izbeći nasilje učenika sa drugim učenicima, itd.;	5
Saradnja sa roditeljima, porodicom – rad sa porodicom, odnos porodice i učenika u odnosu na obrazovni sistem, uticaj porodice na nastavak školovanja, edukacija roditelja učenika radi bolje saradnje, edukacija na temu ranih brakova, mesto žene u romskoj kulturi, prevencija ranih udaja/ženidbi, osnivanje porodice, maloletničke trudnoće, rano stupanje u bračnu zajednicu-kako protiv tradicije, itd.;	31
Socijalizacija učenika – kako socijalizovati učenike, socijalizacija romske dece u školskoj sredini, uključivanje učenika u novu sredinu i kako prevazići socijalne barijere, itd.;	11
Inkluzivno obrazovanje – rad po IOP-u 1 i 2;	6

Predrasude, stereotipi, diskriminacija – <i>diskriminacija u obrazovanju i zapošljavanju, diskriminacija od strane poslodavaca, predrasude i šta sa njima, rodni stereotipi, stvaranja jednakih uslova za sve u obrazovanju i zapošljavanju, afirmacija kulturnih različitosti, tolerancija, prava građana, socijalna pravda, sistemi podrške, senzibilizacija za rad sa osetljivim grupama mladih itd.;</i>	16
Karijerno vođenje – <i>savetovanje, profesionalna orijentacija, razvijanje preduzetništva, priprema učenika za svet rada, uključiti dece u profile sa dualnim obrazovanjem, itd.;</i>	13
Sprečavanje osipanja učenika – <i>mere za prevenciju osipanja;</i>	3
Uključivanje lokalne zajednice – <i>kako uključiti lokalnu zajednicu i/ili relevantne organizacije u slučajevima kada je neka posebna podrška potrebna mentorisanim učenicima, kako podstaći saradnju sa drugim institucijama u gradu, senzibilizacija okruženja, bolja saradnja sa službom za socijalni rad, sa opštinom za besplatan prevoz, itd.;</i>	7
Razmena iskustava mentora – <i>kako su pomogli određenim učenicima, kako su ih motivisali da nastave školovanje, ali i problemi koji nisu mogli da se reše, itd.;</i>	2
Ostale teme – <i>ocenjivanje i mogući načini ocenjivanja, neko psihološko predavanje, razvoj dece u nestimulativnoj sredini, realizacija nastave orijentisane na ishode učenika, poimanje kulture naroda, itd.;</i>	4
Predlozi aktivnosti za unapređivanje položaja srednjoškolaca romske nacionalnosti: - <i>uvođenje romskog jezika u škole – osnove romskog jezika, učenje osnova romskog jezika;</i> - <i>interkulturalna razmena učenika;</i> - <i>uključivane dece u programe razvojno-edukativnih radionica;</i> - <i>naučne radionice u kojima mogu učestvovati učenici i mentori;</i> - <i>radionice-obuka za roditelje.</i>	10
Ukupno:	230

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259)

Prilog 7: Vrste mentorske podrške

Tabela A6: Broj učenika koji su dobili **dve vrste** mentorske podrške u 2018/19. š/g

	Vrsta mentorske podrške	Broj učenika
1.	a) Podrška u učenju e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	4
2.	a) Podrška u učenju b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika	3
3.	a) Podrška u učenju d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	3
4.	a) Podrška u učenju c) Provera uspeha i postignuća učenika	8
5.	b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika c) Provera uspeha i postignuća učenika	30
6.	b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	3
7.	c) Provera uspeha i postignuća učenika e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	10
8.	c) Provera uspeha i postignuća učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	9
9.	d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	3
Total:		73

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

Tabela A7: Broj učenika koji su dobili **tri vrste** mentorske podrške u 2018/19. š/g

	Vrsta mentorske podrške	Broj učenika
1.	a) Podrška u učenju b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika c) Provera uspeha i postignuća učenika	11
2.	a) Podrška u učenju b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	5
3.	a) Podrška u učenju c) Provera uspeha i postignuća učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	14
4.	a) Podrška u učenju c) Provera uspeha i postignuća učenika e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	2
5.	a) Podrška u učenju d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	2

6.	b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika c) Provera uspeha i postignuća učenika e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	10
7.	b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika c) Provera uspeha i postignuća učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	16
8.	c) Provera uspeha i postignuća učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	8
Total:		68

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

Tabela A8: Broj učenika koji su dobili četiri vrste mentorske podrške u 2018/19. š/g

	Vrsta mentorske podrške	Broj učenika
1.	a) Podrška u učenju b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika c) Provera uspeha i postignuća učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu	9
2.	a) Podrška u učenju c) Provera uspeha i postignuća učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	5
3.	a) Podrška u učenju b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika c) Provera uspeha i postignuća učenika e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	2
4.	a) Podrška u učenju b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	1
5.	b) Provera ocena i kvaliteta domaćih zadataka učenika c) Provera uspeha i postignuća učenika d) Uključivanje učenika u dopunsku/dodatnu nastavu e) Uključivanje učenika u vannastavne aktivnosti	10
Total:		27

Izvor: Dokumentacija FOR-a – Analiza mentorskih izveštaja za 2018/19. i 2019/20. š/g

Pitanje iz online upitnika za mentore: Šta biste, na osnovu Vašeg mentorskog iskustva, rekli da je suština mentorske podrške?

Izvorni odgovori 63 mentora:

1. *Suština mentorske podrške je u iskrenoj želji mentora da pruži podršku i prati razvoj i odrastanje učenika kojima je mentor. Nastavnik mora da ima unutrašnju motivaciju i želju da pomogne učenicima da uspešno završe srednju školu i prevaziđu probleme i izazove sa kojima se tokom odrastanja suočavaju. (Mentorka, 38 godina, nastavnica ekonomske grupe predmeta, Beograd).*
2. *Uključivanje u obrazovni sistem, praćenje i podrška učenicima tokom procesa obrazovanja i budućnost da se iz sistema izađe uspešno-sa diplomom, koja će im omogućiti ulazak na tržište rada i zaposlenje. (Mentor, 45 godina, nastavnik mašinske grupe predmeta, Vrbas).*
3. *Stvaranje preduslova za lakše uklapanje marginalizovanih grupa u celokupnu zajednicu. (Mentor, 64 godine, profesor mašinske grupe predmeta, Babušnica).*
4. *Podizanje kvaliteta obrazovanja učenika romske nacionalnosti. (Mentor, 47 godina, Koordinator za obrazovanje odraslih, Zrenjanin).*
5. *Mentor je neko ko pomaže učenicima da prevaziđu prepreke obrazovnog i društvenog sistema, ko osnažuje učenike u nastojanju da se u potpunosti integrišu u društvo, pomaže učenicima da ostvare svoje potencijale. (Mentorka, 50 godina, nastavnica ekonomske grupe predmeta, Bečej).*
6. *Mentor je osoba koja je uvek prisutna u školskom životu učenika, podržava ga i ohrabruje, sagledava njegove jače strane, sve to kroz otvoren razgovor i sa puno razumevanja i naklonosti. (Mentorka, 48 godina, profesorka filozofije, logike sa etikom, logike i građanskog vaspitanja, Beograd).*
7. *Mentor podržava, savetuje, podučava i usmerava učenika. (Mentorka, 52 godine, nastavnica ekonomske grupe predmeta, Laplje selo - Plemetina).*
8. *Mentor savetuje, ali treba da zna npr. načine kako prevazići životne probleme, kako se nositi sa razočaranjima... Mentor je neko ko prati rad svog mentorisanog učenika, može da pretpostavi teškoće na koje će naići i pomogne mu da iste prevaziđe i reši koliko je to u njegovoj moći. (Mentorka, 44 godine, nastavnica zdravstvene nege, Zaječar).*
9. *Mentorstvo predstavlja poseban odnos u kome starija i zrelija osoba pomaže mlađoj, pružajući joj podršku, savetujući je i ohrabrujući je. Profesor-mentor je veoma važna karika u životu škole i njenih učenika. Ključne karakteristike mentorstva su: poverljivi razgovori, savetovanje, profesionalno*

usmeravanje, motivisanje, prevazilaženje problema, podrška i slično. (Mentorka, 49 godina, stručni saradnik – pedagog, Južna i istočna Srbija).

10. *Mislim da je podrška mentora mnogo važna, jer ti učenici uz našu pomoć stižu samopouzdanje, imaju na koga da se oslone, od koga da zatraže pomoć, kome da se obrate kada imaju bilo kakav problem, ko će da ih uputi koja su njihova prava... (Mentorka, 52 godine, nastavnica vežbi uže stručnih predmeta, Beograd).*
11. *Motiv da učenika zaista prihvatite i stalno motivišete i podstičete na rad i samopouzdanje. Mentor mora da poznaje pedagoški i psihološki profil učenika i na taj način može da ostvaruje zajednička postignuća. Osnovna prepreka u mom mentorskom radu su bili pojedinci koji u svom radu i u svakodnevnoj komunikaciji ne grade poverenje i prihvatanje i za sopstvenu i za profesionalnu odgovornost. (Mentorka, 49 godina, stručni saradnik – pedagog, Bujanovac).*
12. *Podrška učenicima i njihovim roditeljima/starateljima da shvate značaj obrazovanja, pomoć u savladavanju nastavnog procesa i ostvarivanju predviđenih ishoda, pomoć vršnjaka iz razreda u učenju, povećanje samopouzdanja, uključivanje romske dece u razne vannastavne aktivnosti škole, usmeravanje učenika oko nastavka školovanja posle srednje škole... (Mentorka, 57 godina, nastavnica stručnih predmeta, Prokuplje).*
13. *Stvaranje svesti o značaju obrazovanja, usmeravanje učenika na pravi način, socijalizacija, poverenje u svog mentora, pohvala i kritika mentora, uključivanje u vannastavne aktivnosti, praćenje napretka i postavljanje još viših ciljeva, rad sa roditeljima, konsultacije sa nastavnicima. (Mentorka, 61 godina, profesorka i bibliotekarka, Bela Crkva).*
14. *Suština mentorske podrške jeste da mentor ima MOTIV da se bavi ovim poslom. Bila sam mentor velikom broju učenika i znam koliko je zahtevno ispratiti na kvalitetan način svakog učenika, posebno zato što se u ulozi mentora ne saraduje samo sa učenikom, već sa velikim brojem nastavnika, ali i sa porodicom učenika, što je nekada zaista zahtevan posao. Broj sati u okviru radne nedelje za posao mentora ne može nikako da bude adekvatan motiv da se ovaj posao radi na kvalitetan način. (Mentorka, 42 godine, stručni saradnik – psiholog, Šabac).*
15. *To je više od pomoći profesora, većina mojih učenika je bila u jako lošim finansijskim, porodičnim, životnim situacijama. Uz pomoć profesora, fonda, opštine uvek smo nalazili rešenja za probleme koji su se činili nepremostivim. (Mentorka, 47 godina, profesorka filozofije, etike sa logikom, medicinske etike, građanskog vaspitanja, Kraljevo, Šumadija i zapadna Srbija).*
16. *Zasnivanje partnerskog odnosa koji se ogleda u međusobnoj interakciji učenika i nastavnika, pri čemu se vrši razmena znanja, iskustva i veština kako*

bi se osnažila ličnost učenika u vaspitno obrazovnom procesu. (Mentorka, 52 godine, nastavnica engleskog jezika, Kovin, Vojvodina),

17. *Veća uključenost učenika u nastavni proces, gradi se samopouzdanje učenika i njihova vera u sebe da mogu više i bolje, osećaju se sigurno jer imaju podršku i imaju želju da nastave školovanje, što je i krajnji cilj. (Mentorka, 39 godina, profesorka srpskog jezika i književnosti, Mionica).*
18. *Suština mentorske podrške je pre svega u ljudskoj individualnoj podršci učenika, osećaju da učenici nisu sami, da uvek imaju kome da se obrate. Stimulisanje učenika na redovnost pohađanja nastave, redovno učenje i postizanje što boljeg uspeha. (Mentorka, 38 godina, nastavnica ekonomske grupe predmeta, Beograd).*
19. *Suština je da deca znaju da imaju podršku a ujedno i finansijsku sigurnost, pa samim tim i veću motivaciju da ne napuštaju pre vremena srednju školu. (Mentorka, 48 godina, nastavnica hemije, Piroć).*
20. *Suština mentorske podrške ogleda se u kontinuiranoj i sveobuhvatnoj pomoći učenicima u socijalizaciji, sticanju znanja i postizanja uspeha i u ohrabrivanju za nastavak školovanja. (Mentorka, 33 godine, profesorka srpskog jezika i književnosti i bibliotekarka, Vladičin Han).*
21. *Suština podrške je pružanje pomoći deci u vidu odlaganja ispitivanja, smanjenja gradiva, omogućavanja dodatnih rokova. (Mentorka, 43 godine, profesorka engleskog jezika i književnosti, Šabac).*
22. *To je svakako podizanje samopouzdanja i sticanje veština neophodnih u borbi protiv diskriminacije, kao i unapređivanje mogućnosti za integraciju pripadnika Roma. Fokus je na njihovom obrazovanju, a zatim i na osnaživanju u nameri da apliciraju za posao. (Mentorka, 64 godine, stručni saradnik-pedagog, Beograd).*
23. *Saradnja sa učenikom, praćenje redovnosti pohađanja nastave, postizanje što boljeg uspeha, pružanje podrške ukoliko postoje poteškoće u savladavanju gradiva, saradnja sa roditeljima. (Mentorka, 48 godina, nastavnica zdravstvene nege i prve pomoći, Valjevo).*
24. *Rad na tome da učenik podigne očekivanja od samog sebe, kao i da razvija samopouzdanje i izgradi vrednosti i stavove. Mentorski rad će biti uspešan onda kada mentor uspe da kod svog učenika podigne nivo očekivanja i stvori osećaj zadovoljstva sobom i okruženjem. Kroz mentorstvo rastu, razvijaju se i napreduju i mentor i učenik. (Mentorka, 56 godina, stručni saradnik-pedagog, Paraćin).*
25. *Razumevanje, svakodnevni savetodavni rad, saradnja sa porodicom, saradnja sa nastavnicima, pružanje pomoći učenicima u savladavanju programskih sadržaja kroz vršnjačku podršku, angažman romskog asistenta, motivisanje*

- učenika za uključivanje u vannastavne aktivnosti, projekte, rad Učeničkog parlamenta. (Mentorka, stručni saradnik-pedagog, 49 godina, Kraljevo).
26. Pružanje pomoći učeniku u savladavanju različitih poteškoća, jačanje puzdanja i svesti o značaju obrazovanja za njihovu budućnost i odnos uzajamnog poverenja. (Mentorka, 49 godina, sekretar škole, Smederevska Palanka).
 27. Pružanje podrške učenicima u cilju poboljšanja uspeha, praćenje redovnosti u nastavi, uključivanje učenika u dopunsku i dodatnu nastavu. (Mentorka, 57 godina, nastavnica fizičkog vaspitanja, Pećinci).
 28. Da učenik bude u sistemu školovanja sve dok ne obezbedi sebi odgovarajuću diplomu, bolje radno mesto i sigurnu budućnost, kao i napredovanje u karijeri. (Mentorka, 56 godina, profesorka prehrambene grupe predmeta, Kruševac).
 29. Imala sam sreću da je učenica kojoj sam mentor bila veoma motivisana za rad i saradnju. Ovakav projekat je rešenje za osipanje učenika romske nacionalnosti. (Mentorka, 42 godine, nastavnica engleskog jezika, Svilajnac).
 30. Prihvatanje, razumevanje, saradnja, spremnost za rad na povećanju nivoa predznanja, jačanju samopouzdanja i prihvatanju identiteta, uključivanje u vannastavne aktivnosti, promovisanje kulturne baštine Roma, saradnja sa organizacijama koje se bave podrškom Roma (npr. socio-ekonomska, obrazovna); timski rad u okviru škole. (Mentorka, 57 godina, stručni saradnik-pedagog, Subotica).
 31. Promocija jednakosti, dostupnosti obrazovanja, podsticaj učenicima da budu motivisani, da se izbore za bolje uslove života svojim postignućima, jačanje njihovog samopouzdanja i osnaživanje. (Mentorka, 32 godine, nastavnica predmetne nastave - filozofija, logika sa etikom, građansko vaspitanje, Vršac).
 32. Prihvatanje, podrška, razgovori na najrazličitije teme, savetodavna pomoć, pomoć u učenju, socijalizaciji, podizanje samopouzdanja, nivoa aspiracije i naravno stipendije kao deo podrške u okviru Projekta. (Mentorka, 59 godina, stručni saradnik-pedagog, Sombor).
 33. Navesti učenike da shvate da ne smeju da dozvole da ih neko diskriminiše i da mišljenja drugih ljudi ne treba da utiču na njihove izbore u obrazovanju, poslu i sličnim bitnim izborima. (Mentorka, 26 godina, nastavnica, Ub).
 34. Podizanje motivacije, podsticanje redovnog pohađanja nastave i odlično uključivanje u društvo, rad na rešavanju problema u vezi sa nastavom, ali i interpersonalnim odnosima. (Mentorka, 33 godine, stručni saradnik-psihiolog, Bečej).
 35. Obrazovna inkluzija učenika. (Mentorka, 42 godine, stručni saradnik-psihiolog, Babušnica).

36. *Mogućnost bržeg uočavanja problema i bržeg delovanja. (Mentorka, 46 godina, nastavnica predmetne nastave, organizator praktične nastave, Boljevac).*
37. *Nesebična podrška učenicima, posebno devojkama. (Mentorka, 39 godina, profesorka biologije, Bor).*
38. *Prepoznavanje potreba za dodatnom podrškom za svakog učenika. Saradnja sa odeljenjskim starešinom i nastavnicima u cilju osmišljavanja plana aktivnosti podrške učeniku/ci. Edukacija nastavnika. (Mentorka, 56 godina, stručni saradnik-pedagog, nastavnica građanskog vaspitanja, Beograd).*
39. *Oснаživanje učenika, razvoj samopouzdanja učenika i pozitivnog odnosa prema školi. (Mentorka, 37 godina, profesor likovne kulture, Bela Palanka).*
40. *Pružanje dodatne podrške učeniku da uči, dolazi redovno u školu, završi srednju školu i obezbedi sebi egzistenciju. (Mentorka, 62 godine, nastavnica praktične nastave, Kraljevo).*
41. *Pružanje kontinuirane podrške kroz razne aktivnosti učenicima koji su u nekoj vrsti rizika. (Mentorka, 49 godina, stručni saradnik-pedagog, Kragujevac).*
42. *Mentor je sagovornik i vodič kroz lični i profesionalni razvoj. (Mentorka, 44 godine, stručni saradnik-pedagog, Kragujevac).*
43. *Slušanje, razumevanje, prihvatanje, podrška i pomoć. (Mentorka, 52 godine, stručni saradnik-psiholog, Pančevo).*
44. *Stalna briga, zainteresovanost, nadzor, podrška. (Mentorka, 59 godina, nastavnica računarstva i informatike, Bečej).*
45. *Stalni kontakt sa učenicima, saradnja sa roditeljima, pronalaženje rešenja za različite vrste podrške. (Mentorka, 46 godina, stručni saradnik-pedagog, Kraljevo).*
46. *Suština je da učenici dobiju savet i razmenjuju iskustva. (Mentorka, 52 godine, profesorka matematike, Bačka Palanka).*
47. *Suština je u usmeravanju mladih ljudi ka sticanju obrazovanja. (Mentorka, 44 godine, profesorka grupe ekonomskih predmeta, Bujanovac).*
48. *Učenici imaju oslonac uz pomoć kojeg prevazilaze probleme. (Mentorka, 42 godine, profesor srpskog jezika i književnosti, Pećinci).*
49. *Usmeravanje učenika na pravi put i ukazivanje na značaj obrazovanja, kao i puna podrška u prevazilaženju problema tokom učenja. (Mentorka, 32 godine, profesorka srpskog jezika, Babušnica).*
50. *Usmeravanje, pomoć, briga, razumevanje... (Mentorka, 52 godine, nastavnica tekstilne grupe predmeta, Inđija).*
51. *Uspostavljanje odnosa poverenja, blizak kontakt, saradnja i podrška. (Mentorka, 63 godine, stručni saradnik-psiholog, Niš).*

52. *Zaštita, bezbednost, afirmacija, briga, normalizacija odnosa i statusa učenika i porodice. (Mentorka, 50 godina, profesorka zdravstvene psihologije i psihologije, Pančevo).*
53. *Pružiti svaki vid podrške i pomoći kako bi učenik završio školu i u istoj se dobro osećao. (Mentorka, 62 godine, organizatorka praktične nastave, Niš).*
54. *Pružiti podršku svim učenicima kojima je potrebna. (Mentorka, 48 godina, profesorka sociologije, Medveđa).*
55. *Informisanje, pomoć, razumevanje, saradnja sa učenikom i njegovom porodicom, saradnja sa kolegama. (Mentorka, 59 godina, stručni saradnik – psiholog, Loznica).*
56. *Iskren, predan i kontinuiran rad sa učenicima i pružanje pune podrške i potrebne pomoći kako bi se stiglo do rezultata. (Mentorka, 58 godina, nastavnica stručnih predmeta trgovinske struke i organizator praktične nastave, Grdelica).*
57. *Konstantan rad, podrška i podsticaj. Jednakost u svemu. Da deca shvate. (Mentorka, 56 godina, predmetna nastavnica tekstilnih predmeta, Arilje).*
58. *Redovan rad i kontrola ocena i izostanaka učenika i saradnja sa roditeljima. (Mentorka, 42 godine, nastavnica grupe poljoprivrednih predmeta, Sombor).*
59. *Organizovanje mentorske podrške je odgovor zajednice na ciljani problem. (Mentorka, 52 godine, profesorka sociologije, Beograd).*
60. *Konstantna podrška učenicima, prisutnost u svim vidovima. (Mentorka, 43 godine, profesorka računarstva i informatike, Novi Kneževac).*
61. *Kontinuirani podržavajući odnos. (Mentorka, 61 godina, stručni saradnik-psiholog, Beograd).*
62. *Individualizovan pristup. (Mentor, 63 godine, stručni saradnik-pedagog, Kikinda).*

Prilog 9: Prednosti mentorske podrške

Tabela A9: Najznačajnija prednost/snaga mentorske podrške – izvorni odgovori mentora

Prednost/snaga mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori:
Osećaj sigurnosti učenika, osećaj da imaju kome da se obrate, da imaju oslonac – učenik u svakom momentu zna da nije sam, da ima nekoga ko mu je podrška u školi i van nje; učenik zna da je prihvaćen; značaj mentorske podrške je u tome što učenici koji su njeni korisnici vremenom razvijaju pozitivne osobine i menjaju odnos prema obavezama i školi; sigurnost koju mentor pruža učenicima; to bi bila činjenica da učenik ima nekog ko se posebno bavi njime i kome može da se obrati ukoliko naiđe na poteškoće bilo obrazovnog bilo društvenog karaktera; to što učenik ima osobu od poverenja koja ga prati i na koju može da bude upućen kada naiđe na prepreke; to što učenik u školi ima oslonac; to što, u okviru školskog sistema, učenik ima osobu od poverenja (značajnu odraslu osobu); to što u svakom trenutku učenik ima na koga da se osloni; učenici imaju osobu kojoj mogu da se uvek obrate za pomoć, lakše se rešavaju njihovi problemi i na nivou porodice; Učenicima je značajno da imaju odraslu osobu od poverenja koja će ih podržavati, ohrabrivati; učenik ima osobu od poverenja koja mu je dostupna; Učenik zna da neko brine o njemu, učeniku je bitno da zna da ima nekog ko veruje u njega i kome može uvek da se obrati za pomoć; Učenik zna da je prihvaćen, ima poverenje u svog mentora, Mentor je oslonac i osoba od poverenja za učenika; svest kod učenika da još neko brine o njima; Imati nekog kraj sebe koga možete da pitate za savet i mišljenje kada ne znate kako najbolje da rešite problem predstavlja veliku stvar; Učenici koji u porodici nemaju podršku za nastavak školovanja u mentoru vide oslonac i ohrabrenje da ispune svoje kapacitete, razviju sposobnosti i talente a da se na tom putu osećaju sigurno i samopouzđano; učenici osećaju da neko posebno brine o njima, da ih neko prati u realizaciji planova i da u svakom trenutku imaju osobu od poverenja na koju mogu da se oslone	65
Pomoć i podrška učeniku u svakom smislu i usmeravanje da uspešno završe srednju školu i osposobe se za samostalan život	43
Poverenje između mentora i učenika i razumevanje	41
Kontinuirana i sistematska kontrola postignuća učenika i aktivno praćenje rezultata i napredovanja učenika i sticanje diplome srednje škole; kontinuirano praćenje celokupnog razvoja učenika i mogućnost reagovanja čim se identifikuje eventualni problem jer je razvijen odnos međusobnog poverenja mentor-učenik; kontinuirana i neposredna pomoć učeniku u toku uklapanja u novu sredinu i izvršavanje postavljenih zadataka i ciljeva u toku školovanja; kontinuiranost i doslednost u pružanju pomoći; kontrola, zašto kontrola, zato što roditelji često nemaju uvid u dečija postignuća i retko umeju da kritički posmatraju u kontekstu mesto svog deteta u obrazovnom sistemu	31
Motivacija za učenje, redovno pohađanje nastave, bolja postignuća i podsticanje učenika da istraju; podsticaj u cilju ovladavanja strategije učenja, prepoznavanja i prevazilaženja prepreka u učenju; snaga je u podizanju motivacije, veća motivacija učenika za boljim postignućima; ohrabrivanje učenika da ostanu u školi	28

Prednost/snaga mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori:
Razvoj samopouzdanja učenika i podsticanje samostalnosti u radu i učenju – uvažavanja između mentora i učenika doprinosi jačanju samopouzdanja, samopoštovanja i vere u sopstvene sposobnosti i vrednosti	24
Otvorena komunikacija učenika i roditelja sa mentorom, otvoreni odnos sa mentorisanim učenicima u rešavanju problema; bliskost i razumevanje i saradnja sa roditeljima; redovan razgovor sa učenicima; redovno rešavanje problema, sprega i u rešavanju problema između učenika i nastavnika; učenici razvijaju veću bliskost nego sa odeljenim starešinom, pedagogom ili psihologom jer je mentor taj koji samo njima pomaže	24
Bolja postignuća učenika i nastavak školovanja; poboljšanje obrazovnog položaja; osposobljavanje učenika za sticanje bolje egzistencije	20
Unapređenje stepena inkluzivnosti škola i razmena primera dobre prakse – mentorstvo čini svako dete vidljivim i podjednako važnim članom zajednice; neposredan rad sa učenicima; bolje sagledavanje problema; profesionalni razvoj; stručno usavršavanje; odlične obuke i njihova primenljivost u praksi; obučeni mentori; mentor može bolje da razume socijalno ugrožene grupe; shvatanje značaja obrazovanja za romske učenike	18
Individualni pristup i individualizovani način rada sa učenicima i uključivanje porodice; individualni pristup-poverljivi razgovori; posredovanje između učenika i nastavnika, vršnjaka; individualan pristup učeniku i rad na jačanju učeničkog samopouzdanja, sagledavanje šireg konteksta u kojem se učenik obrazuje; zajedničko planiranje; profesionalno usmeravanje; prevazilaženje problema; kada učenik zna da postoji neko ko može i ima vremena da kontinuirano bude oslonac, savetodavac, slušalac, voditelj... dakle, snaga je u kontinuiranom i posvećenom vaspitnom delovanju i usmeravanju	17
Podizanje socijalnih kompetencija učenika, socijalizacija učenika i uključivanje u društveni život, u zajednicu; uklapanje učenika u sredinu; pomoć u ovladavanju socijalnim veštinama; uključenost u društveni život, razvoj komunikacionih veština učenika	14
Doživljaj učenika da mogu da upravljaju svojim razvojem, mentorstvom podstičemo razvoj postojećih potencijala kod učenika; mentorska podrška je oslonac učenicima za razvijanje njihovih potencijala, koje učenici ne ispoljavaju u dovoljnoj meri pri redovnom školovanju	17
Bolje upoznavanje učenika – bolje poznavanje dece kao i njihovih porodica, a samim tim i kvalitetna pomoć; uvid u celokupnu ličnost (socijalnu, ekonomsku, emocionalnu, zdravstvenu); kao odeljenjski starešina učeniku i mentor, uvid u celokupni odnos učenika prema školi, radu, učenju, odnos prema drugarima, životu; interesovanje za ličnost učenika i njegovu porodicu, detaljnije upoznavanje; prednost je što možemo bolje da upoznamo učenike	7
Oснаživanje učenika i razvoj vere u sopstvene potencijale, sposobnosti i vrednosti, učenik dobija priliku da spozna sopstvene potencijale, interesovanja i znanja; ukazivanje na mogućnosti i razvoj potencijala	7
Razvijanje odgovornosti, podsticanje ambicije i razvijanje vere u sopstvene sposobnosti i vrednosti, učenici stiču bolji uvid u sopstvene mogućnosti i bolje	6

Prednost/snaga mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori:
<i>razumevanje sopstvenih snaga; osposobljavanje učenika za postavljanje ciljeva u učenju i sopstvenom razvoju</i>	
Empatija, razumevanje i briga za učenika, jasno pokazati da ti je stalo do svakog učenika kojem se pruža mentorska podrška; mentor je podrška i sagovornik učeniku u teškim životnim trenucima, prebacujući težište na školu; iskrena empatija i vera da sva deca zaslužuju iste prilike u društvu, borba da se te ideje sprovode u praksi svakodnevno	6
Smanjenje osipanja učenika, sprečavanje napuštanja škole	5
Materijalna podrška, ako dete nema novca za put i za hranu, ne možemo da razgovaramo o ostalim vidovima podrške; ako primarne potrebe deteta nisu zadovoljene	5
Rad u manjoj grupi omogućava bližu saradnju sa učenicima	2
BO	30
Ukupno:	403

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259)

Prilog 10: Slabosti/manjkavosti mentorske podrške

Tabela A10: Slabosti/manjkavosti mentorske podrške – izvorni odgovori mentora

Slabost/manjkavost mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori: broj odgovora
Nema slabosti, mentorska podrška nema slabe strane – <i>mislim da nema ili bar ja nisam imala negativno iskustvo u svom mentorskom radu i strukturi učenika kojima sam bila mentor; nisam uočila slabosti, sve je bilo u redu; po mom mišljenju program je odličan</i>	41
Stipendije: uslovi, mali iznos, neredovne isplate – <i>uslovi u konkursu za dobijanju stipendija; trenutno, to što učenici nemaju stipendije koje su bile značajni podsticaj; mali iznosi stipendija za decu; nemogućnost ostvarivanja većeg broja stipendija za sve učenike iz osetljivih grupa; nemogućnost da utiče na redovnost isplate stipendija; ove godine niko od učenika nije dobio stipendiju, a ima i onih koji su dobijali prošle godine, a sada su četvrti razred; često su pred učenike postavljeni kratki rokovi (ovde pre svega mislim na konkurs za stipendije), što je ogromna dokumentacija koju treba da ispune (u ranijim godinama to je bilo mnogo jednostavnije); mali iznos stipendije, treba vratiti prosek na 2,5</i>	10
Nedostatak vremena za mentorsku podršku – <i>nedovoljno vremena za rad jer su stručni saradnici pretrpani mnogobrojnim drugim poslovima; treba više vremena izdvojiti za svakog pojedinog učenika; drugi poslovi koji onemogućavaju predaniji rad; manjak vremena usled previše papirologije i pisanja izveštaja; mentor mora biti rasterećen nekih školskih obaveza ili imati smanjenu normu časova da bi se kvalitetnije i svakodnevno bavio svojim učenicima; nedostatak vremena nastavnika; previše obaveza u isto vreme; teško je pored svih školskih obaveza i učenika i nastavnika naći termine za sastanke; previše administrativnih zahteva</i>	20
Mentorski rad nije vrednovan u dovoljnoj meri – <i>nepotpuno sagledavanje uloženog rada sa učenicima; nedostatak sredstava; nedostatak resursa, ljudskih, materijalnih; regulisanje mentorskog rada - naknade kroz ugovore ili rešenja kao obavezan element; neadekvatna podrška i novčana naknada za nekog ko radi i mimo radnog vremena; nije bilo finansijski potkrepljeno za mentore, previše je to posla da bi se radilo bez ikakvog dodatka na platu; nema finansijskog benefita; dodatna obaveza nastavnika koja se dodatno ne vrednuje</i>	13
Nedovoljna/slaba saradnja sa roditeljima – <i>delimično slaba pristupačnost roditelja u saradnji; odsustvo saradnje sa roditeljima; razućenost malih i ruralnih sredina, što otežava stalne kontakte sa porodicama i sredinom u kojoj učenik živi; izostanak podrške roditelja; nekad nam treba mnogo vremena i snage da roditelji shvate značaj obrazovanja; neodgovarajuća i teška saradnja sa određenim roditeljima/starateljima; roditelji moraju da shvate koliko je obrazovanje važno i da zajedno sa mentorom utiču na pozitivan ishod; nemogućnost uticaja na porodicu; nerazumevanje pojedinih članova porodica učenika i nedovoljna upućenost u prednosti koje njihova deca mogu dobiti u školi; slabosti se pokazuju u nemogućnosti da se deluje na porodice, njihove vrednosti i</i>	19

Slabost/manjkavost mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori: broj odgovora
<i>nevrednovanje obrazovnog sistema, učenici se ispisuju iz škole a roditelji to odobravaju; ponekad socijalni uslovi u kojima žive prevladaju kao negativni uticaji; devojčice se često udaju i napuštaju školu; neobrazovanost roditelja i njihova nespremnost na saradnju</i>	
To što nije institucionalizovana – <i>to što nije bila sistemska mera i nema institucionalne podrške; što zavisi od projekta; prekid projekta; slabost/manjkavost je u tome što gubi kontinuitet a time i efekat koji je do sada postignut; nedovoljna podrška i MPNTR; nije sistematizovana; mentorska podrška treba da bude sistemsko rešenje; nije prepoznata u sistemu; sporost državnih organa u uočavanju važnosti ovakvih projekta i nedovoljna iskorišćenost kapaciteta koje mentori imaju u rešavanju problemskih situacija u školama; nedostatak sredstava i podrške sistema; nedovoljna sistemska organizacija mentorskog programa; to je nešto što svaka škola treba da ima kao poziciju, te da mentor radi sa svom decom romske nacionalnosti, a ne samo sa onima koji su stipendirani</i>	26
Nedovoljna zainteresovanost jednog broja učenika – <i>ponekad možda manja zainteresovanost učenika; problem je veliko izostajanje učenika; odbijanje podrške; manjak motivisanosti kod učenika; predrasude pojedinih učenika; preveliko oslanjanje na mentora; nepoverenje; nesaradnja</i>	12
To što nisu uključene sve ugrožene grupe učenika – <i>treba proširiti mentorsku podršku i na neromske učenike; mentorska podrška treba da obuhvati sve učenike kojima je podrška potrebna; u nekim slučajevima ne obuhvata one učenike kojima bi pomoć najviše trebala; možda to što u nekim slučajevima ne gađa one učenike kojima bi pomoć najviše trebala; treba je uključiti za sve ugrožene grupe</i>	14
Mali broj učenika obuhvaćenih podrškom – <i>najveća slabost je ograničen broj učenika kojima se pruža mentorska podrška; nedovoljan obuhvat svih učenika kojima je potrebna mentorska podrška; nemogućnost da veći broj pripadnika romske nacionalnosti bude obuhvaćen; možda bi trebalo dodeliti mentore učenicima koji imaju dosta jedinica da bi se motivisali da se poprave</i>	8
To što je školama prepušteno da same odrede mentore – <i>umesto da škole biraju, treba da se raspiše javni konkurs pa da za mentore budu imenovani ljudi sa najboljim ljudskim i profesionalnim referencama; teško se dolazi do podrške mentora; trebalo bi više ljudi da bude uključeno; ograničavanje broja mentora u školi na osnovu broja učenika koje mentoriju, nema je dovoljno za sve učenike kojima je potrebna</i>	10
Slaba mogućnost uticaja na tradicionalno ponašanje – <i>nemogućnost rešavanja problema jer je ograničen uticaj na stavove učenika; teško mi je bilo da utičem na odluke o ranijem zasnivanju porodice; slab uticaj na nastavak školovanja</i>	7
Nezainteresovanost pojedinih mentora – <i>nedoslednost i nemotivisanost pojedinih nastavnika; slaba motivisanost pojedinih mentora; pomanjkanje empatije; nezainteresovanost pojedinih mentora jer im je taj posao nametnut; pristup individualizacije koji se ne primenjuje i koji nije vidljiv; proces individualizacije koji se ne primenjuje i koji nije vidljiv</i>	10

Slabost/manjkavost mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori: broj odgovora
Nedovoljna saradnja sa vanškolskim institucijama i lokalnom zajednicom – nespremnost, nesaradljivost šire društvene sredine; slaba koordinacija i komunikacija sa svim činiocima koji doprinose sistemu obrazovanja Roma u lokalnoj zajednici; nemogućnost da se učenici posle škole zaposle u struci; slaba podrška u vezi sa zapošljavanjem u uslovima u kojima jesmo odavno i ne zavisi od volje i stručnosti mentora; nedovoljna svest okoline i institucija koliko je mentorska podrška određenim učenicima značajna; izostanak podrške sredine; nedostatak podrške mentorima; nespremnost, nesaradljivost šire društvene sredine; nema podrške šireg socijalnog miljea; mislim da, uporedo sa podrškom učenicima, društvo kao celina treba da pruža podršku roditeljima odnosno porodicama učenika, kako bi se podizala njihova svest o značaju obrazovanja za njihovu decu, a samim tim bi se smanjilo osipanje učenika, rano napuštanje škole	18
Nije adekvatno osmišljena, isključeni su iz projekta učenici sa nižim prosekom (od 2,5–3,5) – što je prvobitno bila zamisao jer su oni pod najvećim rizikom od prevremenog napuštanja školovanja, a podršku su dobijali samo odlični i vrlo dobri, a njima u suštini i nije neophodan takav podsticaj da završe školu, oni to svakako žele; kriterijum za izbor učenika je u prethodnom periodu bio različit, mislim da je veća podrška potrebna učenicima koji postižu slabije rezultate i potiču iz socio-ekonomski ugroženijih porodica. Svakako, u školi se pruža podrška svim učenicima kojima je to potrebno. Podrška učenicima koji postižu više obrazovne rezultate je također neophodna, ali ona je drugačija, zahteva manje vremena i istrajnosti za mentora; mentori su dobrim delom prepušteni sami sebi; slabost je što ponekad ne predajemo tim učenicima, pa moramo da ih upoznajemo na druge načine, ili ih ne viđamo dovoljno; slabost je prebacivanje pažnje na bolje učenike, izdvajanje učenika od ostalih učenika kojima je takođe potrebna dodatna mentorska podrška; pretvaranje mentora u svojevrstan servis i shvatanje kod nekih učenika da će on/ona pomoći da imaju bolji uspeh bez mnogo truda; možda bi trebalo dodeliti mentore učenicima koji imaju dosta jedinica da bi se motivisali da se popravie	18
Nedostatak obuka – potrebni su konkretniji sadržaji rada sa učenicima – nedostatak edukacije na temu mentorstva; kompetencije za mentorski rad treba da se poseduju; potrebno je više početnih informacija o stipendisti i više didaktičkog materijala; podrška je u najvećoj meri usmerena na spoljašnju evaluaciju, korisna bi bila samoevaluacija; puno radimo sa decom sa posebnim potrebama kroz IOP ali mislim da nam nedostaje edukacija za sve vidove podrške	7
Razvijenost mentorske podrške na severu, ne i na jugu Srbije	3
Neprihvaćenost od strane pojedinih kolega, česta diskriminacija, predrasude – nerazumevanje pojedinih kolega, nerazumevanje okoline, nerazumevanje ostalih; nisam videla da se mentorska podrška ozbiljno shvata u školi u kojoj radim, svi ostali članovi kolektiva, tima se samo isključe i sve aktivnosti i odgovornost prebace na mentora; nisam videla da se ona ozbiljno shvata u školi u kojoj radim; kompletna podrška učenicima i sporedno nerazumevanje od strane pojedinih kolega; ponekad	11

Slabost/manjkavost mentorske podrške – višestruki odgovori:	Mentori: broj odgovora
<i>nerazumevanje pojedinih kolega; nedovoljna obaveštenost svih u sistemu obrazovanja i česta diskriminacija, predrasude</i>	
Nedostatak kontinuiteta podrške, nemamo dovoljno informacija o programu – mislila sam da program više ni ne postoji, nismo dobili informacije, a imala bih učenicu za mentoring, ne postoji u obliku u kojem je bila do juna meseca 2022. g.; nedostatak kontinuiteta i edukacija, u mojoj školi je naglo prestala saradnja u ovom projektu ali ni danas ne znam razloge; već duže vreme niko zvanično nije uputio poziv da se mentorski rad nastavi, već duže vreme ne postoji organizovani oblik takve podrške kao što je bio na početku projekta; nemamo informacije kako sada funkcioniše taj projekat	8
Porodica i učenik nisu u dovoljnoj meri informisani o značaju mentorske podrške – ne znaju o čemu se radi; odnos prema obrazovanju; imala sam učenicu koja je imala vrlo dobar uspeh ali su je pri kraju školovanja roditelji odveli u Nemačku	2
Mentorska podrška nije vidljiva u javnosti, u medijima	2
Teško je održati kontinuitet u radu, nailazi se na teškoće prilikom sprovođenja mentorstva – teško je održati kontinuitet u radu, potrebno je više susreta mentora i dece; ukoliko mentor ne pruži podršku učeniku u rešavanju problema, to je još veći problem; nemogućnost mentora da u kontinuitetu pomogne učeniku iz socijalno ugrožene porodične situacije da redovno pohađa nastavu (kada živi u gradu); posmatranje kompletnog projekta kroz novac koji dobijaju mentori, kao svođenje rada samo u školi, trebalo bi šire i posete porodici, što smo mi i radili; nepoznavanje romskog jezika; mentorski zadatak nije lak i zahteva ozbiljnu posvećenost, ponekad i suviše vezivanje za mentorisane učenike	8
BO	64
Ukupno:	331

Izvor: Upitnici za mentore (baza: 259)

Literatura i izvori

1. Akcioni plan za period 2022–2024. godine za sprovođenje Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine. „Službeni glasnik RS“, broj 105 od 14. septembra 2022. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/drugiakt/2022/105/1>
2. Agencija za kvalifikacije. Dostupno na: <https://azk.gov.rs/redis.php>
3. Akcioni plan za sprovođenje Strategije razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine. Dostupno na: www.mpn.gov.rs
4. Analiza kvaliteta obrazovanja u školama i odeljenjima za obrazovanje dece sa smetnjama u razvoju, (IPSSO, MPNTR i UNICEF, istraživanje 2016.). Dostupno na: <http://defektologiz Srbije.org/wp-content/uploads/2016/05/UNICEF.pdf>
5. Analiza pravnih i institucionalnih mehanizama za pružanje servisa socijalne integracije Roma i Egipćana u Crnoj Gori sa analizom nepokrivenih nadležnosti i nedostajućih servisa podrške, Program ROMACTED, Promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou, Zajednički program Evropske unije i Savjeta Evrope, jun 2019. (U daljem tekstu: ROMACTED 2019) Dostupno na: <https://rm.coe.int/analiza-servisa-crna-gora-romacted/1680a01522>
6. Analiza primene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i preporuke za poboljšanje mera, Jasminka Čekić Marković, SIPRU 2016. Dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/analysis-of-the-application-of-affirmative-measures-in-the-field-of-roma-education-and-recommendations-for-improvement-of-measures-study-published/>
7. Central European Initiative - Know-how Exchange Programme (KEP) Dostupno na: <https://www.cei.int/KEP>
8. Civil society monitoring report on implementation of the national Roma integration strategy in Slovenia, Assessing the progress in four key policy areas of the strategy, 2019, dostupno na: <https://www.romacivilmonitoring.eu/pdf/rcm-civil-society-monitoring-report-2-slovenia-2018-eprint-fin.pdf>
9. Deklaracija partnera zapadnog Balkana o integraciji Roma i Romkinja u okviru procesa proširenja EU (usvojena 5. jula 2019. godine u Poznanju). Vremenski okvir ove Deklaracije je datum ulaska u EU, stoji u Deklaraciji. Dostupno na: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/5276e54b1a08c61969fea63c0dd27f13.pdf>
10. Dostupno na: <http://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2020/10/Report-on-the-Realization-of-the-Action-Plan-for-the-Implementation-of-the-Strategy-for-the-Development-of-Education-in-Serbia-Until-2020-for-2019..pdf> ; <https://romaworld.rs/obuke-za-mentore-u-organizaciji-ref-abolji-rezultati-romske-dece-u-obrazovanju/> ; <https://romi-obrazovanjem-do-posla.org.rs/mpntr-preuzima-vodjenje-programa-stipendiranja-srednjoskolaca-romske-nacionalnosti/>
11. Dostupno na: <https://www.portal-udar.net/ref-eu-novi-pristup-obrazovanju-zaposljavanju-roma-u-bih/>; <https://www.portal-udar.net/eu-i-ref-u-podrsici-obrazovanju-treba-veci-angazman-drzave-u-stipendiranju-roma/> ; <https://europa.ba/?p=61870>
12. Dostupno na: <https://www.portal-udar.net/stipendije-za-89-mladih-roma-i-romkinja-iz-tuzle/>
13. Novi Akcioni plan za realizaciju Strategije obrazovanja za period 2023–2026, dostupno na: <https://www.pravniportal.com/novi-akcioni-plan-za-realizaciju-strategije-obrazovanja-za-period-2023-2026/>
14. Dostupno na: <https://www.radiomof.mk/mon-angazhirani-se-40-romski-obrazovni-medijatori/#prettyPhoto> <https://www.radiomof.mk/mon-angazhirani-se-40-romski-obrazovni-medijatori/#prettyPhoto>
15. Dostupno na: <https://www.reyn.eu/reynnationalnetworks/reyn-slovenia/>
16. Dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/careers/call-to-develop-an-online-platform-under-refs-shapyr-project/>

17. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/ustavni-sud-bih-odluka-dvije-skole-pod-jednim-krovom/31391591.html>
18. Dostupno na: <https://www.srbija.gov.rs/tekst/329758/srednje-obrazovanje.php>
19. Dostupno na: Zavod za statistiku (MONSTAT), <https://www.monstat.org/cg/page.php?id=322&pageid=322>
20. Dostupnost usluga i mera podrške za decu romske nacionalnosti na lokalnom nivou, autorka Jelena Marković. Dostupno na: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/04/Dostupnost_usluga_i_mera_podske_za_decu_romske_nacionalnosti_na_lokalnom_nivou.pdf
21. Dualno obrazovanje je deo formalnog sistema obrazovanja i predstavlja model u kom se teorijska znanja stiču u školi, dok se praktična znanja i veštine stiču kod poslodavca, u realnom radnom okruženju. Dostupno na: <https://dualnoobrazovanje.rs/o-dualnomobrazovanju/>
22. EU Roma strategic framework for equality, inclusion and participation for 2020 – 2030., Strateški okvir EU za jednakost, uključivanje i učestvovanje Roma 2020–2030., dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_1813 ; https://commission.europa.eu/system/files/2021-01/eu_roma_strategic_framework_for_equality_inclusion_and_participation_for_2020_-_2030_0.pdf
23. European Commission - COMMISSION STAFF WORKING DOCUMENT, North Macedonia 2022 Report, Brussels, 12. 10. 2022. Dostupno na: <https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/North%20Macedonia%20Report%202022.pdf>
24. Evropska komisija pozvala države članice da preispitaju svoje nacionalne strategije za Rome, dostupno na: <https://www.newipe.net/2023/01/17/evropska-komisija-pozvala-drzave-clanice-da-preispitaju-svoje-nacionalne-strategije-za-rome/>
25. Inclusion of Roma Students in Europe: A literature review and examples of policy initiatives, OECD Education Working Paper No. 228, September 2020. Dostupno na: [https://one.oecd.org/document/EDU/WKP\(2020\)16/En/pdf](https://one.oecd.org/document/EDU/WKP(2020)16/En/pdf)
26. Inkluzija dece romske nacionalnosti u srednje škole u autonomnoj pokrajini Vojvodini (2007 – 2014. godine) Izveštaj o realizaciji projekta – rezultati. Dostupno na: http://www.puma.vojvodina.gov.rs/dokumenti/_obrazovanje/Inkluzija/Izvestaj_inkluzija.pdf
27. Institucionalne promene. Dostupno na: <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2014/05/Institucionalne-promene2.pdf>
28. Izveštaj Evropske komisije o napretku Republike Srbije za 2021. godinu. Dostupno na: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_ek_oktobar_21.PDF
29. Izveštaj o implementaciji Operativnih zaključaka sa seminara „Socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji“ za period oktobar 2019. – oktobar 2021. godine, dostupno na: https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2020/10/Operativni_zakljucci_za_period_2019-2021.pdf
30. Izveštaj o implementaciji Operativnih zaključaka sa seminara „Socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji“ za period oktobar2017. – oktobar 2019. godine, dostupno na: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/izvestaj-o-implementaciji-operativnih-zakljucaka-sa-seminara-soci-jalno-ukljucivanje-roma-i-romkinja-u-republici-srbiji-za-period-oktobar-2017-oktobar-2019-godine/>;
31. Izvještao sprovedenju Strategije socijalne inkluzije za 2017. godinu, mart 2018, str.13, dostupno na: <http://www.minmanj.gov.me/biblioteka/izvjestaji>
32. Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji, (Izveštaji o monitoringu), Srbija 2007, Fond za otvoreno društvo, Srbija, dostupno na: https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/8e4fcf0a-87bf-4936-941f-a16aeca3cc30/serbia2_20070329_0.pdf
33. KONVENCIJA O PRAVIMA DETETA usvojena na Generalnoj skupštini UN, 20. novembra 1989. Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/3186/file/Konvencija%20o%20pravima%20deteta.pdf>
34. Mapiranje usluga socijalne zaštite u nadležnosti lokalnih samouprava u Republici Srbiji, Beograd, 2016. Dostupno na: www.socijalnoukljucivanje.gov.rs i na www.zavodsz.gov.rs

35. MESS - Ministry of Education, Science and Sport Slovenije. Dostupno na: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/slovenia_-_national_roma_strategic_framework_21_30_en.pdf
36. MICS - Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u Srbiji, 2014. i Istraživanje višestrukih pokazatelja položaja žena i dece u romskim naseljima u Srbiji, Republički zavod za statistiku i UNICEF, Beograd, 2015.
37. MICS 6 2019 Serbia Multiple Indicator Cluster Survey 2019 Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/16076/file/MICS%206%20Multiple%20Indicator%20Cluster%20Survey.pdf>;
38. Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Strategija socijalne inkluzije Roma i Egipćana 2021-2025. Dostupno na: <https://wapi.gov.me/download/ac62f522-fc63-4408-b164-546aefa52a4b?version=1.0>
39. Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine. Dostupno na: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>
40. Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2019. do 2021. godine. Dostupno na: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2022/12/Nacionalni-izvestaj-o-IO-2019-2021.pdf>
41. Nacionalni plan za uključivanje Roma za razdoblje od 2021. do 2027. godine, jun 2021. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/NPUR%202021-2027/Nacionalni%20plan%20za%20uklju%C4%8Divanje%20Roma.pdf>
42. National Programme of Measures for Roma of the Government of the Republic of Slovenia for the Period 2021-2030. Dostupno na: https://commission.europa.eu/system/files/2022-10/slovenia_-_national_roma_strategic_framework_21_30_en.pdf
43. Obavezno srednje obrazovanje u Bosni i Hercegovini - Compulsory high school education in Bosnia and Herzegovina: Perspectives, Nina Branković, Adis Arapović, Tuzla, januar 2010. godine. Dostupno na: https://www.academia.edu/2523304/Obavezno_srednje_obrazovanje_u_Bosni_i_Hercegovini_-_Compulsory_high_school_education_in_Bosnia_and_Herzegovina_Perspectives
44. Odluka o osnivanju Koordinacionog tela za praćenje realizacije strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period od 2016. do 2025. godine („Sl. glasnik RS“, br. 17/2017 i 84/2020) Dostupno na: http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/2020_06/SG_084_2020_011.htm
45. Odluka o osnivanju Koordinacionog tela za praćenje realizacije Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji, „Službeni glasnik RS“, broj 05/17
46. Operativni zaključci o inkluziji Roma – seminar o socijalnom uključivanju Roma i Romkinja u RS, dostupno na: www.ljudskaprava.gov.rs
47. Otvorenost i inkluzivnost kreiranja javnih politika u Srbiji; primeri tri ministarstva, Centar za evropske politike, Autorke: Katarina Tadić i Milena Lazarević, Beograd, 2018. Dostupno na: https://www.emins.org/wp-content/uploads/2018/05/2018_Otvorenost-i-inkluzivnost-kreiranja-javnih-politika-u-Srbiji-primeri-tri-ministarstva.pdf
48. Phases of the Change Process. Dostupno na: https://www.teachingandlearningnetwork.com/uploads/1/2/7/6/12764277/phases_of_change_fullan_unit_1_ho_3.1.pdf
49. Podaci RZS za 2022/23. godinu. Dostupno na: <https://data.stat.gov.rs/Home/Result/11030104?languageCode=sr-Cyrl>
50. Podaci RZS, Dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>
51. Policy studija Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja, Beograd, 2010. Dostupno na: <https://www.cpes.org.rs/Publikacije/Afirmativne%20akcije%20za%20Rome%20u%20oblasti%20obrazovanja.pdf>
52. Policy studija Afirmativne akcije za Rome u oblasti obrazovanja, Beograd, 2010. Dostupno na: <https://www.cpes.org.rs/Publikacije/Afirmativne%20akcije%20za%20Rome%20u%20oblasti%20obrazovanja.pdf>
53. Popis iz 2021. godine. Dostupno na: <https://popis2021.stat.gov.mk/#>
54. Pravilnik o bližim uputstvima za ostvarivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje, „Službeni glasnik RS“, broj 74/18.

55. Pravilnik o bližim uputstvima za utvrđivanje prava na individualni obrazovni plan, njegovu primenu i vrednovanje. („Sl. glasnik RS”, br. 74/2018). Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-blizim-uputstvima-utvrđivanje-prava-individualni-obrazovni-plan.html>
56. Pravilnik o izmenama i dopunama pravilnika o učeničkim i studentskim kreditima i stipendijama, „Službeni glasnik RS”, br. 46/10, 47/11, 56/12, 75/13 i 111/17.
57. PRAVILNIK O KRITERIJUMIMA I STANDARDIMA ZA FINANSIRANJE USTANOVE KOJA OBAVLJA DELATNOST SREDNJEG OBRAZOVANJA I VASPITANJA, („Sl. glasnik RS”, br. 72/2015, 84/2015, 73/2016, 45/2018, 106/2020, 115/2020 i 93/2022), dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/pravilnik-o-kriterijumima-finansiranje-ustanove-srednjeg-obrazovanja.html>
58. Pravilnik o merilima i postupku za upis učenika – pripadnika romske nacionalne manjine u srednju školu pod povoljnijim uslovima radi postizanja pune ravnopravnosti, „Službeni glasnik RS”, broj 38/17.
59. PREGLED JAVNE POTROŠNJE U OBRAZOVANJU U SRBIJI - Opšti dokument o finansiranju sektora 2022. Svetska banka, UNICEF, 2022. Dostupno na: <https://www.unicef.org/serbia/media/23186/file/Pregled%20javne%20potro%20C5%A1nje%20u%20obrazovanju%20u%20Srbiji.pdf>
60. Pregled podataka gradova i opština o merama za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u 2018. godini, dostupno na: www.inkluzijaroma.stat.gov.rs
61. Prekidanje ciklusa isključenosti Roma na zapadnom Balkanu (Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans); World Bank, EU, March 2019, dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>
62. Implementacija naučnih rezultata u oblasti društvenih nauka u procesima kreiranja javnih politika u Srbiji, Nacionalni dijalog u oblasti društvenih nauka u Srbiji, 2014–2016, Autori: Jelena Žarković Rakić, Dejan Stanković, Igor Bandović, Mihajlo Đukić, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 2016. Dostupno na: [https://www.library.ien.bg.ac.rs/index.php/monog/article/download/406/370/](https://www.library.ien.bg.ac.rs/index.php/monog/article/download/406/370)
63. Professional Intergovernmental Know-how Exchange on the Implementation of Large-Scale Secondary School Scholarship and Mentoring Program for Roma Students, dostupno na: <https://www.romaeducationfund.org/ref-montenegro-hosts-the-second-professional-intergovernmental-know-how-exchange-on-secondary-school-scholarships-and-mentoring-for-roma-students/>
64. Program potpore u odgoju i obrazovanju pripadnika romske nacionalne manjine za razdoblje 2021. do 2023. godine. Odluka doneta 4. marta 2021. godine. Dostupno na: https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine/Program-potpore-romi/program_potpore_u_odgoju_i_obrazovanju_pripadnika_romske_nacionalne_manjine_2021-2023.pdf
65. Program potpore u odgoju i obrazovanju pripadnika romske nacionalne manjine za razdoblje 2021. do 2023. godine. Dostupno na: https://mzo.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Obrazovanje/NacionalneManjine/Program-potpore-romi/program_potpore_u_odgoju_i_obrazovanju_pripadnika_romske_nacionalne_manjine_2021-2023.pdf
66. Program ROMACTED (Zajednički program Evropske unije i Saveta Evrope), Sistemske prepreke za socijalno uključivanje Roma i Romkinja na lokalnom nivou, Promovisanje dobrog upravljanja i osnaživanja Roma na lokalnom nivou. Sistemska analiza, Autor: Ivan Sekulović, novembar 2020. Dostupno na: <https://rm.coe.int/sistemske-prepreke-za-socijalno-ukljucivanje-roma-i-romkinja-na-lokaln/native/1680a0f237>
67. Radio Slobodna Evropa, 8. april 2022. godine. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-i-hercegovina-jezik-romi/31791331.html>
68. REF - Srbija - Situacija u zemlji i radna strategija REF-a. Dostupno na: https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_strategy_sr_srpski_09_05.pdf
69. REF Country Strategy 2005, Srbija - Situacija u zemlji i radna strategija REF-a, str. 12. (Izvor: Studija o proceni potreba, 2004.). Dostupno na: https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_strategy_sr_srpski_09_05.pdf
70. Regionalno istraživanje o socio-ekonomskom položaju marginalizovanih Roma na zapadnom Balkanu, 2017. godina. Dostupno na: <https://socialnoukljucivanje.gov.rs/rs/predstavljeno-regionalno-istrazivanje-o-polozaju-roma-i-romkinja-na-zapadnom-balkanu/> ;

- <https://www.undp.org/sr/serbia/news/te%C5%BEak-polo%C5%BEaj-roma-na-zapad-nom-balkanu>
71. Roma Briefs Europe and Central Asia, februar 2019., dostupno na: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/372571554413509160/pdf/Regional-Roma-Survey-Briefs.pdf>
 72. Roma inclusion index, Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation, 2015. Dostupno na: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/user/docs/Roma%20Inclusion%20Index%202015.pdf>
 73. Romi u Srbiji, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 2011. u Republici Srbiji, Republički zavod za statistiku, 2014. Dostupno na: <https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Romi.pdf>
 74. Romska deca u „specijalnom“ obrazovanju u Srbiji – prezastupljenost, niska postignuća i uticaj na život, Istraživanje o školama i odeljenjima za decu sa teškoćama u razvoju, Institut za otvoreno društvo, 2010. Dostupno na: <https://www.cipcentar.org/preuzimanje/publikacije/Romska%20deca%20u%20specijalnom%20obrazovanju%20s%20Srbiji.pdf>
 75. Romski informativni centar „Kali Sara“ Dervo Sejdić. Dostupno na: <https://www.klix.ba/vijesti/bih/sejdic-romi-u-bosni-i-hercegovini-su-diskriminirani-u-svim-sferama-zivota/210408058>
 76. Slovenia: Roma assistants support Roma students, 17 January 2022, dostupno na: <https://eurymice.eacea.ec.europa.eu/news/slovenia-roma-assistants-support-roma-students>
 77. Srednjoškolski odgoj i obrazovanje, dostupno na: <https://mzo.gov.hr/istaknute-teme/odgoj-i-obrazovanje/srednjoskolski-odgoj-i-obrazovanje/130>
 78. Stipendije se zasnivaju na postignuću (materijalni položaj porodice učenika/studenta doprinosi izboru kandidata samo sa oko 5%), te se romski učenici i studenti za njih najčešće ne kvalifikuju. REF Country Strategy 2005, Srbija - Situacija u zemlji i radna strategija REF-a, str. 10. Dostupno na: https://www.romaeducationfund.org/wp-content/uploads/2019/05/country_strategy_sr_srpski_09_05.pdf
 79. Strategija obrazovanja 2018–2025. godine. Dostupno na: <https://planipolis.iiep.unesco.org/sites/default/files/ressources/macedonia-education-strategy-for-2018-2025-and-action-plan-strategija-za-obrazovanie-eng-web-1.pdf>
 80. Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine. „Službeni glasnik RS“, broj 63 od 23. juna 2021. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>
 81. Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine, „Službeni glasnik RS“, br. 107/12.
 82. Strategija razvoja obrazovanja i vaspitanja u Republici Srbiji do 2030. godine. „Službeni glasnik RS“, broj 63 od 23. juna 2021. Dostupno na: <http://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2021/63/1/reg>
 83. Strategija za inkluziju Roma u Severnoj Makedoniji 2022–2030. Dostupno na: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/docs/157/strategy-for-inclusion-of-roma-in-north-macedonia-2022-2030>
 84. Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine. Dostupno na: <https://www.pravno-informacioni-sistem.rs/SIGlasnikPortal/eli/rep/sgrs/vlada/strategija/2022/23/1>
 85. Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji 2016–2025. Dostupno na: www.ljudskaprava.gov.rs
 86. Strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u RS za period 2022–2030. („Službeni glasnik RS“, broj 30/18). Dostupno na: <https://www.minljmpdd.gov.rs/strateska-dokumenta.php>
 87. Strategije za prevenciju i zaštitu od diskriminacije. Dostupno na: www.ljudskaprava.gov.rs
 88. Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji za period 2022–2030. godine, („Službeni glasnik RS“, broj 30/18). Dostupno na: <https://www.minljmpdd.gov.rs/strateska-dokumenta.php>
 89. Škole u Tuzli dobijaju nastavu na romskom, dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/bosna-i-hercegovina-jezik-romi/31791331.html>
 90. TARI Projekat „Ovde smo zajedno“, dostupno na: <https://www.osce.org/files/f/document-s/6/d/119495.pdf>

91. Technical Assistance for Roma Inclusion - Tehnička podrška za inkluziju Roma – EU IPA 2012. program za socijalni razvoj. Nosilac projekta je bila Misija OEBS-a u Srbiji. Dostupno na: <https://www.osce.org/sr/serbia/235636>; Dostupno na: <https://europa.rs/ovde-smo-zajedno-evropska-podrska-za-inkluziju-roma/>
92. THE INCLUSION OF ROMA STUDENTS IN SECONDARY SCHOOLS IN AP VOJVODINA – SER 032, Final Report and Project Evaluation Serbia, Novi Sad - Subotica, 2009. Autori: Gábrity Molnár, Irén PhD, Papp Z., Attila PhD, Márton, János. Dostupno na: <https://mtt.org.rs/wp-content/uploads/Vojvodina-ROMA-project-2009.pdf>
93. Treći nacionalni izveštaj o socijalnom uključivanju i smanjenju siromaštva, Vlada Republike Srbije, Beograd, 2018.
94. Uključivanje Roma u hrvatsko društvo: istraživanje baznih podataka, Zagreb 2018. godine. Dostupno na: <https://pravamanjina.gov.hr/UserDocsImages/dokumenti/Uklju%C4%8Divanje%20Roma%20u%20hrvatsko%20dru%C5%A1tvo%20-%20istra%C5%BEivanje%20baznih%20podataka-list%202018.pdf>
95. UNDP, dostupno na: <https://www.undp.org/eurasia/publications/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets>; Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva. Dostupno na: <https://socijalnoukljucivanje.gov.rs/rs/predstavljeno-regionalno-istrazivanje-o-polozaju-roma-i-romkinja-na-zapadnom-balkanu/>; Dnevni list „Danas“ 8. decembar 2019. Obrazovanje Roma u Srbiji: Težak put od diskriminacije do integracije, dostupno na: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/obrazovanje-roma-u-srbiji-tezak-put-od-diskriminacije-do-integracije/>;
96. Uprava za statistiku Crne Gore, MONSTAT, Dostupno na: <https://www.monstat.org/cg/novosti.php?id=3758>
97. Uredba o namenskim transferima u socijalnoj zaštiti, „Službeni glasnik RS“, broj 18/16.
98. Ustav RS, „Službeni glasnik RS“, broj 98/06.
99. Ustav RS, „Službeni glasnik RS“, br. 98/2006.
100. Vodič za lokalne samouprave – modeli i preporuke za unapređenje sprovođenja zakonodavnog okvira u oblasti socijalne zaštite, Stalna konferencija gradova i opština, Beograd, 2017.
101. Zakon o lokalnoj samoupravi, „Službeni glasnik RS“, br. 129/07, 83/14 – dr. zakon, 101/16 – dr. zakon i 47/18.
102. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja (ZOSOV). („Sl. glasnik RS“, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019, 27/2018 – dr. zakon, 6/2020 i 129/2021). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovama_sistema_obrazovanja_i_vaspitanja.html
103. Zakon o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja, „Službeni glasnik RS“, br. 88/17 i 27/18.
104. Zakon o planskom sistemu Republike Srbije, („Sl. glasnik RS“, br. 30/2018). Dostupno na: <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-planskom-sistemu-republike-srbije.html>
105. Zakon o ratifikaciji Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima („Sl. list SCG - Međunarodni ugovori“, br. 18/2005). Dostupno na: https://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/uploads/2012/11/images_files_Zakon%20o%20ratifikaciji%20evropske%20povelje.pdf
106. Zakon o ratifikaciji Međunarodne konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije, („Sl. list SFRJ“, br. 31/67). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_ratifikaciji_medjunarodne_konvencije_o_ukidanju_svih_oblika_rasne_diskriminacije.html
107. Zakon o ratifikaciji međunarodnog pakta o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, „Službeni list SFRJ- Međunarodni ugovori“, br. 7/71). Dostupno na: <https://www.minljmpdd.gov.rs/lat/medjunarodni-ugovori-icescr.php>
108. Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju. („Sl. glasnik RS“, br. 55/2013, 101/2017, 27/2018 - dr. zakon, 6/2020, 52/2021, 129/2021 i 129/2021 - dr. zakon). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_srednjem_obrazovanju_i_vaspitanju.html
109. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, član 4. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html
110. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, član 4. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html
111. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina, član 4. Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html

112. Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. („Sl. list SRJ“, br. 11/2002, „Sl. list SCG“, br. 1/2003 - Ustavna povelja i „Sl. glasnik RS“, br. 72/2009 - dr. zakon, 97/2013 - odluka US i 47/2018). Dostupno na: https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html
113. Zakon o izmenama i dopunama Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju, „Službeni glasnik RS“, br. 55/13, 101/17, 10/19, 27/18.
114. ZAPISNIK sa 16. (tematske) sednice Odbora za ljudska prava i slobode Skupštine Crne Gore, održane 5. novembra 2021. godine. Dostupno na: <https://zakoni.skupstina.me/zakoni/web/dokumenta/sjednice-radnih-tijela/2957/7698-.pdf>
115. Закон за ученичкиот стандард, КОНСОЛИДИРАН ТЕКСТ, („Службен весник на Република Македонија“ бр. 52/2005, 117/2008, 17/2011, 135/2011, 15/2013, 41/2014, 146/2015 и 30/16). Dostupno na: https://ener.gov.mk/files/propisi_files/doc1/

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

376-054.57(=214.58)(497.11)

331.548

37.018.4-054.57(=214.58)(497.11)

МИЛИВОЈЕВИЋ, Зденка, 1953-

Studija o mentorskoj podršci srednjoškolicima romske nacionalnosti – 15 godina prakse : preporuke za institucionalizaciju mentorskog programa : doprinos kreiranju politike zasnovanom na dokazima / Zdenka Milivojević. - Beograd : Fondacija za obrazovanje Roma, 2023 (Beograd : Miross). - 199 str. : graf. prikazi, tabele ; 21 cm

Tiraž 500. - Prilozi: str. 152-192. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija: str. 193-199.

ISBN 978-86-900230-8-0

а) Роми -- образовање -- Србија б) Менторство -- Србија в) Наставници
-- Ученици

COBISS.SR-ID 127341577

Implementiran od strane

KFW